

T.C.
GAZIANTEP ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
İKTİSAT ANA BİLİM DALI

AHLÂKİ DEĞERLERİN EKONOMİDEKİ YERİ

YÜKSEK LİSANS TEZİ

İLYAS BAYAR

GAZIANTEP
EYLÜL 2013

T.C.
GAZİANTEP ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
İKTİSAT ANA BİLİM DALI

AHLÂKİ DEĞERLERİN EKONOMİDEKİ YERİ

YÜKSEK LİSANS TEZİ

İLYAS BAYAR

Tez Danışmanı: Doç. Dr. Arif Özsağır

GAZİANTEP
EYLÜL 2013

T.C.
GAZİANTEP ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
İKTİSAT ANA BİLİM DALI

Ahlâki Değerlerin Ekonomideki Yeri

İLYAS BAYAR

Tez Savunma Tarihi: 30.09.2013

Sosyal Bilimler Enstitüsü Onayı

Doç. Dr. Hilmi BAYRAKTAR

SBE Müdürü

Bu tezin Yüksek Lisans tezi olarak gerekli şartları sağladığını onaylarım.

Prof. Dr. Selahattin BEKMEZ

İktisat Bölüm Başkanı

Enstitü ABD Başkanı

Bu tez tarafımda okunmuş, kapsamı ve niteliği açısından bir Yüksek Lisans tezi olarak kabul edilmiştir.

Doç. Dr. Arif ÖZSAĞIR

Tez Danışmanı

Bu tez tarafımızca okunmuş, kapsam ve niteliği açısından bir Yüksek Lisans/Doktora tezi olarak kabul edilmiştir.

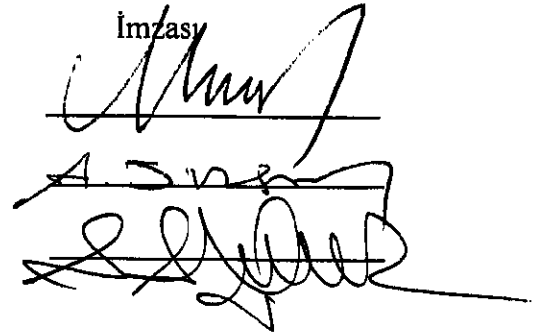
Jüri Üyeleri:

Yrd. Doç. Dr. Turan PEKMEZCİ (Jüri Başkanı)

Doç. Dr. Arif ÖZSAĞIR

Doç. Dr. A. Atilla UĞUR

İmzası

ÖZET

AHLÂKİ DEĞERLERİN EKONOMİDEKİ YERİ

BAYAR, İlyas
Yüksek Lisans Tezi, İktisat ABD
Tez Danışmanı: Doç. Dr. Arif ÖZSAĞIR
Eylül 2013, 119 sayfa

Ahlâk, bireyin yaşam alanının bütününde etkili olan, bireyin tutum ve davranışlarını yönlendiren bir dizi kurallar bütünüdür. Bu bağlamda, bireyin iktisadi aktör olarak gündelik hayatta aldığı kararlar ve tercihler ahlâktan soyutlanamaz. Dolayısıyla ahlâk ve iktisat arasındaki ilişki/etkileşim insanlık tarihi kadar eskidir. Bu süreç, mantıksal pozitivizmin bilimsel kuralları açıklaması ve neoklasik iktisat kuramının ahlâkı ve moral değerleri iktisat alanına dâhil etmemesi nedeniyle on yedinci yüzyıldan günümüze dek kesintiye uğramışsa da söz konusu ilişki güncelliğini yeniden yakalamaya başlamıştır. İktisadi faaliyetlerin belirli bir düzen içinde gelişmesini sağlayan iktisadi sistemlerin ahlâk ve etik ile olan ilişkisi önemli bir yer tutmaktadır. Sosyalist ekonomik düzenin güncelliğini ve yaygınlığını kaybetmesiyle birlikte üzerinde en çok tartışılan konu piyasa ekonomisi ve ahlâk arasındaki ilişkidir. Bu yaklaşım, dünyada halen en yaygın iktisadi sistem olan piyasa ekonomisinin ahlâk ile ilişkisinin ne/nasıl olması gerektiğine dair bir perspektifin belirlenmesine olan ihtiyacı da belirlemektedir. Piyasaların etkin ve verimli bir şekilde işlemesine, maliyetlerin minimize edilmesine zemin hazırlayacak faktörlerin başında, iktisadi aktörlerin ahlâk ve moral değerlerle donatılması gerekmektedir.

Anahtar Kelimeler: Ahlâk, İktisat, Piyasa Ekonomisi, Sosyalist Ekonomik Sistem.

ABSTRACT**THE IMPORTANCE OF MORAL VALUES IN ECONOMY**

BAYAR, İlyas

M. A. Thesis, Department of Economics

Supervisor: Assoc. Prof. Dr. Arif ÖZSAĞIR

September 2013, 119 pages

Morality is a set of rules being effective in the whole life of a person, leading the person's attitudes and behaviours. In that sense, the decisions a person takes in his/her daily life, and preferences can't be considered apart from morality. Therefore, the relationship between morality and economics is as old as the history of humanity. Although this process has been interrupted from the seventeenth century to the present day due to explaining scientific rules of logical positivism and not including the moral values and rules of the theory neo-classical economics, the relationship in question has started to regain its popularity. The relationship of economic systems helping the economic activities to prosper in a specific regulation with morality and ethics is of great importance. With socialist economy system losing its popularity and commonality, the topic being most discussed is the relationship between the market economy and morality. This approach determines the need for identification of how/what the relationship of the market economy which is still common in the world with morality. Among the factors which will pave the way to minimize costs and provide effective and efficient functioning of markets is the equipment of the economics actors/cast with morality and ethics.

Key Words: Moral, Economy, Market Economy, Socialist Economy System

İÇİNDEKİLER

	<u>Sayfa No</u>
ÖZET	i
ABSTRACT	ii
1.1. GİRİŞ	1
1.2. ÇALIŞMANIN KONUSU VE AMACI	1
1.3. LİTERATÜR, YÖNTEM, KAPSAM	4
2. TOPLUMSAL DEĞERLER SİSTEMİ VE EKONOMİ	7
2.1. Toplumsal Değerler Sisteminin Kapsamı.....	7
2.2. Ahlâk Kavramının Tanımı.....	7
2.2.1. Ahlâk Kurallarının Temel Özellikleri.....	8
2.3. İktisat ve Ahlâkın Kesişim Alanı Olarak Felsefe	9
2.4. Ahlâk Kuramı ve Diğer Disiplinler	10
2.4.1. Değer Kuramı ve Ahlâk.....	10
2.4.2. Değer Kavramının Mahiyeti	10
2.4.3. Olgu ve Değer.....	11
2.4.4. İnanç ve Değer	12
2.4.5. Değerlerin Yapısı.....	13
2.4.6. Değeri Belirleyen Kaynaklar	14
2.4.6.1. Değerin tanımlanamaz olduğunu savunan görüş	14
2.4.6.2. Değerin tanımlanabilir olduğunu savunan görüş	14
2.4.6.2.1. Değeri haz verme ile ifade eden görüş	14
2.4.6.2.2. Değeri arzu ve tercih ile ifade eden görüş.....	15
2.5. Ahlâki Değerler	15
2.6. Ahlâk ve Hukuk.....	15
2.7. Ahlâk ve Din	16
2.8. Kaynaklarına Göre Ahlâk Türleri.....	18
2.8.1. Dini Ahlâk.....	19
2.8.2. Doğal Ahlâk.....	19
2.8.3. Bireysel Ahlâk	19
2.8.4. Sosyal Ahlâk (Toplumsal Ahlâk)	19
2.9. Ahlâk Felsefesi (Etik) Kavramının Tanımı	19
2.10. Ahlâk ve Etik Arasındaki Fark	20
2.11. Ahlâk Felsefesi Kuramlarının Sınıflandırılması.....	21
2.11.1. Ahlâk Yasasının Evrensel Olmadığını Savunan Ahlâk Kuramları.....	23
2.11.1.1. Hazcı ahlâk felsefesi	23
2.11.1.2. Faydacı ahlâk felsefesi	23
2.11.1.3. Egoist ahlâk felsefesi	24
2.11.1.4. Anarşist ahlâk felsefesi	25
2.11.2. Ahlâk Yasasının Evrensel Olduğunu Savunan Ahlâk Kuramları.....	25

2.11.2.1. Ahlâk yasasının sübjektif ve objektif karaktere sahip olduğunu savunan yaklaşım	26
2.12. Etik Düşüncesinin Tarihsel Kökleri	26
2.12.1. Batılı Düşüncede Etik	26
2.12.1.1. Sokrates (M.Ö.469-399)	26
2.12.1.2. Platon (M.Ö.427-347)	26
2.12.1.3. Aristoteles (M.Ö.384-322)	27
2.12.1.4. Duygu ahlâkı: David Hume (1711-1776)	27
2.12.1.5. Ödev ahlâkı: İmanuel Kant (1724-1804)	28
2.12.1.6. Varoluşçu ahlâk: Jean-Paul Sartre (1905-1980)	29
2.12.2. Doğulu Düşüncede Etik	29
2.12.2.1. Farabi (850-970).....	30
2.12.2.2. İbn-i Sina (980-1037).....	30
2.12.2.3. Gazali (1059-1111)	31
2.13. Ahlâk Felsefesinin Bölümleri.....	31
2.13.1. Normatif Etik	31
2.13.2. Betimleyici Etik	32
2.13.3. Meta Etik.....	32
3.SOSYAL BİLİMLER FELSEFESİ VE İKTİSAT METODOLOJİSİ	33
3.1. Bilimsel Metot ve Metodoloji Kavramlarının Özellikleri.....	33
3.2. Metot ve Metodoloji Kavramlarının Tanımı	35
3.3. Sosyal Bilimler, Doğal Bilimler Felsefesi ve Tartışmalar.....	36
3.4. Ana akım İktisat Anlayışının Eleştirisi	36
3.4.1. İktisat Metodolojisi ve Eleştirisi	37
3.4.2. İktisat ve İnsan Boyutu	39
3.4.3. İktisat ve Psikoloji	45
3.4.4. Ekonomide “Rasyonel Davranış” Varsayımı ve Eleştirisi	48
3.4.4.1. Rasyonel davranış ve klasik teori.....	48
3.4.4.2. Modern iktisatta rasyonel davranışın eleştirisi.....	49
3.4.4.3. Ahlâki davranış ve rasyonellik ilkesi	50
3.4.5. Alturizm	53
3.4.6. Sekülerizm-Laiklik Bağlamında Ekonomi	54
4.ÇAĞDAŞ EKONOMİK SİSTEMLERİN AHLÂKLA İLİŞKİSİ	57
4.1. GELENEKSEL VE ÇAĞDAŞ AÇIDAN POLİTİK VE EKONOMİK SİSTEMLER	57
4.1.2. Politik Sistemler.....	57
4.1.3. Ekonomik Sistemler.....	59
4.2. EKONOMİK SİSTEMLERİN TÜRLERİ	60
4.2.1. Kapitalizmin Tanımı ve Nitelikleri.....	60
4.2.2. Kapitalizmin Temel Unsurları	62
4.2.2.1. Özel mülkiyet	62
4.2.2.2. Miras kurumu	63
4.2.2.3. Girişim özgürlüğü	63
4.2.2.4. Kişisel çıkar ve kâr güdüsü	64
4.2.2.5. Fiyat mekanizması	64
4.2.2.6. Rekabet kurumu	65
4.2.3. Sosyalizmin Tanımı ve Nitelikleri.....	65
4.2.4. Karma Ekonomi ve Nitelikleri.....	66

4.2.5. İnanç Esaslı Ekonomiler ve Nitelikleri.....	67
4.2.5.1. Faiz ve islam	71
4.2.5.2. İslam ve diğerkâmlık.....	71
4.2.5.3. İnanç esaslı ekonomi ve ahlâk	72
4.3. EKONOMİK SİSTEMLERDE AHLÂKIN YERİ.....	73
4.3.1. Ekonomi ve Ahlâk Etkileşimi.....	74
4.3.2. Ekonominin İhtiyaç Duyduğu Değer: Ahlâk	77
4.4. KAPİTALİST EKONOMİK SİSTEM VE AHLÂK.....	80
4.4.1. Bir Ekonomik Anlayış Olarak Kapitalizm ve Nitelikleri	80
4.4.2. Kapitalist Ekonomik Anlayışta Ahlâk	82
4.4.2.1. Adam Smith’te doğal düzen ve görünmez el prensibi	83
4.4.2.2. Max Weber, protestan ahlâk ve kapitalizmin ruhu	84
4.4.3. Kapitalizmin Kendisini Yeniden Tanımlaması ve Ahlâk	87
4.4.3.1. Kapitalizm ve liberalizm	89
4.4.3.2. Liberalizm ve ahlâk.....	91
4.4.4. Piyasa ve Ahlâk İlişkisi.....	93
4.4.4.1. Piyasanın şiddetle ihtiyaç duyduğu model: Ahlâk esaslı ekonomi	97
4.4.4.2. Piyasa aksaklıkları ve ahlâk	100
4.4.4.2.1. Asimetrik bilgi sorunu ve ahlâk	100
4.4.4.2.2. Dışsallıklar ve negatif dışsallıklara bir çözüm olarak: Ahlâk ...	101
4.4.4.3. Ahlâk-piyasa bütünlüğünü sağlamaya dönük çalışmalar	104
4.5. Diğer Ekonomik Sistemler ve Ahlâk.....	106
SONUÇ.....	110
KAYNAKÇA.....	113
ÖZGEÇMİŞ (VİTAE).....	119

BİRİNCİ BÖLÜM

GİRİŞ

1.1. GİRİŞ

1.2. ÇALIŞMANIN KONUSU VE AMACI

Ekonomik sistemler, tarihsel bağlamda analize tabi tutulduğunda ekonomide meydana gelen değişim, dönüşüm ve gelişimin esasında yaşanan döneme tanıklık edecek biçimde, dönemin konjonktürel yapısına paralel bir biçimde evrildiği görülecektir. Ekonomi bilimi, yaşanan her devirde ne bulunduğu dönemin siyasal değişiminden, ne de sosyal yapıyı inşa eden egemen dünya görüşünden ne de dünyayı anlamaya dönük bilimsel anlayıştan kendisini soyutlayabilmiştir.

Ekonomiyi gerçek manası olan “ev idaresi” anlayışından uzaklaştırmak, insanların ve toplumların farklılığını ifade eden “sosyal denklem” gerçeğini göz ardı etmek, bir sosyal bilim dalı olarak ekonominin gelişimine ve toplumsal problemlere çözüm bulma anlayışına sekte vuracaktır. Ekonomi bilimini, “Yerçekimi Kanunu”, “Newton Kanunu” gibi her yerde ve her zaman diliminde aynı sonucu ifade eden bir bilimsel anlayışla ele alıp, ekonomiyi değerleri dışlayan bilimin belirlediği kıstaslar üzerinden formüle etme çabaları toplumsal gerçekliklerle örtüşemeyen bir durumun ifadesi olacaktır. Çünkü ekonomi politikalarının her yerde aynı sonuçları vereceği varsayımını yapmak, ekonomik analizlerin sağlıklı bir zeminde yapılmamasına neden olur. Asya’da ki sosyal, siyasal ve ekonomik anlayış ile ABD’de ki anlayış farklılığı, Avrupa’da ki geleneksel yaşam ve endüstrileşme süreci ile Afrika’da ki derin farklılıklar ekonomi politikalarının her yerde aynı sonucu ve etkiyi vermeyeceğinin açık bir göstergesidir. Sözü edilen yapı farklılıklarından dolayı ekonomi bilimi de hiçbir zaman genel anlamda bireyin evren içinde kendi varlığını merak etmesiyle ve bu konuda sorular sormasıyla sistematik bir hale gelen felsefeden, özelden ise bir tür yaşam biçimini ve anlayışını ifade eden ahlâktan kopmadı. Geriye dönüp ekonomik sistemler irdelendiğinde ekonomi ile uğraşan bilim adamlarının, düşünürlerin, yazarların aynı zamanda felsefe ile uğraştıkları görülür. Bu süreç aydınlanma çağına

kadar böyle olsa da bu devirden sonra bu ilişki farklı bir sürece evrilmiştir. Aydınlanma çağı ile birlikte inşa edilen modern kimlik, toplumsal ve ekonomik yaşamda diğerkâmlığın yerine bencilliğin, empatinin yerine rekabetin ikame edilmesine zemin hazırlamıştır.

Ekonomi ile ahlâk arasındaki ilişkinin anlaşılmasında en önemli noktalardan biri sosyal bilimlerin kullandığı metodoloji problemidir. Fen bilimlerinde meydana gelen ve her dönemde toplumsal yaşamı kökten bir biçimde etkileyen ilerlemeler, fen bilimlerinin metodolojik anlamda da dominant bir biçimde diğer bilim dallarına öncülük etmesine zemin hazırlamıştır. Aydınlanma çağı olarak adlandırılan on yedinci ve on sekizinci yüzyılda bilimde egemen hale gelmeye başlayan mantıksal pozitivist iz düşümü, fen bilimlerinde hâkim paradigma olduğu gibi ekonomiyi de etkisi altına almıştır. Ekonomi, söz konusu çağa kadar ahlâkın yanında yer alarak felsefenin bir alt dalı olarak işlevini sürdürmüştür. Ekonomi bilimi, pozitivist ve materyalist zihniyetin tesiriyle tamamen fiziği taklit etme çabasına girerek matematiksel bir boyut kazanmış, canlıyı yani hayatın öznesi durumundaki insanı sadece bir veriden ibaret görmeye başlamıştır. Neoklasik iktisadın insanı, insanı oluşturan değerler sistemini, ruh ve mana dünyasını iktisadi hayatın dışına atması iktisadi düşünce tarihini inceleme açısından yeni problemlere yol açmıştır. Bu problem sadece teorik olarak değil hayatın pratik alanlarında olumsuz yansımalarına neden olmuştur.

Ahlâki değerlerden soyutlanan bir ekonomik anlayışı rehber edinen üreticilerin temel gayesi maksimum kâr düzeyine ulaşmak olacaktır. Gündelik hayatın her anında sağlık, gıda vd. sektörlerde sık sık sağlığa zararlı ve sahte ürünlere dair haberlere rastlanılmaktadır. İktisadi aktörlerin bir mal ya da hizmet arz ederken ahlâki değerleri göz ardı eden bir yaklaşım sergilemesi, iktisadi etkinliği ve istikrarı bozacak bir şekilde negatif dışsallığa neden olabilmekle birlikte söz konusu durum çeşitli maliyetlere neden olmaktadır. Bu durum, hem bireysel hem de toplumsal açıdan ahlâki noktada en çok eleştiriye maruz kalan “kişisel çıkar” prensibi ile “rasyonel davranış” anlayışının yeniden tahlil edilmesini gerektirmektedir.

Küresel krizlerin izah edilemez bir sürece girmesi ile yeni izah çabaları ahlâki tehlike ve ters seçim gibi problemleri tekrar gündeme getirmektedir. Kuşkusuz mikro bağlamda durum böyle iken esas tartışılması gereken nokta makro anlamda iktisadi sistemlerin ahlâkla ilişkisini gösteren bir anlayış ortaya koymaktır. Birey için ahlâk, herhangi bir dış müdahaleye gerek kalmadan, insanın içinde var olan ve

insanın pratik aklın ürünü olarak onu ortaya çıkardığından hareketle, “din” inşasına dayalı bir iktisadi anlayış değil, dinler olmadan da ahlâkın var olduğu bilinciyle ahlâklı bir ekonomi modeli ortaya koyma amaçlanmıştır.

Ahlâki değerlerden yoksun, ideolojik saplantı ya da popüler medyanın toplumu etkileme düzeyinin artması, kapitalizme farklı anlamlar yüklemesine neden olmaktadır. Kapitalist ekonomik düzen ile “kapitalist ideolojinin” dayatılması arasındaki nüans gözden kaçırılmaktadır. Günümüzde görsel ve yazılı medyada hatta akademik camiada olumsuz her durumun gelişi güzel ‘vahşi kapitalizm’ in ayak izleri gibi nitelenmek bilimsel önyargı olarak araştırma yapmaya, araştırmayı bilimsel bir tabana yerleştirmeyi zorlaştırmaktadır. Bu durum kapitalizm kavramını izaha muhtaç bir hale getirmektedir. Serbest piyasa, kapitalizm, liberalizm kavramlarının etraflıca bir analizi konuları daha sağlam bir zeminde anlamamıza yararlı olacaktır. Bu çalışmada ekonomiyi, ahlâki ve toplumsal değerler etrafında izah etme anlayışında ki temel amaç, iktisadın insanın tutum ve davranışlarının bir parçası olduğunu göstermektir. Çalışma boyunca temel kavramlar bağlamında aralarında farklılıklar bulunan ekonomi-iktisat kavramı ile etik-ahlâk kavramı aynı anlamda kullanılacaktır. İktisat-ahlâk etkileşimi hem deontolojik hem de meta etik açıdan incelenmeye çalışılacaktır.

Bu yapılırken herhangi bir iktisadi ya da politik sistemin mutlak doğruları barındırmadığından hareketle özellikle piyasa ile kapitalizmin hem kavramsal hem de ilişkisel bazda farklılıkları belirtilmiştir. Bu çalışma aynı zamanda çağdaş ekonomik sistemlerin ahlâkla ilişkisini gösterecek bir portre çizmeyi amaçlamıştır. Böyle bir yaklaşımın izlenmesinde Schumpeter, Polanyi, Braudel gibi iktisadi düşünürlerin yaptıkları ekonomik analizlerde kapitalizm ile piyasayı net bir biçimde ayırtmalarını esas alınmıştır.

Modern bilimlerin, ahlâki değerlerden bağımsız olduğundan hareketle çoğu ekonomist ve iktisadi düşünür aynı anlayışla ekonominin de bilimsel bir disiplin olarak manevi ve moral değerlerden ayrı olduğunu görüşünü savunmaktadır. Fakat son yıllarda sosyal siyaset anlayışıyla yapılmakta olan araştırmalar, ahlâki değerlerin ve zihniyetin ekonomik faaliyetlerin odak noktası olduğunu göstermektedir.

Yukarıdaki düşüncelerden hareketle **bu çalışmanın amacı** çağdaş ekonomik sistemler bağlamında ekonomi ile ahlâk arasındaki ilişkiyi irdeleyerek, informel bir kurum olarak ahlâkın piyasa aksaklıklarını minimize ettiğini ve piyasanın etkin ve verimli bir biçimde işlediğini göstermektir.

1.3. LİTERATÜR, YÖNTEM, KAPSAM

Bu tez çalışmasındaki yöntem literatür taraması yapılarak iddia edilen değerlendirmelere ulaşılmak istenmiştir.

Geleneksel ekonominin sık sık krizlere girmesinde ahlâktan yoksun ekonomi anlayışının payı var mı? Geleneksel ekonomi niçin ahlâkı dışlamıştır? Yaşanan krizler ile maddeci ekonomi düşüncesi arasında nasıl bir ilişki vardır? Çalışmanın ikinci bölümünde, değer ve olgu kavramlarından hareketle ahlâkı, ahlâkın diğer disiplinlerle ilişkisi ve ahlâk-etik arasındaki ilişkiyi açıklanmaya çalışılacaktır. Üçüncü bölümde ise, sosyal bilimlerin ve iktisadın metodolojisi anlatılarak, ana akım iktisadın veri olarak kabul ettiği varsayımlar eleştirel bir yaklaşımla ele alınmaya çalışılacaktır. Aynı zamanda varsayımların çizdiği çerçeve iktisadi moral değerlerden dışlamış ve soyutlamış mıdır sorusuna yanıt aranmıştır. Çalışmanın dördüncü bölümünde ise iktisadi sistemler ve bu sistemleri oluşturan temel unsurlar tanımlanarak söz konusu iktisadi sistemlerin ahlâkla olan/olması gereken ilişkisi hem tarihsel hem de günümüz anlayışıyla açıklanmaya çalışılacaktır. Özellikle üçüncü bölümde kapitalizmin özel sektör ağırlıklı piyasa ekonomisinin versiyonu ile katı devletçi versiyonu olan sosyalizm arasındaki fark, katı sosyalizmin başarısızlığı, kapitalizmin özel sektör ağırlıklı piyasa ekonomisi modeli ve ahlâk arasındaki ilişki üzerinde yoğunlaşmaya neden olmuştur.

Çalışmalarımız boyunca konuların daha iyi anlaşılmasını sağlayacak görüş ve tanımlamalara çerçeve oluşturabilecek kaynaklara başvurulmuştur. Tezle yakından ilişkili çalışmalardan bahsetmek gerekirse şu çalışmalarla karşılaşılmaktadır.

- Modern iktisadın kurucusu kabul edilen ve aynı zamanda ahlâk profesörü olan Adam Smith, Milletlerin Zenginliği (1776) adlı eserinde doğal ahlâk ve doğal düzeni savunarak, hükümetlerin ekonomiye müdahalelerinin ekonomik etkinliği bozacak bir biçimde ahlâki sorunları ortaya çıkaracağını savunmuştur.
- Max Weber, Protestan Ahlâkı ve Kapitalizmin Ruhu (1905) adlı eserinde reforme edilen Protestan mezhebin sahip olduğu çok çalışmak ve asketik (züht) bir yaşam sürmenin zenginlik yaratarak toplam refahı arttırdığını dile getirmiştir.
- Nobel ödüllü Amartya Sen, Etik ve Ekonomi (1990) adlı eserinde kişisel çıkar ve rasyonalite eksenli geleneksel iktisadın ortaya çıkardığı etik

sorunlar üzerinden hareketle, ekonomiye etik bir yaklaşımla yaklaşmanın ekonomiyi daha verimli hale getireceğini savunmaktadır.

- Daniel M.Hausman ve Michael S. McPherson, *Ekonomik Analiz ve Ahlâk Felsefesi* (1996) adlı eserlerinde iktisadın ve ahlâkın karşılıklı olarak birbirilerinden yararlanabileceğini, pozitif iktisat oluşturmak kaygısıyla iktisadın felsefe mirasını reddetmemesini, felsefe mirasını reddeden bir iktisadın teorik olarak içinin boşalacağını ifade eder. Daniel Hausman ve Mc. Pherson, bu kitapta ekonomi ile etik arasındaki ilişkiyi açıklar, ahlâki davranışın nasıl oluştuğunu değil. Yazarlar, ahlâk felsefesini anlamının ekonomik analizleri pozitif yönde nasıl geliştirdiğini göstermek amacını taşımaktadırlar.
- Bir diğer Nobel Ekonomi Ödüllü ekonomist ve aynı zamanda Anayasal İktisatçısı James Buchanan, *Etik ve Ekonomik Gelişme* (1994) isimli eserinde insan davranışları üzerindeki ahlâki kısıtların pozitif ve negatif iktisadi değerler açısından iktisadi etkilere yol açtığını ve dolayısıyla “aynı iktisadi yapıyı paylaşan bütün şahısların refah üzerinde belirleyici bir rol” oynadığını dile getirir. Buchanan’ın, “Ekonomik Gelişme ve Etik” adlı eseri iki bölümden oluşmaktadır. İlk bölüm ise 3 parçadan müteşekkildir. “Etiğin Ekonomisi” ya da “Etik Normların Ekonomik Değeri” gibi başlıklarla tanımlanmaktadır. Buchanan, ekonomist kimliği nedeniyle meseleye etik açıdan değil ekonomik açıdan yaklaşmaktadır. Buchanan, çalışmasında sosyolojik bir analizden ziyade Püriten ahlâki çerçevesinde iktisadi bir analiz yapmak istemektedir. Buchanan, bütün ahlâki ilkelerin ekonomiye yarar bağlamında olumlu olduğu sonucuna varmaz. Püriten anlayışın pozitif getiriler sağladığını diğerkâmlığın ise negatif getiriler sağladığından hareketle ahlâki normların arasını ayırmak gerektiğini dile getirir.
- Elizabeth Anderson, *Etik ve Ekonomide Değer* (1993) adlı eserine “Niye her şey satılık değildir?” sorusuyla kitabına başlamaktadır ve değerlerin tekli ve çoklu yapısını anlatarak, piyasanın etik sınırlarına bir çerçeve çizmektedir.
- O’Neill, *Piyasa: Etik, Bilgi ve Politika* (2001) adlı eserinde, Comte-Sponville, *Kapitalizm Ahlâki midir?* (2012) isimli yapıtında, kapitalist

ekonomik sistemin ahlâkla ilgisiz olduğu anlayışıyla, kapitalizmin ahlâki eleştirisini yapmaktadırlar.

- Ömer Demir, İktisat ve Ahlâk (2003) eserinde piyasa ile ahlâkın karşılıklı olarak birbirini etkilediğini, piyasanın ahlâkı yönünün olduğunu ve ahlâki bir ekonomik modelin piyasada yerleşebileceğini savunmaktadır.
- Nevvab Haydar Nakvi, Ekonomi ve Ahlâk (1981) adlı yapıtında, ekonominin değerden bağımsız olmaması bir yana, ahlâkın bizzat ekonominin temelini oluşturduğunu dile getirmektedir. Ayrıca tevhid, muvazene, özgür irade ve sorumluluk gibi dört temel İslami aksiyomdan hareketle İslami ekonomik sistemin bütünüyle ahlâki olduğunu tezini ileri sürmektedir.

Modern batı uygarlığının bir ürünü olan hem kapitalizm hem de sosyalizm, “madde” eksenli bir dünya tasavvuruna sahiptir. Her iki ekonomik sistemde ahlâki değerleri dışlayan bir zihni yapıyı rehber edinerek, dünyanın halen birçok yerinde süregelen gelir dağılımı eşitsizliğini, sefalet ve yoksulluk üreten bir anlayışı izale edemeyerek özelde ekonomik, genelde uygarlık krizine maruz kalmaktadırlar. Sosyal adalet anlayışına dayalı, doğada sahip olunan sınırsız kaynaklardan herkesin istifade edebileceği bir medeniyet inşası ancak ahlaki değerlerle oluşturulabilir.

İKİNCİ BÖLÜM

TOPLUMSAL DEĞERLER SİSTEMİ VE EKONOMİ

2.1. Toplumsal Değerler Sisteminin Kapsamı

Sistem kavramı Latince kökenli olup birleşme, bir araya gelmek anlamındadır. Dolayısıyla bir araya gelen parçaların etkileşimi tutarlılığı da gerektirir. Toplumsal değerler sistemi de bir toplumun üyeleri tarafından paylaşılan, birinin yekdiğeriyle tutarlı bir ortak değerler seti olarak tanımlanabilir (Orman, 2008:18).

Ekonomi ile değerler arasındaki ilişki ve bu ilişkinin yakınlık/uzaklık derecesi insanlık tarihinden günümüze dek irdelenirse üç aşamadan (safha) geçtiği söylenebilir. Birinci aşamada ekonomi, din ve ahlâk bir aradaydı. Bu dönemde, bireylerin iktisadi aktör bağlamında kararlarını ve davranışlarını yönlendiren temel argümanlar değerler ve ahlâk olmuştur. Bu dönemi geleneksel dönem olarak adlandırabiliriz. Modern dönem olarak addedilen ikinci aşamada din, ahlâk ve ekonomi arasındaki ilişki derin bir ayrışma göstermiştir. Hayatın her anında akıl ve bilimin egemen kılındığı; değerlerin, ahlâkın ve dinin sosyal hayattan arındırılmaya çalışıldığı bu dönem sekülerizm ya da dünyevileşme dönemi olmuştur. Dönemin temel anlayışına göre kâr yegâne amaçtır ve birey rasyonel davranmaktadır. Dolayısıyla ahlâka ve değerlere göre hayatını şekillendiren bireyin akıldışı davranış sergilediği savunulmuştur. “Yeni arayışlar dönemi” olan üçüncü aşamada, modern dönemin varsayımları halen etkisini sürdürse de ekonomi ile değerler arasında yeniden bir ilişki kurma ve bunu geliştirme çabası sürmektedir (Şentürk, 2008:4).

2.2. Ahlâk Kavramının Tanımı

Ahlâk kavramı, bir kişinin, bir grubun, bir halkın, bir ulusun ya da bir kültür çevresinin belli bir tarihsel devrede yaşamına giren ve kişinin eylemlerini belirleyen ve yönlendiren inanç, değer, norm, emirler ve yasaklar topluluğu olarak

tanımlanabilir (Özlem, 2010:23) ya da insanların bir arada yaşaması için gerekli olan bir dizi kurallar bütünü olarak ifade etmek mümkündür.

Ahlâk kavramı esasında bütün dinlerin üzerine inşa edildiği değerler bütünüdür. Ahlâk Arapçada yaratılış ve yaratılmış gibi anlamları ifade eden “halk” kelimesinden türemiştir. Halk kelimesi “hulk” ve “huluk” kelimesinin çoğulunu ifade eder. Örneğin ahlâk sözcüğü Kuran-ı Kerim’de bizzat geçmemekle birlikte Şuara suresinde (26) gelenek, görenek anlamında, Kalem (68) suresinde huy ve ahlâk anlamlarında kullanılmıştır. Ahlâk kelimesi genel olarak seciye, huy, tabiat, insanın maneviyatını tanımlayan unsurlar şeklinde tanımlanabilir (Çağrı, 2000:15). Din, kültür, miras, gelenek, görenek gibi unsurlar ahlâkın kaynağı olabildiği gibi seküler yani din dışı unsurlarda ahlâkın kaynağı olabilir. Bu unsurları sayıca arttırmak mümkün olmakla beraber etki bakımından potansiyeli en yüksek ahlâk kaynağının din olduğu söylemek yanlış olmayacaktır (Acar, 2002:13).

Ahlâk kuralları ise bireylerin başkalarını aldatmamaları, birbirlerine yalan söylememeleri, davranışlarında tutarlı davranmaları şeklinde daha derin ifadelerle anlatılabilir (Demir, 1999:58). Ahlâk kuralları sosyalleşme süreci ile öğrenilen bir olguyu ifade eder. Yani bir bebek doğduktan sonra ergen olana kadar salt ihtiyaç ve istekleri peşinde koşar. Birey reşit olduktan sonra mutlak anlamda bireysel özgürlüklerini kısıtlayan ve uyması gereken kuralların olduğunu öğrenir. Ahlâkı tanımlayan ve ahlâki fonksiyonları açıklayan tek bir bakış açısı olmadığı gibi en genel anlamda üzerinde ortak bir kanı sağlanan husus ahlâksız bir toplumun varlığını sürdürmeyeceğidir. Ahlâk kurallarını ihlâl edenlere uygulanacak yaptırımlar ve bu kuralları ihlâl edenleri sınırlayacak mekanizmalar toplumda kendiliğinden ortaya çıkar (Yayla, 2004:4).

2.2.1. Ahlâk Kurallarının Temel Özellikleri

Ahlâk kuralları genel geçerliliğe sahip olmayan belirli bir kişi, grup ve ya belirli toplumlar için geçerli olan değer yargılarını ifade eder. Yani ahlâk kuralları objektif karakterden ziyade sübjektif karaktere sahip, bireyden bireye, gruptan gruba, toplumdan topluma değişebilirliği ifade eder. Ahlâk kuralları herkes için genel geçerliliğe sahip olmamakla birlikte belirli bir yerde geçerli olan değer yargılarını ifade eder. Örneğin yalan söylemek, hırsızlık yapmak, adam öldürmek gibi eylemler ve davranış biçimleri herkes tarafından ve her yerde kabul edilemez bir durumu ifade

eder. Ahlâk kuralları zamanla önemini kaybedebilir, değerini yitirebilir hulusa ahlâk kuralları belirli bir zamanda geçerli olanı ifade eder (Aktan, 1999).

Ahlâk konusunda fikir üretkenlerin karşılaştığı ilk soru ahlâki kuralların nereden kaynaklandığıdır. Ahlâki kuralların nereden kaynaklandığı sorusunun cevabı tek bir kaynakla açıklanamayacağı gibi ahlâki kuralların kaynakları açıklanırken verilen cevaplardan her biri diğerini dışlayan bir nitelik taşımaz. Genel anlamda ahlâkın kaynağı nedir sorusunun iki cevabı vardır. Birincisi din, ikincisi toplum sözleşmesidir. Ahlâkın kaynağını din olarak kabul eden anlayışa göre insanın kusurlu olan varlığını ve bozulmuş yapısını düzeltme, Tanrı'nın isteğine ve iradesine uygun ve uyumlu hale getirerek insanı ıslah etme girişimidir. Ahlâkın kaynağını toplumsal sözleşme olarak kabul eden anlayışa göre din eksenli devlet anlayışından laik devlet anlayışına geçişle beraber dini değerlerin hayatın dışına atma, her soruna rasyonel akıl yürütme ve pozitivist yaklaşımla çözüm bulmaktır. Bu anlayış sekülerleşme ile beraber insanların bir arada yaşamalarının esasını dindışı sözleşmelere dayandırır (Cevizci, 2007:263).

2.3. İktisat ve Ahlâkın Kesişim Alanı Olarak Felsefe

Ahlâk kavramının ve ahlâkın mahiyetinin etraflıca irdelenmesi işini her zaman felsefe yapmıştır. Bu bağlamda ahlâk, her zaman felsefesinin bir dalı olmuş ve felsefenin izlediği metodolojiyi takip etmiştir. Felsefe insan sorunlarına çözüm ararken, ahlâk insanın davranış biçimi üzerine yoğunlaşmıştır (Timuçin, 2003:155). Hem iktisat hem de ahlâk bu denli felsefe ile ilişkili ve etkileşim halinde olduğu için iktisadın felsefe ile ilişkisini ele almak faydalı bir yaklaşım olacaktır.

İktisadın felsefe kadar köklü olduğu kimi düşünürlerce iddia edilmesine rağmen iktisadın bilimsel olarak doğuşu 18.yy. sonrasında olmuştur. İktisat terminolojisinde geliştirilen bazı kavramlar antik felsefede yer almakla birlikte doğrudan kastedilen iktisat değildir (Özveren, 2011:17-18).

Neoklasik iktisat, yirminci yüzyılın ikinci yarısına kadar iktisat ve felsefeyi bir arada yorumlama ve düşünme gayretini engelleme çabasında olmuş, iktisadı felsefi eleştirilerden uzak tutmak istemiştir. Bu tutum, yine aynı dönemde farklı bir seyir göstererek iktisat ve felsefe arasındaki diyalog kanallarının çeşitlenmesine ve gelişerek artmasına yol açmıştır. Bu yakınlaşmanın nedeni üç başlık altında toplanabilir (Özveren, 2011:9-10):

1. Pozitivizmin, metodoloji olarak bilimsel-bilimsel olmayan ayrımından sonra bu ayrımın doğal bilimlere yansması ve bu yansmanın felsefe ve iktisat arasındaki ilişkiye sirayet etmesi.
2. Etik ve ekonomi arasındaki etkileşmenin yeniden canlanarak, refah iktisadının gelişmesine zemin hazırlaması.
3. Bir sosyal bilim dalı olan iktisadın, sosyal boyutu ihmal eden, iktisat bilimini “tekil, soyut ve tarihsiz” bir anlayışla sunan Heterodoks iktisadın düşüncesine karşı itirazların yoğunlaşması ve Marks, Veblen ve Polanyi gibi iktisatçıların dominant olan neoklasik iktisada yaptıkları eleştiriler.

Hausman ve Mc. Pherson, ekonomi ile ahlâk arasındaki ilişki/etkileşimi ortaya çıkardıktan ekonominin kısmen ahlâki bir bilim olarak kalma temennilerini dile getirirler.

“Bazı ekonomistler ahlâki soylarını, kökenlerini inkâr etme çabasındalar. Ahlâki mirasın reddedilmesi ekonomik gelişmelere gedik açar. Bugünün sosyal bilimcileri felsefe atalarını tanımamakla, reddetmekle başarılı olamazlar. Ahlâk felsefesinin ve ekonominin birbirine fazlaca katkı yapacakları aşikârdır” (Hausman ve Mc. Pherson,1996:8).

2.4. Ahlâk Kuramı ve Diğer Disiplinler

2.4.1. Değer Kuramı ve Ahlâk

Ahlâk kavramını daha iyi anlamak için “değer” kavramının mahiyetini bilmek gerekir. İnsanlar da ” iyi” ve ya “kötü” yargısının oluşması için bazı şeylere (birey, birey grupları, karakteristik özellikler, duygular vs.) değer vermek gerekir. Dolayısıyla nesnelere ve öznelere yüklediğimiz anlam, verdiğimiz değer, ahlâki olanı ahlâki olmayan değerlerden ayırmak için bir referans oluşturur. Bu bağlamda değer kuramının mahiyetini anlamak ve değer kavramı ile olgu kavramı arasındaki farkı bilmek gerekir.

2.4.2. Değer Kavramının Mahiyeti

Değer kavramı günlük dilde farklı anlamlara gelebilecek biçimde kullanılmaktadır. Bu kavramın toplumsal değerler, ekonomik değerler, tarihi değerler, kültürel değerler vb. gibi birçok alanda kullanıldığına şahit olmaktayız. Değer kavramının analizini yapmak, bu kavramı belirli bir şablona oturtmak için meseleyi sosyal bilimler bağlamında felsefi açıdan ele almak faydalı olacaktır.

Değer kavramı sadece ahlâk ve felsefede değil aynı zamanda psikoloji, sosyoloji, ekonomi, pozitif bilimler, epistemoloji ve mantığa kadar birçok bilim dalında kullanılmaktadır. Değer kavramı, Jeremy Bentham tarafından ahlâkı ilgilendiren temel bir terim olarak kullanılmadan önce ekonomik bir anlam taşıyan mahiyette, bir şeyin maddi anlamda kıymetini ifade etmek için kullanılıyordu. Değer kavramı dar anlamda iyi, fayda, cazip, erdem, sorumluluk, hakikat gibi değişik biçimde ifade edilecek şekilde kullanılmakta iken; geniş anlamda tasviri bir şeyin; olgunun karşıtı olan lehte ve aleyhteki isnatları (yüklemeleri) anlatan genel bir isim olarak tanımlanmaktadır. Bu tanım diğer disiplinlerinde değer terimini kullanılmasına imkân vermektedir (Başdemir, 2009:46-47). Fizik, kimya, astronomi, matematik vs. gibi bilim dalları her bilimde olduğu gibi gerçeklerden ve ya var olan durumu tamamen açıklama çabasından dolayı bazı yönlerden soyutlamaya gitmektedirler. Bu soyutlama yöntembilimi ilgilendiren bir aracı ifade eder. Yukarıda sözü edilen kimi bilimler için insanın korkuları, umutları bir şey ifade etmez. Fakat insanı ele alan sosyal bilimler ve ya beşeri bilimlerde konu maddesi değer olduğu zaman insanı değerler akla gelir. İnsanın davranışları, kararları, seçimleri vs. bütün duyuşsal ve bilişsel eylem alanımıza girer (Hazlitt, 2006:189). Her bir alanda değer terimine farklı anlamlar yüklenilmektedir. Örneğin ahlâki anlamda değer iyi ve kötüyü, sanatta güzel ve çirkini, bilimde doğru ve yanlış karşılar. Bilime konu olan bir şeyin tasvip edilip edilmemesi gibi bir durum yoktur. Bunun için değer kavramı geniş bir biçimde kullanılabilir (Başdemir, 2009:46-50).

2.4.3. Olgu ve Değer

Olgu kavramı duyularımıza bağlı olan verilerin *kesin ve doğru* olduğunu ifade eder. Olgu kavramı zihnimizde şekillenmemekle beraber nesnelere dayatması yoluyla anlaşılır hale gelir. Olgu aynı zamanda gözlem yoluyla elde edilen veriler de olabilir. Araştırma yapan birinin üretim süreçlerini izlemesi, duyduğu sesler, dokunma duyusu yoluyla hissettikleri olguyu ifade eder. Yani olgu bireyin bilinci dışında kesin ve gerçek olanı açıklar. Bilimsel metodun da kullanım alanına giren olgu ya da olgusal kavramı deney ya da gözlem yoluyla açıklanabilirliği belirtir. Dolayısıyla “madde”, “ışık”, “yoksulluk” ve “empyrializm” gibi sorunlar olgusal içerikli olmakla beraber Tanrı, ruh gibi meseleler olgusal içerikli değildir (Dura, 2005:11).

Varlığı açıklamaya çalışan pozitif bilim dalları için değer kavramının kullanım alanı tartışması halen devam etmektedir. Değer ve olgu arasında yapılacak ayırım sorumuzu cevaplar mahiyette olacaktır. Birinci dünya savaşı tarihi bir olguyu, hava sıcaklığının belirli bir dereceyi göstermesi meteorolojik bir olguyu, “Kaplumbağa Terbiyecisi” tablosunun Osman Hamdi Bey’e ait olması sanatsal bir olguyu açıklar. Değer ise olguların tasvip edilip edilmemeleri ile ilgilidir. Yani olgunun bireyin iç dünyası, ruh ve mana ikliminde neyi ifade ettiğidir (Başdemir, 2009:48). Aynı zamanda bir çiftçinin tarlasına tohum attıktan sonra sulama ihtiyacını karşılayan yağmur yağma olayı çiftçi için “iyi” olanı, dışarıda kurutmak için çıkardığı çömllekleri zarar gören çömllekçi için yağmur “kötü” olanı ifade eder. Hem çiftçi hem de çömllekçi için yağmur yağma olayını hafif, sağanak, metrekareye düşen şu kadar litre şekilde belirtmek olayı ve olgusalılığı ifade eder. Çünkü yağmura dair yorumlar, fiziksel ifadeler örtüşebilir. Fakat yağmurun yağması çiftçi için “iyi”, çömllekçi için “kötü” ise iyi ve kötü “değer ile ilgili olandır ve “değer”le ilgilidir (Arslan, 2005:118-119). Dolayısıyla değer kavramı bireyin düşünce, duygu, eylem ve tutumlarında referans olarak kullandığı her şeydir. Bu bağlamda değeri birey ya da toplumların *kimlik referansları* tanımlamak mümkündür (Orman, 2008:18).

2.4.4. İnanç ve Değer

Değer kavramı bir şeyi tasdik etme yönüyle inançtan ayrı bir anlama sahiptir. İnanç ya da iman etme bilişsel bir tutum olarak zihnin bir durumunu tasdik etmek iken değer de tasdik etmenin yanında tasdikle birlikte bir tavrı da ifade eder. Değer tavrı ortaya koymak kaydıyla tasdikin ötesinde tavrıla birlikte ifade edilir. Irak Savaşını ABD’nin kazanacağına inanmamız değer vermemizi gerektirir anlamına gelmez. İnanmışığımız her şeye değer vermeme durumu değer inandıktan daha fazla bir şey ifade ettiğinin gösterir. Değerle inancı ortak kılan tasdiktir. Fakat tasvip etmek (onaylamak) ile tasdik etme arasında mantıksal bir ilişkiden ziyade izafi (göreceli) bir ilişki vardır. Aynı tasdike sahip iki insanda iki ayrı tavrın takınılması durumu olabilir. Borsanın yükselmesi borsada parası olanı sevindirirken parasını dövize yatıranı üzer. Ne döviz ne de ne borsa herhangi bir yatırımı olmayan kişi bu bilgi (tasdik) karşısında tavrı değişikliği yaşamaz (Başdemir, 2009:50).

2.4.5. Değerlerin Yapısı

Değerlerin nasıl bir yapıya sahip oldukları, değer ile ilgili yapılan felsefi incelemelerin ilk ve önemli sorununu teşkil eder. Değerlerin yapısı ile ilgili üç farklı görüş söz konusudur. İlk görüşe göre değerler nesnel, ikinci görüşe göre değerler öznel ve en son üçüncü görüşe göre değerler öznel ve nesnel arasında ilişkinin varlığı nedeniyle ne salt nesnel ne salt öznel özellik gösterir. Sokrates ve öğrencisi Platon, değerlerin nesnel bir yapıya sahip olduklarını savunurlar. Sokrates'e göre cömertlik, adalet, iyilik gibi şeylerde insanoğlu arasında bir konsensüs sağlanmıştır. İnsanların bu kavramlara yaklaşımı ve algıları farklı olsa da bu kavramlar soruşturulduktan sonra ortak bir kanı oluşturur. Adalet kavramını ele aldığımızda adalet diye bir şeyin var olduğu ve insanların "kişisel duygu ve eğilimlerinden" bağımsız olduğunu savunur. Platon'un görüşüne göre var olan her değer ve de bilhassa ahlâki olan değerler, bağımsız mutlak olarak "doğru" ve "yanlış"tır. İki kere iki dört eder ya da bir üçgenin iç açıları toplamı 180 dereceyi nesnel bir biçimde nasıl ifade ediyorsa, insan öldürme eylemi yargısı "kötü" bir ahlâki yargıyı ifade eder ve nesnel bir yargı mahiyetindedir (Arslan, 2005:120-121).

Değerlerin yapısı ile ilgili ikinci görüş değerlerin öznel bir yapıya sahip oldukları görüşüdür. Değerlerin öznel olduğunu savunan görüş, savlarını desteklemek için gündelik deneylerden yararlanarak bu görüşü açıklama eğilimindedir. Bu görüşe göre değerlerin öznel olduğuna dair en önemli argüman ahlâki doğruların ve dinsel inançların farklı zaman ve toplumlarda değiştiğidir. Bazı insanlar Fenerbahçe'yi, bazı insanlar Galatasaray'ı bazıları tuttuğu takımı değerli görmektedir. Fakat bazı bayanlara göre takım tutmanın hiçbir değeri bulunmamaktadır. Erkekler kadınların takı takmalarını, kadınlarda erkeklerin hızlı araba kullanmalarını değersiz bulmaktadır. Değerlerin öznel olduğu görüşünü savunanlar, *nesnelere yüklenen değerlerle, onların gerçekten nesnel olan nitelikleri arasında* bir ayrıma giderler. Altın madeni farklı iki millet olan Aztekler ve İspanyollar için aynı değere sahip değildir. Çölde susuz kalmış birisi için su, ormanda karanlıktan olan birisi için ateş çok değerli olsa da normal koşullar altında aynı şeylerin aynı değere sahip oldukları söylenemez (Arslan, 2005:121-123).

Üçüncü görüşe göre değerler ne sadece öznel ne de sadece nesnel. Değerlerin hem nesnel hem öznel bir yapısı olduğunu savunurlar. Örneğin sütun herkes tarafından değerli olduğu düşünülmektedir. Çünkü doktorların tavsiyesi ile bir çocuğun sağlıklı gelişmesi ve büyümesi, kemiklerin normal bir şekilde gelişmesi için

sütte gerekli olan kalsiyum bulunduğu söylenmektedir. Bu nedenle sütün değerli kılan kalsiyum maddesini içermesidir ve o sütte nesnel olarak var olduğudur. Sahip olduğumuz yapıda olmasaydık sütün hem bizim hem de çocuklar için değerli olmayacağı açık olacaktı (Arslan, 2005:124).

2.4.6. Değeri Belirleyen Kaynaklar

Değerlerin nasıl bir yapıya sahip oldukları değerler felsefesinin ilk sorusunu teşkil ediyordu. Değerler felsefesinin ikinci araştırma konusu ve ikinci sorunu “*değerli bir şeyi değerli kılan şeyin ne olduğu*” başka bir deyişle değerlerin kaynağında ne olduğu sorusudur. Bu soruya verilen cevaplar üç başlıkta toplanabilir.

2.4.6.1. Değerin tanımlanamaz olduğunu savunan görüş

Değerin tanımlanamaz bir şey olduğuna dair görüşün temsilcisi ve bu görüşü savunan çağdaş İngiliz filozofu G.E. Moore’dur (1875-1958). Moore’a göre kavramlar basit ve bileşik kavramlar olmak üzere 2’ye ayrılırlar. Bir geometrik şekil olan üçgen kavramını ele alalım. İç açıları toplamı 180 derece olan üçgenin geometrik bir şekil olduğunu ifade ettiğimizde bileşik olan üçgen kavramını derece kavramıyla ifade ederiz. Açı kavramıyla da kenar kavramına, kenar kavramıyla da nokta kavramına ulaşarak bileşik kavram analizinden basit kavrama ulaşırız. Fuları tanımlamak için kırmızı renkli bir kumaş parçası dediğimizde kırmızı basit kavramına karşılık gelir. Renk körü olan bir insan kırmızının nasıl bir şey olduğunu anlatmak imkânsızdır. Bu bağlamda değerleri basit kavramlar olarak görmek mümkündür. Değerler algılanır ya da algılanmaz, görülür ya da görülmezler (Moore’dan aktaran Arslan, 2005:127).

2.4.6.2. Değerin tanımlanabilir olduğunu savunan görüş

2.4.6.2.1. Değeri haz verme ile ifade eden görüş

Değerli olanı değerli kılan şey nedir sorusuna verilen cevaplardan birisi değerli olanın haz verici olandır cevabıdır. Sütün insan bedenine sağladığı yarar nedeniyle daha fazla haz vermesi, elmas ve kalay gibi iki maddeden elmas gibi bir madenle birçok şeyin satın alınabilmesi imkânı bu görüşün başat örneklerini oluşturur. Aynı durum bir sanat eserinden haz alma noktasında görülebilir (Arslan, 2005:127)

2.4.6.2.2. Değeri arzu ve tercih ile ifade eden görüş

Değerli olanı seçtiğimiz, tercih ettiğimiz için değerlidir. Eğer bir şeyden hoşlanıp onu tercih edersek o şeye değer vermiş oluruz. Spinoza bu görüşü savunur ve şöyle ifade eder:” Bir şeyi iyi olduğu için arzu etmeyiz; o arzu ettiğimiz için iyidir.” (Yazıcı, 1999:132)

2.5. Ahlâki Değerler

“İyi” ve “kötü” tanımlanırken, neyin iyi olduğu, neyin kötü olduğu, iyiden bahsederken iyi yararlı olan mıdır, haz duyulan mıdır, mutluluk mudur, ödeve uygunluk mudur gibi sorularla karşılaşılır. İyi genel geçerli olanı mı ifade eder? Bu minvalde çoğaltacağımız birçok soru bizi ahlâk felsefesine götürür (Arslan, 2005:127-132).

Ahlâki değerler kavramı ile çoğu zaman ifade edilmek istenen “iyi” ve “kötü”nün ne olduğudur. Neden yalan söylememeliyiz sorusuna farklı cevaplar vermek mümkündür. Ahlâk kaynağını dinden alan birisi için bu sorunun cevabı yalan söylemek “günahı”, “iyi olmayanı” ifade eder. Ahlâk kaynağını din dışı alan birisi içinse yalan söylemek çirkin bir şeyin ifadesidir. Her iki mana da yalan söylemenin onaylanmayan bir durum olduğu aşikârdır.

2.6. Ahlâk ve Hukuk

Hukuk, toplumsal kuralları düzenlemek amacıyla devletin yetkili organları tarafından ortaya konulan, uyulması zorunlu ve maddi yaptırım gücüne bağlanmış olan kuralların oluşturduğu bir sistemi ifade eder.

Hukukun nihai hedef ve amacı toplumda adaleti tesis etmek iken, ahlâkın hedefi “iyi”yi gerçekleştirmek ve insanları doğru yola yöneltmektir. İnsanlık tarihi incelendiğinde temel ahlâki değerlerin zamanla hukuk normlarının temellerinin oluşmasında etkili olduğu görülür. Hukuk, kanunlar yoluyla insan davranışlarını sınırlayarak yaptırım gücüne sahip olmakla beraber hukuki değerlerle ahlâki kuralların korunması çoğu zaman gerçekleşmeyebilir. Bu bağlamda insanın iç dünyasına bir yaptırım olmadan “vicdan” yoluyla ahlâki değerlerin korunması ve gözetilmesi sağlanabilir (Aktan, 1999).

Ahlâk ve hukuk tarafından yönetilen davranışların birbiriyle dikkate değer bir şekilde örtüşme alanına sahip olduğu görülür. Ahlâk ve hukuk arasında var olan ortaklık şu hususlarla ifade edilebilir: (i) hem hukuk kuralları hem de ahlâki kurallar toplumsal düzeni sağlamak, kaosu önlemek amacıyla ortaya çıkan pratik bir

zorunluluğu ifade eder. (ii) kurallar bütününi geliştirmek her iki disiplinde de görülür. (iii) dayandıkları ilkeler normatif bir yapıya sahiptir. (iv) hukuk ve ahlâk birer toplumsal fenomen olarak tarihsel süreç içinde sürekli değişebilirlik özelliği gösterir (Özlem, 2010:207). Sayılan hususlar hukuk ve ahlâk arasında ortaklığı ifade ettiği gibi, iki disiplin arasında farklılıklarda mevcuttur. Bu farklılıkların en önemlisi hukuk kurallarının yazılı, ahlâk kurallarının sözlü olmasıdır. Dolayısıyla hukuk kurallarını ihlal edenler için bir ceza-i müeyyide söz konusu iken, ahlâk kurallarını ihlal edenler için buldukları gruptan dışlanma, ayıplama, kınama gibi reaksiyonlara maruz kalmalarıdır (Cevizci, 2007:262). Vergi kanunları vergi kaçakçılığını ahlâk dışı görmekle kalmaz para cezası, hapis cezası yoluyla bir maddi yaptırım ortaya koyar. Bu durum ahlâk açısından yanlış bir davranışı ifade eder. Dolayısıyla hukuku bir anlamda resmi kuralların, ahlâkı ise gayri resmi kuralların bütünü olarak ifade etmek mümkündür (Aktan, 1999).

Tarihi incelemeler ahlâkın hukuktan önce geldiğini, hukukun ahlâki kurallar ve değerler sistemini yücelttiğini gösterir. Devletsiz ve hukuksuz toplumlar var olmuştur fakat en ilkel toplumlar da bile ahlâksız toplum olmamıştır dolayısıyla tarihsel olarak ahlâkın hukuku öncelediği görülür (Özlem, 2010:212).

2.7. Ahlâk ve Din

Din/dinler olmadan önce de ahlâk vardı. Felsefe tarihi incelendiğinde en derin ahlâk tartışmalarının Aristo tarafından yapıldığı görülecektir. Sadece etiğe dair Aristo'nun üç kitabının bulunması söz konusu iddiayı güçlendirmektedir. Dolayısıyla ahlâk bağımsız bir alanı ifade eder. Ahlâk, insanın içinde var olan ve insanın pratik aklını kullanarak ortaya çıkardığı, dışarıdan yerleştirilmeyin bir durumu ifade eder. Örneğin Cahiliye dönemi olarak atfedilen İslamiyet öncesi dönemlerdeki Züheyr Bin Ebu Sülma'nın şiirleri irdelendiğinde içerisinde güzel ahlâka ait ve İslam dininin ahlâki prensiplerine uygun birçok şiirine rastlamak mümkündür (Ceylan, 1994). Aynı zamanda İslam Peygamberi Hz. Muhammed'in henüz yirmili yaşlarda iken bizzat amcasıyla birlikte bulunduğu ve İslamiyet öncesinde Araplar arasında ve ya yabancılarla sürekli meydana gelen kan davalarını engellemek için Erdemliler İttifak'ı olarak bilinen Hılfu'l-Fudul'un imzalanması bu dönemde dahi bir ahlâk anlayışının olduğuna karine teşkil eder (<http://www.diyamet.gov.tr>).

Din/dinler insanların yaşamları boyunca güçlü bir yere sahip olmuş ve kişinin tutum, davranış ve eylemlerine yol göstermiştir. Tarih boyunca yapılan

arkeolojik kalıntılar, ilk toplumlara ait kayıtlarda dinsel simgelere ve ayin izlerine rastlanıldığını göstermektedir. Giddens'a göre din, "içinde yaşadığımız çevreleri nasıl algıladığımızı ve onlara nasıl tepki vereceğimizi etkileyerek insan yaşamının önemli bir parçası olmayı sürdürmüştür" (Giddens, 2004:526). Dolayısıyla dinler bütün toplumlarda inanç ve bu inançlara uyma noktasında ritüellere dayalı bir yaşam biçimi öngördüğü için bireyin davranışlarını sınırlar. Dinlerin birey davranışlarını etkileme şiddeti ve etkisi konusunda genel bir yargıya ulaşmak zor olmakla beraber dinlerin bireyleri "kötü" davranışlar yapmaktan engellemeyi amaçladığı söylemek mümkündür (Demir, 2003b:121).

Bilimsel çalışmalardan dini ve ahlâki değerlerin soyutlanması amaçlansa da kimi bilim adamları yaptıkları çalışmalarda sinir sistemi, sinir iletileri ve beyin kimyası arasındaki ilişkiden hareketle din ve ahlâki deneyimler arasındaki ilişkiyi araştırıyorlar. Pennsylvania Üniversitesi akademisyenlerinden Andrew Newberg Tanrı'nın insan beyninin sabit bir parçası olduğunu iddia ediyordu. Harvard Üniversite'sinde çalışan hayatını karıncalar üzerine araştırmalarla geçiren akademisyen Edward Wilson'a göre ahlâki değerlerin kökeni dini ya da seküler hangisi olursa olsun insan aklının üstünde yer almaktadır (Tarhan, 2012:187-188). Siyaset bilimci Alper Bilgili din temelli ahlâk anlayışının sosyal hayattaki yansımaları söyle ifade etmektedir:

"Ahlâki temellendiren en önemli şey dindir. Mobese kamerası yokken bile kayıt olduğuna, elektrikler kesildiğinde de Allah'a inanırsan ahlâklı olmak zorundasın. Bu duygusal değil akılcı bir durumdur. O an alacağın hazla Allah'ın rızasını, Cennet ve Cehennemi tartarsın, ahlâklı olmanın daha rasyonel olduğunu görürsün" (Kemal, Yeni Asya, 07.05.2012).

Özellikle İbrahim'i dinler olarak adlandırılan tek Tanrı inancına dayalı Yahudi-Hıristiyan-Müslümanlık inancında evreni kendi iradesi ile yaratan Tanrı anlayışına dayanır. Üç dinin ayrıntılarında farklı ahlâki kurallar olmakla beraber üç dinde "iyi"yi Tanrı'nın emrettiği, "kötü"yü de Tanrı'nın yasakladığı şeyler olarak tanımlamakta ortak bir görüşe sahiptir. Dolayısıyla Tanrı'nın emrettiklerine uymak ahlâklılık iken, emirlere uymamak ahlâksızlık olarak nitelenir (Arslan, 2005:161). Daha önce de ifade edildiği gibi ahlâk kurallarının oluşum şekline bakıldığında, ahlâk kuralları dinden bağımsız bir şekilde yani din dışı ahlâk (laik ahlâk) şeklinde oluşması mümkün olabilir. İnsanın tutumunu, eylemlerini ve davranışlarını biçimlendiren, eylemlerin dayanak noktası dinsel kurallar değilse laik ahlâktır. Dini ahlâkta, ahlâk kurallarının dayanak noktası kutsal kitaplar ve dini hukuk

kaynaklarıdır. İslam ahlâkında hükümler Fıkıh'a göre yani İslam hukukuna uygun bir şekilde olmalıdır. İslam dininin kutsal kitabı olan Kuran-ı Kerim incelendiğinde ahlâk konusunda birçok ayetin ve hükmün olduğu sonucuna varılır. Aile kurumuyla, ticaret ahlâkıyla, iş ahlâkıyla ilgili birden çok ayetin bulunduğu görülür (Aktan, 1999). Örneğin iş ahlâkı ile ilgili ayet: "Bir şeyi ölçtüğünüz zaman, ölçüyü tam tutun, doğru teraziyile tartın. Böyle yapmak, sonuç itibariyle daha güzel ve daha iyidir". (İsra Suresi:35). Çalışma ahlâkı noktasında başka bir ayette bu mesele "Bilsin ki insan için kendi çalışmasından başka daha fazla bir şey yoktur" şeklinde ifade edilmektedir (Necm:53).

Modern ulus devlet anlayışında önemli olan bireyin kuralı onaylayıp onaylamaması değil o kurala uymasıdır. İyi bir vatandaş olmanın ölçütü o kuralı onaylayarak uymak değildir. Vergi sistemini adil bulmayan bir mükellefin yine de hiç bir hile yoluna başvurmada düzgün bir vergi beyannamesi vermesi riyakârlığın değil, iyi bir yurttaşlık anlayışına sahip olduğunu yansımasıdır. Haklı, adil ya da onaylamadığı halde kurallara uymak iyi bir vatandaşlık bilincinin göstergesi olabilir (Demir, 2003b:122-123).

Din noktasında olaya yaklaşıldığında ilk bilinmesi gereken durum dinin bireyin iç dünyasını ilgilendiren, düzenleyen ve o kişiden başka kimsenin bilmediği bir ruh haline sahip olduğudur. Hukuk ve ahlâk kurallarında bu kurallara inanmaktan ziyade uymak önemlidir ve kabul görülen durumdur. Zira hukuk kurallarını onaylamadığı durumda o hukuk kuralını yerine getiren nasıl iyi vatandaşlık bilincine sahipse, ahlâki kuralları onaylamazsa dahi ahlâki kuralların öngördüğü şekilde hareket edene ahlâksız denilmez. Dinin ortaya koyduğu kurallara, prensiplere uymadığı halde, kişinin bu kurallara uygun hareket etmesi, davranışlarının bu şekilde olması insanı dindar yapmaz. "*Çünkü dindarlık, kurallara inanmayı ve onlara uymayı önceler*". Topluma uymak için namaz kılan birisi inanmadığı için o bireyi dindar yapmaz. Bunu da en iyi hissedecek yine o birey olur (Demir, 2003b:122-123)

2.8. Kaynaklarına Göre Ahlâk Türleri

Ahlâkın kaynağı ve türleri birbirine bağlı olmakla birlikte tek bir problemi ifade eder. Uygarlık tarihi boyunca insanın neye ve ya kime karşı ahlâklı olması gerekir sorusuna farklı cevaplar verilmiştir. Bu cevapları dört kategoride toplamak mümkündür (Cevizci, 2007:264; Çüçen, 2008:259-260). Bunlar;

2.8.1. Dini Ahlâk

İnsanın yaratıcısına karşı ödev ve sorumluluklarını gösteren ahlâk, dini ahlâktır. Dini ahlâkın özelliği Yaratıcısının emirlerini uymak, yasakladıklarından kaçınmak, ahlâki eylemlerde Yaratıcısını rehber etmektir. Tanrı insanların davranışlarını ve ne amaçla yaşamaları gerektiğini peygamberler aracılığıyla insanlara bildirmiştir. Özellikle tek Tanrılı inançlara dayalı ahlâk sistemleriyle dini inançlar bir bütünlük gösterir. Tanrı tarafından konulan emir ve yasaklar ahlâkın çerçevesini çizdiği için bunlar tartışılmaz, sorgulanmazlar.

2.8.2. Doğal Ahlâk

Doğaya dayalı ahlâk sistemine doğa ahlâkı denilir. İlkel kültürlerde yerleşik ve yaygın olan insanın varlığını kendisine borçlu olduğuna inandığı ve doğaya karşı sorumluluklarını gösteren ahlâki türü ifade eder. Çevre ahlâkı olarak da kabul edilen bu anlayışa göre insan istek ve ihtiyaçlarını karşılamak için doğayı kullanmakla beraber doğanın sonunu da hazırlamaktadır. Dolayısıyla ekosistemi bozmak, doğaya zarar verme anlayışı ahlâki olmayan dolayısıyla ahlâksız bir davranışı niteler.

2.8.3. Bireysel Ahlâk

Kişinin kendisine karşı sorumluluklarını belirten ahlâk türüdür. Bu ahlâk türü, kişilerin kendilerine karşı olan ilişkilerinde söz konusudur. Herhangi bir yaptırım olmadan (dini, toplumsal) bireylerin kendileri için geliştirdikleri kuralları tanımlar. Öznel karakterli olduğu için evrensel geçerliliği tartışmalıdır.

2.8.4. Sosyal Ahlâk (Toplumsal Ahlâk)

Ahlâktan bahsedildiğinde daha çok ifade edilen sosyal ahlâktır. İnsanların diğer insanlar münasebetlerinde söz konusu olan ahlâk türünü ifade eder. Sosyal ya da toplumsal ahlâk, ahlâk felsefecileri açısından en önemli ahlâk türü olarak değerlendirilir. Çünkü insanların birbiriyle ilişkiler kurması ve hatta ilişkilerde çatışma çıktıktan sonra, kurallar sistemi yolu ile barış ve mutluluğu sağlayan bir ahlâk türünü ifade eder.

2.9. Ahlâk Felsefesi (Etik) Kavramının Tanımı

Ahlâk kavramı yaşamımızın her anında vardır, ahlâk kavramına her tarihsel dönemde kişisel ya da grupsal olarak rastlamak mümkündür. Toplumsal hayatın her

döneminde örneğin inançsal bağlamda :“Yahudi ahlâkı”, ”Hıristiyan ahlâkı”, ”İslam ahlâkı” şeklinde, toplumsal tabakaların ve sınıf mücadelelerinin hâkim olduğu dönemlerde “Aristokrat ahlâkı”, ”burjuva ahlâkı”, ”köle ahlâkı” biçiminde görmek mümkündür. Bilim ahlâkı, tıp ahlâkı, bankacılık ahlâkı, meslek ahlâkı, iş ahlâkı gibi birçok formatta yine ahlâk kavramına rastlamak mümkündür. Bu kadar çeşitli ahlâk türlerinin var olduğunu bilen ve ahlâk çokluğunu anlayan, ahlâk kavramı üzerine düşünmeye başlayan insan etik kavramına ilk adımını atmış olur. Etik kavramı ise “ahlâk “ denilen fenomeni ele alıp inceleyen, ahlâk ile ilgili görüşleri irdeleyen, tasnif edip sınıflandıran ve bu öğretiler arasındaki farklılıkları ve benzerlikleri açıklayıp eleştirel bir şekilde yaklaşan felsefi disiplinin adıdır. Aristoteles kendinden önceki ahlâki öğretileri sınıflandırıp, sistematik bir yaklaşımla ele almıştır. Aristoteles’in Nichomakhos’a Etik’te yer bulan etik sözcüğü, yer aldığı günden bu yana “ahlâk felsefesi” olarak kullanılır (Özlem, 2010:23-28).

2.10. Ahlâk ve Etik Arasındaki Fark

Ahlâk sözcüğü ile etik sözcüğünün çoğu zaman birbirlerinin yerine ikame edilerek kullanıldıkları görülür. Bu iki kavram etimolojik (kökenbilim) olarak irdelendiğinde etik kelimesinin Grekçe (Yunanca) “ethos”tan türetildiği, ahlâk kavramının ise Arapçada “hulk” kökünden türetildiği görülür. “Ethos” da “mos” da bir grubun sahip olduğu töre, gelenek, görenek, huy, mizaç, tabiatını ifade eder. Etik kavramı ahlâk kavramını da kapsayan daha geniş bir ifadedir. Etiğin mevcut ahlâk çokluğuna yeni ahlâk eklemek ya da ahlâkı geliştirmek gibi bir görevi yoktur. Etik, ahlâk kavramı üzerine düşünmeyi ifade eder ve ahlâki sistemleri sınıflandırarak irdeler iken, ahlâk ise insanın içinde yaşadığı toplumun davranış kurallarının toplamını belirtir. Diğer bir söylemle ahlâk yaşanılanı, etik ise düşünüleni ifade eder (Sakal ve Kitapçı, 2009:34; Özlem, 2010:28).

Etik ve ahlâk kavramları anlamca birbirine çok yakın olmakla birlikte uygulamada iki terim arasındaki farklılığı ortaya koymak güçtür. Fakat mutlak bir surette ayırım yapmak gerekirse etik kavramını, ahlâk bilimi olarak nitelenebilir (Aslan, 2001:6). Bu açıklamalarla birlikte genel hatlarıyla etik ve ahlâk arasındaki farklılıklar aşağıdaki tabloda incelenebilir (Sabuncuoğlu, 2008:200):

ETİK	AHLÂK
<ul style="list-style-type: none"> - Bir felsefedir. - Etik evrenseldir. - Kontrol içseldir. - Etik bireyseldir. - Davranışları kodlar. - Etik bir standarttır. 	<ul style="list-style-type: none"> - Gelenek, töre ve değerdir. - Ahlâk gelenekseldir. - Kontrol dışseldir. - Ahlâk toplumseldir. - Ahlâk daha çok psikolojiktir. - Ahlâk moral değerlerdir.

Uygarlık tarihinden günümüze farklı toplumlarda, farklı zamanlarda ahlâk felsefesi olmadan da ahlâk olgusu vardı. Davranışlar “iyi-kötü”, “ahlâklı-ahlâksız” değerlendirmeye tabi tutulmuştur. Neden hırsızlık yapmamalıyız? Neden kopya çekmemeliyiz? Büyüklere saygı duymamız gerektiğini söyleyen mekanizma nereden kaynaklanıyor? İşte bu sorularla kişi, ahlâk inancını sorgulamaya, savunmaya ya da eleştirmeye başladığında ahlâk felsefesine (etik) giriş yapılmış olur (Yazıcı,1999:129).

2.11. Ahlâk Felsefesi Kuramlarının Sınıflandırılması

Ahlâk, filozoflar tarafından keşfedilen ya da geliştirilen kurallar bütünü değildir. Ahlâk felsefeden önce var olan ve yargıları özünden oluşan olguları ifade eder. Ahlâk kuramlarının sınıflandırılmasında bir görüş birliği yoktur. Ahlâk kuramları farklı çeşitlerde ve biçimlerde sınıflandırılabilir.

Ahlâk felsefesi ilk olarak tarihsel açıdan sınıflandırmak istendiğinde üç ana dönemden bahsedilebilir. Ahlâk felsefesi, felsefe bağlamında esas olarak Antik Yunan’da Sofistler ve Sokrates ile birlikte beşinci yüzyılda başlamıştır. İlkçağ ya da Antik çağ Yunan düşüncesinden başlayarak günümüze doğru birçok filozofun ahlâk konusuna yaklaşımı farklı olmuştur. Ahlâk felsefesinin tarihsel seyri ve gelişimi irdelendiğinde neyin “iyi” ya da “doğru” ve neyin “kötü” ya da “yanlış” olduğunun zaman ve mekân itibariyle durağan bir nitelik göstermemiş ve dinamik bir hal almıştır. Eski Antik Çağ Ahlâkı, ahlâki değer yargılarını mutluluk amacına yönelik olarak belirlemeye çalışmıştır. Antik Çağ düşünürleri Sokrates, Platon, Aristo, Epiküros ve diğerleri mutlu olmak için “insanoğlu ne yapmalı, nasıl yaşamalı?” sorusu ile ilgilenmişlerdir. Bu bakımdan bu eski Antik Çağ ahlâk anlayışı Mutluluk Ahlâkı olarak isimlendirilir. Demokritos, Kirene Okulu’nun kurucusu Aristippos’e

göre “haz” veren şey iyi, acı veren şey kötüdür şeklinde mutluluk anlayışını sürdürmüşlerdir. Bu anlayışı Epikuros ve Epiktetos’ un düşüncelerinde de görmek mümkündür. İkinci dönem olarak kabul edilen Ortaçağın ahlâk felsefesi İlahi emirlere göre biçimlendirilmiş, dini karakterli bir anlayışla ele alınmıştır. Bu dönemde İslam ve Hıristiyan dinlerinde ahlâki anlayışın eudaimonist (insan eylemlerinin son ereği olarak mutluluğu gören anlayış) karakterli olduğu görülür. Her iki dinin temelinde ahlâki değer yargılarının temelini dini inanç ve emirler oluşturur. Üçüncü dönem olarak adlandırılan Modern Dönemde ahlâk felsefesi, bu çağa kadar geleneksel anlayışla oluşan ahlâki anlayışı reddetmiş ve insan doğası haricinde meşru ve otoriter kaynaklardan türetilen ahlâki anlayışın yerini bizzat “insan doğasının kendi öz kaynakları” oluşturulmaya çalışılmıştır. Yakın Çağ’ da bu haz ahlâki anlayışına benzer bir ahlâk anlayışı da Jeremy Bentham (1748-1832) ve onu takiben John Stuart Mill (1806-1873) tarafından savunulmuştur. *Bentham ahlâkında “en üstün iyi” (Summum Bonum) faydadır.* Mutluluk ahlâkının dışında ahlâki başka açıdan ele alan bir diğer öğreti de Immanuel Kant’ ın “ödev ahlâki” dir. (Cevizci, 2007:307-344).

Ahlâk felsefesini ilk olarak, inceleme konusu bakımından “normatif ahlâk” ve “pozitif ahlâk” olmak üzere ikiye ayırmak mümkündür. Her iki alan “meta-ahlâkın” konusunu oluşturur. Meta-ahlâk, felsefi açıdan ahlâki *ilkeleri, normları ve değer yargılarını* inceler. Ahlâk kuralları “evrensellik” açısından da “objektif ahlâk” ve “sübjektif ahlâk” olmak üzere ikiye ayrılır Ahlâk felsefesinde yapılan bir diğer sınıflama ise “mutluluk ahlâki” ve “ödev ve sorumluluk ahlâkidir”. Mutluluk ahlâki, bir tür “egoist ahlâki”; ödev ve sorumluluk ahlâki ise “alturist ahlâki” felsefesidir. Ahlâk felsefesi alanında yapılan diğer bir sınıflama ise “dinsel ahlâki” ve “laik ahlâki” şeklindedir. Laik ahlâki anlayışını dini ahlâki anlayışına karşı ilk savunan yaklaşım Francis Bacon (1561-1626) yaklaşımıdır. Bacon’un Laik ahlâki anlayışına göre dinsel emirler olmadan da ahlâka ulaşılabilir. Ahlâki değer yargılarının akıl (logos) yoluyla bulunabileceğini savunan ahlâk felsefesi kuramları da ortaya çıkmıştır. Stoa Ahlâki bu ahlâki anlayışına örnek olarak gösterilebilir. *Stoacılar göre genel doğru yasalar ancak “akıl” (logos) yolu ile bulunabilir.* Bu bakımdan stoa ahlâki anlayışını rasyonalist ahlâki felsefesi olarak adlandırmak yanlış olmayacaktır (Aktan, 1999).

2.11.1. Ahlâk Yasasının Evrensel Olmadığını Savunan Ahlâk Kuramları

Bazı ahlâk felsefecileri genel geçer, objektif, değişmeyen, mutlak hiçbir değer ya da yasanın olmadığını dolayısıyla bireyin ahlâki eylemlerinde bu kriterlerin belirleyici olmadığını savunurlar. Birey ahlâki eylemlerini gerçekleştirirken yapacağı eylemin sonucuna bakar ya da sonucunu düşünerek hareket eder. Bu görüşü savunan yaklaşım farklı ahlâk yasasına sahiptir (Çüçen, 2008:264)

2.11.1.1. Hazcı ahlâk felsefesi

Evrensel ahlâk yasasını reddeden hazcı anlayışa göre bir ahlâki eylemin değerini belirleyen şey eylemin sonucunda acının en az, hazzın çok olmasıdır. Acıyı en az, hazzı en yükseğe çıkarma biçimindeki eylem ahlâki eylemdir. Hazcı ahlâk felsefesini savunan görüşe göre, bazı kişiler maddi nesnelere, bazı kişiler manevi nesnelere haz alırlar. Yani haz kişiden kişiye göre değişen, görelidir. Yani ifade eder, dolayısıyla haz veren şeyler üzerinde bir görüş birliği yoktur (Çüçen, 2008:264-265).

Haz kavramının Yunanca karşılığı "hedon"dur. Hedonizm (hazcılık) kavramı hedon sözcüğünden türetilmiş bir kavramı ifade eder (Arslan, 2005:151). "İyi"yi hazla özdeşleştiren ve hazcılık anlayışını savunan ilk görüşler Kirenililer olarak bilinen Aristippos gibi Sokrates'in öğrencileridir. Bu görüşe klasik şekli veren Epikurus olmuştur (Cevizci, 2007:312). Epikurus'a göre korkular gereksizdir. Metafizik noktasında nihilist ve maddeci bir yaklaşıma sahiptir. Epikurus, Tin ve Varlığın var olduğuna inanmayan her şeyi maddeci yaklaşımla ele almıştır. Bireyin kendisini olumlu yönde motive etmesi için tek yol olduğunu savunur ve bu durumu şöyle ifade eder: "Yaşayanın hazdan hoşlandığı ve acıdan kaçındığı gerçeğidir" (Folscheid, 2005:31).

2.11.1.2. Faydacı ahlâk felsefesi

İngiliz filozoflar olan Jeremy Bentham (1806-1873) ve John Stuart Mill (1806-1873) tarafından geliştirilen faydacı ahlâk kuramı, Alman filozof Immanuel Kant'ın biçimsellik ahlâk kuramı ile beraber *en çok üzerinde yazı yazılan ve kabul gören* iki görüşü temsil eder.

Bireyin ahlâki davranışı sonucu meydana gelen fayda ve ya zarar yararcı ahlâk felsefesine göre ahlâki değeri belirler. Faydacı ya da yararcı ahlâk felsefesine göre bireyin yaptığı eylemler kötülüğe ya da zarara neden oluyorsa yaptığımız eylem ahlâki değildir. Bu görüşe göre davranışın bireye sağladığı yarar, haz ya da iyiliğin

niteliği ve niceliği belirlenebilir. En değerli haz *uzun süreli, yoğun, kesin ve saf* olmasıdır. Fayda ilkesi olarak da adlandırılan “bir davranış en yüksek sayıda insana, en yüksek miktarda” yarar sağlıyorsa bu davranış ahlâki davranış olma özelliğini taşır (Çüçen, 2008:266).

Arkadaşından ödünç kitap alan birisi ertesi gün bu arkadaşının sınavı dolayısıyla kitabı teslim edeceğine dair söz vermiş olsun. Ertesi gün kitabı teslim etmek için gittiğinizde yolda bir trafik kazası olduğuna şahit oluyorsunuz. Kaza sonunda ağır bir yaralı var ve sizden başka hastaneye götürecek kimse görünmüyor. Sonuçta verdiğiniz sözü tutamayarak yaralıyı hastaneye götürüyorsunuz. Yaptığınız eylem neden doğrudur? Eylemimizin iyi sonucu olan yaralıya tıbbi yardımda bulunmak, eylemimizin kötü tarafı olan kitabı söz verdiğimiz halde yerine ulaştırmamaktan daha önemli olduğu için (Yazıcı, 1999:145-147).

2.11.1.3. Egoist ahlâk felsefesi

Yunanca olan Ego sözcüğünün Türkçe karşılığı ‘ben’ sözcüğüdür. Egoizm bu bağlamda ben-izmi ifade eder. Özgeci tutum ya da anlayış “*hayatta ilgilenmeye değer olan şey, insanlığın iyiliği için bencil olamayan bir biçimde çalışmak*” şeklinde ifade edilirken, egoizm ise insanın yararını, refahını en yükseğe çıkarmak suretiyle tam bir karşıtlığı ifade eder (Honer vd, 2007:313-314).

Hazcı ahlâk felsefesinin bir çeşidi olan egoist ahlâk felsefesine göre kişi başkalarının değil sadece kendisini/benini temele almak suretiyle öznel istek ve ihtiyaçlarına yönelik eylemlerde bulunursa bu eylem ahlâki bir değer alır. Ben orjinli, kişinin kendi iyiliğini ve çıkarını ön planda tutması sebebiyle egoist ahlâk kuramı evrensel bir ahlâk yasaının olamayacağı görüşünü savunur. Dolayısıyla egoist ahlâk görüşü subjektif ahlâk anlayışını savunan bir yapıya sahiptir (Çüçen, 2008:266).

Psikolojik ve etiksel egoizm olmak üzere egoizmin iki biçiminden bahsedilebilir. Psikolojik egoizm, insanın bencil olmayan bir davranış sergileme biçiminin olmamasını imkânsız görür yani insanın kendi çıkarı peşinde koşmasını insanın doğası gereği olduğunu ifade eder. Etiksel egoizm ise bireyin kendi çıkarı, iyiliği peşinde koşmasını ahlâki gereklilik olarak görür (Honer vd, 2007:314). Psikolojik egoizm betimleyici bir etik türü olarak bencillik konusunu bilimsel bir yolla ifade eder ve konuya kural koyucu ve felsefi bir yaklaşımla ele alarak etiksel egoizmden ayrılır (Cevizci, 2007:271).

Psikolojik egoizm ile ahlâki bencilliği karıştırmamak gerekir. Ahlâki bencillik normatif bir ilke yaklaşımıyla bir davranış biçiminin nasıl olması gerektiği konusunda yol gösterme çabasında iken ahlâki bencilliğe göre “*iyi başkalarını kaygı etmeden kişisel çikara uygun olan şey*”i ifade eder (Demir, 1999:97). Bu konuda Hayek ferdiyetçilik kavramının sosyalizm ve diğerkollektivistlerin iddia ettiği gibi egoizmle zorunlu bir ilişkisinin olmadığını belirterek birbirine zıt olduğunu belirtir, Hayek’e göre “Ferde fert olarak saygı göstermek; kanaat ve zevklerinin ne kadar dar olursa olsun, kendi sahası içinde kendine ait bir mesele olduğunu kabul etmek; insanların ferdi kabiliyet ve temayüllerinin arzuya şayan olduğuna inanmaktadır.” (Hayek, 2010:36).

2.11.1.4. Anarşist ahlâk felsefesi

Devlet ve kanunların insan eylemlerini kısıtlayan unsurlar olarak gördükleri için bu olgulara karşı çıkılması ve ortadan kaldırılması gerektiğini savunan bir görüştür. Anarşist ahlâk kuramı, insan davranışlarına yön veren hiçbir şeye ihtiyaç yoktur savını savunur. Bu anlayış “*sınırsızlık, düzensizlik ve devletsizlik*” anlayışının yerleşmesiyle davranışların daha değerli olacağı tezini savunur.

2.11.2. Ahlâk Yasasının Evrensel Olduğunu Savunan Ahlâk Kuramları

2.11.2.1. Ahlâk yasasının sübjektif ve objektif karaktere sahip olduğunu savunan yaklaşım

Evrensel yasa ve değerleri belirleyen etkenler insanın öznel hayatı ve istekleridir. Öznel yani sübjektif ahlâk kuramlarını savunan filozoflar J.Bentham, J.S.Mill ve H.Bergson’dur. Faydacı ve sezgici ahlâk kuramlarının savunduğu görüşe göre evrensel yasalar Tanrı ve doğa tarafından belirlenen yasalar olmayıp, bu yasaları belirleyen insan istekleridir (Çüçen, 2008:266).

İnsandan bağımsız evrensel yasa ve değerlerin varlığını savunan bu yaklaşıma göre ahlâk yasalarının kaynağını bağımsız gerçekler oluşturur. Sonuç itibariyle bazı filozoflara göre ahlâk yasaları insan hayatından bağımsız iken bazı filozoflara göre ahlâk yasaları “insan aklının nesnel ve evrensel çıkarımları” sonucu meydana gelir. Ahlâk yasasının sübjektif karaktere sahip olduğunu savunan başlıca filozoflar: Sokrates, Platon, Farabi, Spinoza, Kant’tır (Çüçen, 2008:267).

2.12. Etik Düşüncesinin Tarihsel Kökleri

2.12.1. Batılı Düşüncede Etik

Bu bölümde etik düşüncenin yeni bir şey olmadığını, insanın var olduğundan bu yana etik düşüncesinin de var olduğu çeşitli düşünürlerce dile getirilmiş, üzerinde yazılar yazılmıştır. Bu konu üzerine düşünen, görüşlerini belirten ve fikir üreten batılı bilim ve düşün adamlarının görüşleri üzerinde durulacaktır. İkinci olarakta doğu kökenli düşünce adamlarının görüşleri ele alınacaktır.

2.12.1.1. Sokrates (M.Ö.469-399)

Sokrates ilk ahlâk felsefecisi olarak yargılandığı davada fikirlerini savunmak ve yalan söylememek adına ölümü seçerek yaşantısıyla ve davranışıyla ahlâklı bir insanın nasıl olması gerektiği noktasında bir örnek teşkil etmiştir (Çüçen, 2008:268). Fikir dünyasını, inancını hayata aksettirme ve ilkeli tutum ve duruşuyla sadece Yunan felsefesinde değil, ahlâk tarihinde yer edinmiştir. Sokrates kendinden sonra Yunan Felsefesinde Kirenililer, Kinikler ve bu görüşlerin devamı mahiyetinde olan Stoalılar ve Epikurus, mutlulukçu kuramı savunan Platon ve Aristoteles'in fikirleri üzerinde büyük bir etkiye sahiptir (Arslan, 2005:149). Sokrates insan yaşamının temel ve asli amacının *eudaimania* yani mutluluk olacağını belirtiyordu. Kişinin hoşnut bir hal yakalamasının erdemli bir hayat sürmekle mümkün olacağını savunan bir yaklaşıma sahipti (Cevizci, 2007:309). Sokrates'e göre hiçbir insan bilerek kötülük yapma eğiliminde değildir. Sokrates ahlâkı bilgi ile bağdaştırarak ahlâklılık ile bilgiliğin ya da ahlâksızlık ile bilgisizliğin paralellik arz ettiğini savunur. Sokrates'e göre ahlâksız insan bilgisiz insandır. Sokrates'e göre ahlâklı birey sayısının çoğaltılması erdem ile mümkün olabilir. Sokrates'in erdemden kastı ise insanlara eğitim yoluyla kazandırılacak bir olgudan söz eder. Erdem insanlardan ve toplumlardan ayrı ve bağımsız olarak yasa, kurallar ve ahlâki değerlerin bütünüdür ifade eder. Sokrates *erdemleri, yiğitlik, bilgelilik, adaletlilik, doğruluk* gibi kavramlar ile açıklamaya çalışmaktadır (Çüçen, 2008:268-269)

2.12.1.2. Platon (M.Ö.427-347)

Sokrates ardından hiçbir yazılı eser bırakmadığı halde Sokrates'in tarihsel kişiliğini kalemiyle aktaran aynı zamanda Sokrates'in öğrencisi olan Platon'dur (Folscheid, 2005:13). Platon insan için neyin iyi olduğu sorusuna ünlü eseri Devlet'te cevap vermektedir. Platon hocası Sokrates'in insanın erdemli olarak kendini

gerçekleştirme fikrini savunmakla beraber detaylı bir *ahlâk psikolojisi öne sürmesi ve erdemleri ontolojik* bir tabana oturtmuştur. Platon ruhun akıl, can ve ya gönül, iştiha olmak üzere üç parçadan meydana gelen bir bileşim olarak tanımlamaktadır. Aklın vazifesinin bilmek olduğunu, can ise aşırı isteklere karşı iştaha karşı durmak, iştahın vazifesi ise aşırıya kaçmamak şeklinde açıklar. Bu üç parçanın görevini yerine getirmesiyle sırasıyla *bilgelik, cesaret ve ölçülülük* gibi üç erdemi imkânlı hale getirir (Cevizci, 2007:310).

2.12.1.3. Aristoteles (M.Ö.384-322)

Platon'un öğrencisi ve Büyük İskender'in öğretmeni olan Aristoteles'in öğretilerinde en önemli öğeler şöyle sıralanmaktadır: bilme arzusu, mutluluğu bulma arayışı ve eylem (Folscheid, 2005:22). Aristo, ahlâki değerlerin toplum içinde meydana geldiğini dolayısıyla yalnız başına yaşayan bir insan için ahlâktan bahsedilemeyeceğini ifade eder. Aristo bu yaklaşımı ile ahlâkın daha çok toplumsal boyutu üzerinde durmuştur. Aristo, bir insana küçük yaştan başlayarak iyi bir eğitim verilmediğinde o insan da mutlu ve erdemli davranışların sağlanamayacağını belirtir (Yazıcı,1999:134).

Aristoteles, mutluluğu ölçülülükte yani orta yolda görmüştür. Aristo maddi şeyleri dışlamamakla beraber aşırıya kaçınılmasının zararlı olduğunu dile getirmişti. Ahlâklı olmayı ölçülü olmakla özdeşleştiren Aristo'ya göre insanın duygu ve düşünceleri ekseninden insan için en iyi şeyin ne azla yetinilmesi ne de aşırıya kaçılmasıdır şeklinde dile getirmiştir (Çüçen, 2008:270).

2.12.1.4. Duygu ahlâkı: David Hume (1711-1776)

Hutcheson ve Hume, tarafından geliştirilen bu kurama göre, ahlâk "doğal istekler" olarak duygulara bağlı olan bir ahlâk türünü ifade eder. Bireyin iç dünyasında gelişen, bireyin ilgi ve duygularıyla örtüşen davranışların ahlâki ilkelere dayanması önemli bir avantajdır. Duygusalci yaklaşıma göre birey ahlâki bir davranış gösterdiğinde hem kişisel ilgi ve isteklerini tatmin etmiş olur hem de ahlâki kurallara uymuş olacaktır. Bireyin sorumluluk duygusuna sahip olup olmaması eylemlerinin ahlâki ya da ahlâki olmayan şeklinde nitelendirilmesinin ölçütü olur.

Varoluşçu ve duygusalci yaklaşıma göre değerler hakkında tartışmak ya da değerleri belli bir temele oturtma anlayışının mantığı yoktur (Honer vd, 2007:307). Hume'un ahlâk felsefesinde ahlâk bilgisine temel aldığı şey duygulardır, akıl

değildir. Hume, insanın belirli şeyleri “iyi” ya da “kötü” olarak değerlendirmesini sahip olduğu duyguların belirttiğini açıklar. Duyguların kişiden kişiye değiştiği bilinen bir gerçek olmasına rağmen Hume, ahlâki görecelikten kaçınır. Hume “Bir bireyin insanlığı herkesin insanlığıdır” şeklinde belirtir ve Hume’un duygusallık anlayışında evrensellik hâkimdir (Hume’dan aktaran Yazıcı, 1999:139).

2.12.1.5. Ödev ahlâkı: İmanuel Kant (1724-1804)

Kant’ın ahlâk kuramı biçimcilik ya da formalizm olarak adlandırılır. Kant’a göre bir eylemin sonucuna bakarak ahlâki eylem olduğu kanısına varılmaz. Ahlâk kuramının öngördüğü biçimsel yapıya uygunsuz ahlâki eylem değerini alır. Kant ahlâk kavramını iyi istenç, ödev duygusu, evrensellik ve özerklik ve ya otonom kavramları ile biçimsel yapıyı anlatır. Bir eylemin ahlâki davranış olarak nitelendirilmesi için eylemin sonucunda mutluluk ya da mutsuzluk kaygısı değil, eylemi yapan “iyi niyetle” ve ahlâk yasasına olan saygıdan eylem iyidir. Kant ahlâk felsefesinde bir eylem sırf ödevden dolayı yapılmaktadır.

Kant’a göre insan özerk bir varlık olmasından dolayı kendi yasasını kendisi koyar ve bu yasaya uyması onun özgürlüğüdür. Kant’a göre ahlâk yasasının kaynağı insandır. İnsanı diğer varlıklardan ayırarak insan yapan şeyin akıl olduğunu dolayısıyla ahlâki değerlerin kaynağı olarak ya akıllı insan, ya insan aklı ya da aklın arka planındaki vicdandır.

Kant ahlâkının amacı insanın akla uygun davranması, ödev yoluyla ahlâki emirlere itaat etmesidir. Bu yaklaşımıyla Kant belli ahlâk kuralları ve ilkeleri geliştirir. Kant ahlâkında birinci ilke “Her zaman öyle davran ki davranışın ilkesi evrensel kural olarak herkes tarafından, bütün insanlar tarafından vaaz edilsin” yani aklın birinci ilkesi çelişkisizliktir. Kant ahlâkında ikinci ilke “İnsanlığı kendinde ve başkalarında her zaman bir erek olarak alacak, hiçbir zaman bir araç olarak almayacak şekilde davran” dolayısıyla Kant bu yaklaşımla insanı en yüksek değer kabul eder. Kant’ın üçüncü ilkesi ahlâki özerkliğin önemini vurgular: “Her zaman akıllı iradeni evrensel bir yasa koyucu olarak tesis edeceğin şekilde davran” (Arslan, 2005:169-174).

Kant yaklaşımının en önemli kavramlarından birisi kategorik imperatiftir (kesin buyruk). Kant’a göre insan akıllı olması hasebiyle belli ödevleri vardır. Bu ödevler kategoriktir yani şartsız (koşulsuz), kesin ve mutlaktır. Koşullu buyruk ile kesin buyruk arasındaki ayrımı iyi yapmak gerekir. Örneğin “her zaman doğru

söylemelisin” ya da “hiçbir zaman insan öldürmemelisin” dolayısıyla ahlâk buyruğu kesin olmalıdır (Yazıcı, 1999:139-141).

2.12.1.6. Varoluşçu ahlâk: Jean-Paul Sartre (1905-1980)

Fransız filozof Sartre dünyayı sonsuz bir sahne olarak görür. İnsanı tasarlayan bir Tanrı'nın olmadığını savunur dolayısıyla kaderi reddeder. Bu bağlamda savunduğu temel argüman “insanın varoluşunun özünden önce” geldiğidir. Sartre ahlâki yaklaşımında insanın özünü önemsemediği sonucu çıkarılmamalı tam aksine Sartre’a göre insanın kendi özünü kurabileceğini çünkü insanın mutlak anlamda özgür olduğunu savunmasıdır. İnsanlar tercihlerini yaparak *özünü belirler ve kendi kendisini seçer* (Yazıcı, 1999:144).

Sartre, insanı mutlak anlamda özgür olduğunu söylemekle beraber özgürlüğün insana aynı zamanda sorumluluk yüklediğini belirterek insanın başıboş olmadığını, insanların ahlâki eylemde bulunurken ve ahlâki değer oluştururken başkalarını göz önünde bulundurulmasını savunur, çünkü dünya aynı zamanda bir paylaşım yeridir. Sartre, genel geçer bir ahlâk kuralının olamayacağını savunur, ahlâki eylemi belirleyen ya da ahlâki değer oluşturan insanların eylemleridir (Çüçen, 2008:254).

Sartre, ahlâki davranışın tek bir ahlâki kurala dayandığını şöyle ifade etmektedir: ”Kendi kendinizi seçin” dolayısıyla varoluşçuluk insanın sorumluluğunu insanın kendi omzuna yükler. Sartre, bireysel ya da toplumsal olsun değerlerin insanların seçimleri sonucu meydana geldiğini, değerlerin sürekli gelişebileceğini, mutlak değer diye bir şeyin olmadığını savunur (Yazıcı, 1999:145).

2.12.2. Doğulu Düşüncede Etik

Doğuda bilhassa İslam dünyasında beşinci ve onuncu yüzyıllar arasında bilim ve felsefe anlayışında yükseliş hâkimken tersine Batı Latin dünyasında bir çöküş vardı. İslam dünyasındaki filozofların felsefi anlayış oluşturmalarında Aristo'nun eserleri önemli bir yer tutmuştur. İslam dünyası filozofları, ilkçağ otoritesine bağlı kalmakla birlikte batıya nazaran bilim ve felsefe literatürüne daha fazla katkı sunmuşlardır (Aster, 2005:387).

2.12.2.1. Farabi (850-970)

Farabi, Klasik İslam ahlâkının kelâmdan¹ sonra ahlâk felsefesine dönüştürülmesinde öncü bir rol almış aynı zamanda Platon, Aristoteles gibi Antik Yunan filozoflarından etkilenmiştir. Farabi, Aristo'nun "Nikomakhas'a Ahlâk" adlı yapıtını analiz etmekle birlikte Aristo ahlâkını mistik bir ahlâk anlayışı ile uzlaştırma çabasında olmuştur (Ülken, 1967:62), Von Aster bu anlayışı "Yeni Eflatuncu mistizmi" olarak nitelendirmektedir (Aster, 2005:388). Farabi aynı zamanda Müslüman bir filozof olarak nübüvvet anlayışını akli bilgilerle birleştirme gayretindedir. Bu yaklaşım hem siyaset hem de ahlâk anlayışı ile yakından ilgilidir (Medkur, 2000:57). Farabi, gözlem ve deneyden ziyade mistik yaklaşımı gereği her bilgide Allah'a katılmak, Allah tarafından aydınlatılmış olmayı esas tutmaktadır (Aster, 2005:388). Farabi'ye göre kişi, mutluluğa erişmek için felsefi bir yordamla belirli bir kavrayışa ulaşabilir, bu kavrayışla birlikte ahlâki eylemlerin ve erdemlerin hayata geçirilmesi için mutlak bir biçimde dinin varlığı ve araç olması gereklidir. Farabi'ye göre mutluluk salt haz, refah ya da gündelik, geçici tatminler değil, bireyin maddi hayattan sıyrılıp manevi bir varlık olan aklın feyziyle aydınlanması ve erdemli yaşamasıdır (Cevizci, 2007:318-319).

2.12.2.2. İbn-i Sina (980-1037)

İbn-i Sina'nın ahlâk anlayışı Aristo'ya daha yakındır. İbn-i Sina mutluluğu ruhun temizliği ve Faal Akl'a (insan aklında düşünme fiilini başlatan ve başarıya ulaştıran varlık) yönelmek şeklinde izah eder (Ülken, 1967:104). İbn-i Sina, din-ahiret dengesini oluşturmaya yönelik çabaların felsefe ile dinin birleştirilmesiyle olacağını ve bireyin ahlâki erdeme ulaşmasını sağlayacak yol ve araçların Peygamberi çizgide olduğunu ifade eder (Cevizci, 2007:319). İbn-i Sina, ahlâk felsefesi anlayışını dine dayandırarak, hem dünya hem de ahirette saadete ulaşmanın anahtarlarını, ilim ve güzel ahlâk olarak nitelendirmektedir. İbn-i Sina aynı zamanda din ve ahlâkın aynı olmadığını vurgulamakla birlikte ayrılmaz bir bütün olduğunu söyler. Sina'ya göre birey, hakiki manada dindar olmak için hakiki manada ahlâk sahibi olmalıdır (Uluatan, 2000:21).

¹ Kelâm: Allah'ın varlığı, birliği, peygamberlik ve ahiret olmak üzere İslamiyetin ana ilkelerini konu edinen bilim anlayışı.

2.12.2.3. Gazali (1059-1111)

Ahlâk konusunda en tanınmış İslam filozofu Gazali'dir. Gazali, Greklerin (Eski Yunan) ahlâki düşüncesinden ilham almışsa da öğretisinin temel kaynağı Kur'an ve hadistir. Gazali, Kur'an'dan aldığı ilhamla Greklerin hiç bilmediği şükür, tevbe, tevekkül ve korku gibi ahlâki değerlerle ilgili çalışmalar yapmıştır (Şeyh, 2000:29). Gazali'ye göre ahlâk, hedefi tasavvuf veya birliğe varmak için bir hazırlığı ifade eder. Yani dinin en yüce mertebesi olarak kabul edilen ruhun Allah'la birleşmesidir (Ülken, 1967:124). Gazali'nin ahlâk anlayış başka bir deyişle "summum bonum"u (en yüksek iyisi) bireyi ahirete götüren Allah sevgisidir.

2.13. Ahlâk Felsefesinin Bölümleri

Felsefenin bir alt disiplini olan ahlâk felsefesi yani etik, tahminen milattan önce beşinci yüzyılda ortaya çıkmıştır. Sokrates ve Platon gibi filozofların "insan hayatının amacı" ve "erdemli bir hayatın niteliği" gibi sorular üzerine kafa yormaları ve çaba göstermeleri, ahlâk felsefesinin (etik) en önemli unsurları olmuştur. Sofistlerin ahlâki göreceliği savunmaları, Sokrates ve Platon'un genel geçer yani evrensel ahlâki değerlerin olduğunu savunuculuğunu yaptırmıştır (Cevizci, 2007:268-269).

Kuramsal ahlâk felsefesinin incelediği konuları 3 başlık altında toplamak mümkündür. Bunlar: normatif etik, meta etik ve uygulamalı etikdir.

2.13.1. Normatif Etik

Normatif kavramı "olması gerekeni" ifade eden bildirimlerdir (Demir, 2003b:72). "Nasıl eylemde bulunulmalı, nasıl yaşamalı veya nasıl bir insan olmalı" sorunları normatif etiğin ilgilendiği sorunları ifade eder. Yani normatif etik, bireyin ahlâki eylemler noktasında ne yapması gerektiğini, nasıl bir birey olması gerektiğini inceleyen ve bu sorunlara, konulara eğilme çabası içinde olan bir türü ifade eder (Yazıcı, 1999:130). Normatif etikte esas itibariyle doğrudan ahlâki eylemleri değerler, iyi veya kötü olduğunu belirtir, bu tarz yaklaşımı ile insanlara bir yaşam biçimi ortaya koyar. Normatif etik bu yönüyle insanlara yaşamları boyunca bir rehber işlevi gibi hareket eder ve insanların kullanmaları gerektiği normları, kuralları ortaya koyar (Cevizci, 2007:269).

2.13.2. Betimleyici Etik

Deskriptif etik olarak adlandırılan betimleyici etik, *bilimsel ya da tasviri yaklaşımın ahlâk alanına uygulanması* olarak tanımlanabilir. Betimleyici etik normatif etik gibi kural koyma ya da norm belirleme yerine bireyin ahlâki eylemlerini gözlemler ve bu eylemlerin sonucunu betimleme çabasına girer. Yani olması gerekenle değil eylemi meydana getiren ahlâki inançların sosyolojik ve psikolojik yönünü açıklamaya çalışır. Bu etik yaklaşımında etik dışarıdan olay ya da olguları seyreden bir seyirci, gözlemci konumundadır. Ortaya çıkan ahlâki olay ya da olguları dışarıdan seyrederken, bu olguları bilimsel bir görüşle betimleyip açıklamaya çalışır. Örneğin hazcı ahlâk kuramı ile ilgilenirken hazzın ‘iyi’ ya da ‘kötü’ olduğu noktasıyla ilgilenmez sadece haz duymanın nasıl olduğunu açıklar. Bütün bunlarla birlikte betimleyici etiğin, düşünsel tarihte normatif etiği temellendirip, zemin oluşturduğunu söylemek yanlış olmayacaktır (Cevizci, 2007:271-272).

2.13.3. Meta Etik

Meta etiği “ etik alanının üzerine çıkarak, ahlâkın kendisi hakkında konuşan, ahlâklılığın doğasını, etiğin temel karakteristiklerini, ahlâk dilini çözümleyen” bir etik türü şeklinde tanımlanabilir (Cevizci, 2007:571). Meta etik normatif etik gibi ‘iyi’nin ve ‘kötü’nün ne olduğu, nasıl bir davranışta bulunmalıyız ki eylemlerimiz ahlâki bir değer kazansın şeklinde bir yargı da bulunmaz. Normatif etik ahlâki eylemleri yargılar. ”Haz iyidir”, “Hırsızlık kötüdür” biçiminde yargılar. Meta etik ise normatif etiğin yargıları üzerine konuşarak ahlâki irdeler (Cevizci, 2007:272). Sonuç itibariyle meta etik kuramları *ahlâk bilgisinin gerekçelendirilmesi* meselesiyle ilgilendiklerini söylemek gerekir. Meta etik ahlâki eylem ve yargıları inceler doğruluklarını ve ya yanlışlıklarını çözümlemeye çalışır (Yazıcı, 1999:152).

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

SOSYAL BİLİMLER FELSEFESİ VE İKTİSAT METODOLOJİSİ

3.1. Bilimsel Metot ve Metodoloji Kavramlarının Özellikleri

Bilim, gözlem-kuram bağlamında dünyayı anlamaya, dünyada yer alan olguları ve olgusal ilişkileri açıklamaya dönük özünde düşünsel bir etkinliktir (Yıldırım, 2004:31). Bilim kavramı evrensellik ya da nesnellik kavramları ile beraber ele alınmalıdır. Bilimsel bilgi kavramı birey, toplum ve uygarlıkların değişmesiyle değişmeyen bir olguyu ifade eder. Bilimsel bilginin sahip olduğu ilk özellik nesnelliktir. Nesnellik kavramını ilk anda anlaşılır hale getirmek zor olduğundan nesnellik kavramını öznellik kavramı ile açıklamaya çalışmak isabetli bir yaklaşım olur. Örneğin herhangi bir konuda fikir ayrılığına düştüğümüz karşı tarafı ikna etmek için *çok sayıda etkin* kişinin bizim görüşümüze sahip olduğunu, karşı taraf gibi düşünen kişilerin etkinlik ve sayı bakımından az olduğunu ifade ederiz. Buradaki çok sayı kavramı göreceli olmakla beraber nesnelliği, *egemen olmuş olmak* biçiminde ele almak doğru bir yaklaşım olur. Nesnellikten sonra bilimsel bilginin sahip olduğu özellik algılanabilirliktir. Diğer bir ifade ile metafiziği bilim alanını dışında tutma, insanların doğrudan ya da duyu organları ile algı alanındaki varlık ve ilişkileri konu edinir. Bilimsel bilginin üçüncü özelliği bilimsel bir yönteme sahip olmasıdır. Bilimsel bir bilgi elde etmenin yolu deneme yönteminden geçmesidir (Demir, 1996:15-18).

Bir düşüncenin bilim *sayılıp sayılamayacağı konusu* yirminci yüzyılda konuşulmaya başlanmıştır. On dokuzuncu yüzyıla kadar önerilerin, teorilerin, açıklama ve öngörülerin “*yeterliliği*” ile ilgili standartlar durağan kalmamış ve değişmişlerdir. Bilim ilk olarak “*bilgiye yönelik*” ve belli bir mantık dâhilinde “*düzenli bilgiler*” şeklinde, daha sonraları ise “*ilahi gerçekle bağdaşan*” ve “*akıl doğa ışığına uygun*” bilgiler ve sonraları ise “*deneye elde edilebilen*” bilgiler, bilim olarak kabul edilmiştir (Savaş, 2007a:140).

Bir düşüncenin bilim olarak kabul edilmesi noktasında mantıksal pozitivist yaklaşım bir kırılma noktası olmuştur. Mantıksal pozitivism kavramı 1900'lü yılların başında Viyana kahvelerinde kimi felsefeci, matematikçi, fizikçi olarak kendilerini Viyana Çevresi olarak tanımlayan bir grup fikir adamı tarafından ilk kez 1931 yılında kullanılmıştır. Mantıksal pozitivistler metafiziği insan zihninin önünde bir engel olarak gören ve 20. yüzyılın başlarına kadar dominant bir şekilde varlığını hissettirecek biçimde egemen olan felsefenin hegemonyasını kırarak felsefeye karşı sert ve kesin bir duruş sergilemişlerdir (Demir, 2003a:32-33).

Bu grup 1929 yılında deklare ettikleri programlarında amaçlarını şu şekilde belirtiyorlardı:

“Amacımız, tek bir bilimin, yani insanlığın edinebileceği tüm bilgileri; fizik ve psikoloji, doğa bilimleri ve edebiyat, felsefe ve özel bilimler gibi birbirinden tamamen ayrı disiplinlere ayırmaksızın içinde toplayan bir bilimin yaratılmasıdır. Bu amaca ulaşmanın yolu Peano, Frege, Whitehead ve Russell'in gelişmiş oldukları mantıksal çözümlene yönteminin kullanılmasıdır. Bu yöntem, bilimi metafizik sorunlardan ve anlamsız önermelerden arındırmak ve aynı zamanda, doğrudan gözlemlenebilir içeriklerini yani “verilmiş olanı” göstermek yoluyla ampirik bilimin anlamını, kavramlarını ve önermelerini açığa kavuşturmak” (Demir, 2003a:33).

Mantıksal Pozitivist Okulun yirminci yüzyılın başında meydana çıkması ile beraber bilimin ne olduğu ve hangi kıstaslara sahip olması gerektiği üzerinde durulmaya başlanmıştır. Pozitivist anlamda bilimin sahip olması gereken kurallar şu şekilde sıralanmıştır (Savaş, 2007a:140-141):

1. Dünyanın bilinmesine dönük savların ve ya iddiaların *deneyle* doğrulanır olması;
2. Deneyle elde edilen her şeyin *aksinin de* olabileceği;
3. Bilgi edinimini sağlayan ifadelerin sentetik ya da analitik olduğudur. Sentetik ifadeler, deneylerin gerçekleri ile analitik ifadelerin doğruluğu, sözcüklerin barındırdığı mana ile doğrulanır.
4. Sentetik ifadelerin önceden bilinmesi mümkün olmamakla beraber yalanlanabilmesi, yanlışlanabilmesi mümkündür.
5. Bir ifadenin analitik karakterli olması, o ifadenin gerçeğe dayalı bir *içeriğinin* olmadığı anlamına gelir.
6. Geleneklerin varlığı ile analitik gerçekler doğru olur.
7. *Bir nedensellik ilişkisi, yeteri kadar doğrulanmış bir ampirik hipotezdir.*
8. *Bir teorinin testi, öngörülerinin gerçeğe uygunluğu ile yapılır.*
9. *Değer yargılarının bilimde yeri yoktur.*

10. Bilimler birbirinden kullandıkları yöntem bilim ile değil inceledikleri konu ile ayrılır.

Bu kriterlerin tamamen uygulanması hiçbir bilimde görülmemiş ve gerçekleşmemiştir. 2. ve 7. kıstaslar ile ifade edilen teorilerin deneylerle kanıtlanması gerçek bilim olarak adlandırılan fizik, biyoloji ve botanik ya da sosyal bilimler olarak adlandırılan iktisat ve sosyoloji tam olarak gerçekleştirilememiştir. Dolayısıyla bilim felsefecileri iki konu üzerinde çalışmaya başlamışlardır. İlki “*Bilimin On Kuralı*” olarak yukarıda zikrettiklerimizin bazılarının gerçekleştirilememesinin, ilgili alanda bilime nasıl tesir edeceği. İkincisi böyle bir durum meydana geldiğinde bilimin gelişme eğiliminde olup olmadığının nasıl belirleneceğidir.

Her ne kadar doğal bilimlerin manevi alan olarak “inanç, kişisel değerlendirme” içermeyen nesnel, objektif bakış açısıyla kuramları ele aldığı söylenirse de bilim metodoloğu I.Lacatos hem doğal hem de sosyal bilimlerin temelinde inancın ve ahlâki değerlerin bulunduğunu, bu bağlamda sosyal bilimler ile doğal bilimler arasında yöntem bilimi açısından bir ayrımın olmadığını savunur. İkinci dünya savaşının sonlarına doğru savaşı bitirmek için ABD hükümeti tarafından atılan atom bombasıyla Japonya'nın Hiroşima ve Nagazaki şehirleri yerle bir olmuştu. Bunun sonucunda yüzbinlerce insan ölmüş, yüzbinlerce kişi sakat kalmıştı. Bu örnek doğal bilimler üzerine yapılan çalışmaların, araştırmaların arka planında bir hedef olduğunu gösteriyor. Kazgan'ın ifadesiyle “Çünkü bilimsel kuram, nesnel ilişkileri gösterse de, açıkça bir “hedef” koymasa da, değer yargılarından arındırılmış olsa da, sonunda, rahatça istenen tarafa çekilebiliyor.” (Kazgan, t.y.:1).

3.2. Metot ve Metodoloji Kavramlarının Tanımı

Metot ya da yöntem, bir hedefe ulaşmak için takip edilen yol, bir amacın gerçekleştirilmesi için var olan stratejilerin tümü; araştırma, çalışma ve bir sonuç elde etmek için kullanılan akıl yürütme biçimi; herhangi bir şeyi yapmanın yolu; düşünce ve eylemde düzenlilik ve derli topluluk; düzgün ve düzenli işlem anlamındadır şeklinde ifade edilir (Demir, 1996:20). Metodoloji ya da yöntem bilim, belli bir alana ilişkin araştırma, yöntem seçeneklerini, değişik yöntemlere özgü kural ve işlemleri, geçerlilik açısından, çözümsel bir yaklaşımla incelemektir (Yıldırım, 2004:213).

3.3. Sosyal Bilimler, Doğal Bilimler Felsefesi ve Tartışmalar

Bilimler, doğal bilimler ve sosyal bilimler olmak üzere iki gruba ayrılırlar. Böyle bir ayırım yapılmakla beraber, bilim adamları ve bilim çevrelerinde bu konuda görüş birliğinin olduğu söylenemez. *Sosyal bilimler-doğal bilimler* ayırımının hangi kriterler esas alınarak yapılması gerektiği tartışma konusudur (Savaş, 2007a:151).

Sosyal bilimlerin varoluş meselesi ve sahip olduğu kimlik, başat bir problem olarak devam etmektedir. Sosyal bilimleri, sosyal gerçekleri irdeleyen bilim disiplinlerine verilen genel ad olarak tarif etmek mümkündür. Mevcut olan sosyal bilimler, her bir dalı kendi sosyal gerçekliğini incelemeye, analiz etme çabası içindedir. Ekonomi bilimi ekonomik olayları ve ekonomik sistemleri, sosyoloji toplumsal olayları ve problemlerini, tarih kendi alanında olmak üzere diğer sosyal bilimler kendi düzlemleri dâhilinde incelenirler. Modernliğin ürünü olarak kabul edilen sosyal bilimlerin bilim olup olmadıkları konusu güncel ve halen tartışılan bir konudur. Sosyal bilimlerin insan, toplum ve çevresine ilişkin bilgileri kesin, güvenilir, geçerli, doğru, genel ve evrensel özelliklere sahip olamaması savunulan iddianın temelini oluşturmaktadır. Bunun yanı sıra sosyal bilimlerin, fen bilimlerinin elde ettiği bilgiler kadar kesin olmaması iddia edilen iddianın diğer boyutunu oluşturmaktadır (Kızılçelik, 2004:25-26).

Sosyal bilimler, felsefe ile doğal bilimler konusunda 17.yy.da bir dönüşüm yaşanmıştır. Sosyal bilimler bir taraftan felsefenin *ölü pençesinden* kurtulma çabasına diğer taraftan doğal bilimleri taklit etme çabası içine girmiştir. Ancak sosyal bilimler henüz “Newton’unu bulamamıştır” nitelikteki sözü ile beraber sosyal bilimlerin felsefenin değil doğal bilimlerin kullandığı metotları takip etmesi gerektiği istenilen bir durumdur (Winch, 1994:13). Bununla birlikte tartışılan ve halen ciddi bir anlaşmazlık arz etmekte olan sosyal bilimlerin doğal bilimlerin metodolojisini takip edip etmemesi ve doğal bilimlerin varsayımlarının paylaşımını paylaşmaması tartışmasıdır. Sosyal bilimlerin doğal bilimlerin yöntemini kullanmak istemesi çabaları insan davranışlarını açıklamak ve davranışları yönlendiren faktörleri açıklayabilir mi sorusu bu ilişkinin odak noktasını oluşturmaktadır (Trigg, 2005:11).

3.4. Ana akım İktisat Anlayışının Eleştirisi

Bireyi çevreleyen ideolojik yapılar her dönemde mevcut olmuştur. Bireyin dünyayı anlamaya yönelik olan yapısını şekillendiren psikoloji, moral değerler, diğerkâmlık gibi manevi unsurlar, ideolojiler etrafında yerleştirilmek istenen duygu

ve düşünce kalıpları tarafından baskılanır. Ana akım iktisadın eleştirisi esasında ahlâksız ekonomiye dönük eleştirilerdir. Varsayımlar üzerine inşa edilen, pratik hayatta hiçbir karşılığı olmayan bu konular iktisadi aktörleri moral değerlerden koparma çabasının bir ürünüdür.

Birey üzerinde toplumun zihniyet yapısı, ahlâki normlardan daha fazlasını ifade eder ve daha baskındır. Çünkü ahlâki normlar uyulması gerekeni yani potansiyeli ifade ederken, zihniyet bireyin bizzat eylemlerinde ve davranışlarında sergilediği inanç ve değerlerin toplamını ifade eder (Ülgener, 2006:62). Dolayısıyla küreselleşme süreci ile birlikte zihniyet kalıplarının ithal edilmesi, geleneksel değerlerle yoğrulan birçok ülkenin yaygın ideolojiyi benimsemesine zemin hazırlamaktadır. Kapitalizmi, bir ekonomik sistemden ziyade bir ideolojik yaklaşımla ele aldığımızda aynı sonuca ulaşırız. Özsağır'ın ifadesiyle geleneksel ekonomi bilimi, hayatta olanı anlama ve açıklamaktan ziyade “kapitalist liberal ideolojiyi meşrulaştırma, güçlendirme amacına hizmet eden bir bilime dönüşmüştür. Kapitalizm bir ideolojidir. İktisat bir bilimdir. Bilim bir sistemi zorunlu kılar ancak ekonomi kapitalizme hizmet etmek için düzensizliği-serbestliği (deregülasyon) savunmak zorunda kalmıştır” (Özsağır, 2013:53-54).

3.4.1. İktisat Metodolojisi ve Eleştirisi

İktisadın metodolojisi ya da yöntem bilimi ile ilgili görüşleri iki ana başlıkta toplayabiliriz. Birçok metodolojik yöntem olmakla beraber (Demir, 1993), temel de iki farklı metodolojik yaklaşım, sosyal bilimlerin bilim olarak kabul edilmeleri için hangi kıstaslara sahip olunması gerektiğini açıklar. Birincisi metodolojik monizm olarak kabul edilen yaklaşımdır ki, bu yaklaşıma göre doğal bilimler ve sosyal bilimler aynı yöntemi kullanmalıdır (Buğra, 2011:120). İkinci yaklaşım olan metodolojik düalizm ise sosyal bilimlerin kendilerine özgü ilke, araç ve yöntemlerinin olduğunu ve bunların sosyal bilimleri açıklaması taraftarı olan, sosyal bilimler ile doğal bilimlerin aynı yöntemle açıklanamayacağını savunan yaklaşımdır (Demir, 1996:23-24).

İktisadın fiziğe benzeme çabası, 1870'li yıllarda matematiğe duyduğu ilgi ile başlamıştır. ”*Marjinal devrim*” olarak adlandırılan bu dönemde iktisatta ”birey” davranışları ile “piyasa” mekanizması gibi kavramlar işbölümü, gelir dağılımı, üretim vs. gibi kavramların yerini tutmuştur. Bu dönemde fizikteki ilerlemeler iktisatçılar tarafından örnek alınmış ve iktisatçılar bu yaklaşımdan etkilenmiştir.

Matematik bu dönemin aracı haline gelmiştir. Üretici ve tüketicilerin amaçladıkları fayda maksimizasyonun öncülünü fizikteki enerji birimi aksiyomatik oluşturmuştur (Savaş, 2007a:95).

İktisadın metodolojisine yönelik yorumlar ve tartışmalar devam etmekle beraber, küresel krizlerin sık sık tekrarlanması ve bu krizlerin uluslararası ölçekte etkili olması iktisatçıların pusulasını tekrar iktisat politikalarına (para, mali, gelirler) yöneltmektedir. Küresel krizlerin ortaya çıkmasından sonra iktisat dünyasında krizin nasıl çıktığı ve bu krizin getireceği olumsuzlukların nasıl minimize edileceği matematiksel denklemler, ekonometrik analizler kullanılarak açıklanmaya çalışılmaktadır. Ekonomik krizlerin baş göstermesi ve kendisini tekrarlaması iktisadın öngörülerinde isabetsiz olduğuna, yanıldığına dolayısıyla iktisadın toplumsal fayda ve fonksiyonun olmadığı izlenimini yaratmaktadır. Bu izlenim iktisadın bilim olup olmadığını sorgulamayacak kadar epistemolojik bir tartışma hali almıştır.

İktisat analizlerinde matematiksel modellerin kullanımının artması ve bu analizlerin matematiksel modelleme etrafında yapılma çabası iktisadı, “kuramsal ve tarihsel” yönünden uzaklaştırmıştır (Durusoy, 2008:3). Geleneksel iktisadın bu denli matematikleşmesini Krugman, “İktisatçıların, bir grup olarak, matematiğin etkileyici güzelliğini hakikatle karıştırdıklarına” bağlar (Krugman’dan aktaran İşler, 2011:71).

Neoklasik iktisadın matematiği ve türevlerini iktisatta egemen kılmaya çabaları, iktisadın “insan” odaklı anlayışını görmezden gelmesine neden olmaktadır. Nobel ekonomi ödülünü alan bilim adamlarının ekseriyetle ekonometri kuramına ve matematiksel iktisada katkı sağlayan kimseler olması, matematiğin iktisatta metodolojik bağlamda hâkimiyet kurması iddia edilen savı kuvvetlendirmektedir. Bu durum iktisadın pozitif bilimlere daha çok yaklaştığını diğer bir deyişle iktisada insan boyutunun hesaba katılmadığı bir bilim yolunda ilerlediğini göstermektedir (Özateşler vd, 1998; Durusoy, 2008:12). Neoklasik iktisadın bu yaklaşımı iktisadın sosyoloji, psikoloji ve diğer sosyal bilimlerden uzaklaşıp fizik ve matematiğe doğru yönelmekte olduğunu göstermektedir (Çalık ve Düzü, 2009:2). Neoklasik teoriyi sert söylemlerle eleştiren aynı zamanda Marksist olmayan, Ortodoks teoriyi bilimsel ve ahlâki bağlamda eleştiren Thorstein Veblen’e göre Ortodoks iktisat teorisi, hedonist bir yaklaşımla insanın elemenden kaçıp zevklerini maksimize eden varsayımına dayanan iktisat oluşturma çabasında olduğunu, ana akım iktisadı da psikoloji,

sosyoloji ve antropolojideki değişimleri dikkate almadığı için eleştirmiştir (Savaş, 2007b:648-51)

İktisat, bir sosyal bilim olarak matematiğın en çok kullanımına açık olan bir disiplindir. Matematik sayılarla ölçülebilen ve değişkenlerle ifade edilen bir bilim dalıdır. İktisadi analiz söz konusu olduğunda kullanılan bazı değişkenler ölçülemeyen değişkenler olabilir. Enflasyon, cari açık, kamu borç toplamı, ithalat ve ihracat vs. birçok iktisadi değişken ölçülebilir değişkenlerdir ve sayılarla ifade edilirken, bir işletmede yönetim anlayışı, bir toplumdaki gelenek, görenek, yaşam tarzı vs. gibi unsurlar ne ölçülebilir ne de matematiksel modellerde değişken olarak modele dâhil edilebilir. İktisatta ölçülebilir değişkenlerin ekonometrik modellere dâhil edilip, ölçülemeyen değişkenleri modele dâhil etmemek *yanlış ve ya eksik analizlere* yol açabilmektedir ve modele dâhil etmediğimiz değişken olayı açıklayan en önemli değişken de olabilir. Yani iktisatta ekonometrik bir model kurulduğunda ya da mevcut sonuçlar değerlendirildiğinde bu nokta gözden kaçırılmamalıdır (Seyyidođlu, 2006:13). Neoklasik iktisadın ekonomiyi matematiksel eksende işleme tabi tutarak, ekonomiyi “değerden bağımsız” ve ya “nesnel” bir yaklaşımı savunmaları esasında insan ihtiyaçları, adalet ve sürdürülebilirlik kavramlarına yönelik ilgiyi *değersiz* bir hale getirmiştir (Nelson, 2011:31).

İktisat sosyal bilimdir. Sosyali ilgilendiren ve sosyal ile ilişkili unsurları göz ardı eden iktisat, iktisat olmaktan uzaklaşır. Vural Fuat Savaş “Politik İktisat” adlı yapıtının önsözünde “Matematik iktisat çağımızın iktisadıdır. Bunun dışında kalmak iktisadın dışında kalmaktır.” sözünün iktisada hâkim görüşü ifade etmediğini, iktisatta matematiğın çok kullanıldığını, matematik kalıpla içinde iktisadın kaybedildiğini dile getirerek önceki yaklaşımının yanlış olduğunu dile getirmiştir (Savaş, 1994: iv).

3.4.2. İktisat ve İnsan Boyutu

Dünyaya hâkim kılınmak istenen zihniyet kalıplarının, ideolojilerin etkileri kuşkusuz modern bir bilim olan iktisada da sirayet etmiştir. Kurulmak istenen yeni iktisadın temel paradigmaları insanı kapsamayan bir yaklaşımdır. Bu bağlamda yeni iktisat insanı bir nevi “makine” olarak ele almıştır.

İnsanın iktisadi yaşayışı her yerde, uygarlık tarihinden günümüze bütün asırlarda yalnızca verilerden ibaret değildir. Verilerin ötesinde, verilerin ardında kalan şey kendisine ait tutum ve davranışları söz konusu olan insan gerçeğinin var

olmasıdır. Ülgener, iktisadi analizlerde “insan” boyutunun göz ardı edildiğine vurgu yapar ve iktisadi analizler yapılırken *salt mal ve para akımı* etrafında olan biteni anlatma çabasında olduğunu belirtir. *Dizi dizi rakamlar, formüller, göstergelerin her yeri sardığını belirterek durumu şöyle ifade etmektedir: “...bu dizileri ve matematik bağlantıları temelde ruh ve mana tarafı ile doldurup canlandırarak unsuru –insani- hiç yokmuş gibi düşününce işin rengi değişiyor.”* Aynı yöntem ve aynı teknoloji kullanılarak bir yerde istenilen sonuç doğup diğer yerde aynı sonuca ulaşmıyorsak bunun altında yatan temel unsur vasıflardır. Alman sosyolog, iktisatçı düşünür Werner Sombart 1920 yılında kaleme aldığı “Modern Kapitalizm” adlı eserinde en çok eleştirdiği husus, iktisat anlatımında “*aradan canlıyı çıkararak ekonomiyi cansız madde yığınları olarak görmek*” şeklinde ifade etmektedir (Ülgener, 2006:5).

Sosyal hayatın çeşitli veçhelerinin olduğu açıktır. Hukuki, iktisadi, ticari, ahlâki, kültürel, din yapısı, örf ve adetler bunların eksenini oluşturur. Ve saydığımız veçheler birbiri ile karşılıklı ilişkiler içinde olmakla beraber birbirlerini etkilemektedirler. İktisadi hayatın geliştiği, dolayısıyla refah düzeyinin arttığı bir dönemde bu refah düzeyinin yansımalarını hayatın her anında görmek mümkündür. Sabahattin Zaim “insansız” bir iktisat kurma çabalarını şu şekilde eleştirmektedir:

”..... 19.asırdan bu yana materyalizm diye ifade edilen ve hayatın sadece maddi cephesini esas ele alan tek yanlı görüş tarzı o çağdan bu yana cemiyetlerin iktisadi ve sosyal yapısında, dengesizliklere ve manevi sahada çöküntülere yol açmıştır. İktisadi açıdan kabul edilen husus şudur ki, cemiyetlerin iktisadi kalkınması: iktisadi ve kültürel sahada, maddi ve manevi veçheleriyle, sosyal, ahlâki ve hukuki gelişmenin bir sonucudur.” (Zaim, 2005:484).

İktisadi faaliyetler yalnızca iktisadi faktörlerin etkisiyle değil aynı zamanda sosyal ve kültürel faktörlerin etkisiyle şekillenir. Bir iktisadi aktör iktisadi faaliyetlerde bulunurken girişimcilik için riski göze alabilmesi, açığı gözlü olması ya da tamahkâr bir anlayışa sahip olması yetiştiği çevrenin kültürel ve değer kodları hakkında ipucu verir. Bir piyasada hangi malların, ne miktarda ve nasıl arz edeceğine karar kılan bir üretici taleple birlikte hitap ettiği toplumun değerleri ve iktisadi zihniyetini göz ardı edemez. Tüketici davranışlarını belirleyen en önemli faktörlerinden bazıları kuşkusuz kültürel, dini ve sosyal değerlerdir. Mesela daha fazla kâr elde isteği kimi toplumlarda ahlâki olarak görülmemektedir. Dolayısıyla söz konusu toplumlarda iktisadi faaliyetlerde rasyonel olma olgusu çok sınırlı bir biçimdedir (Çakmak, 2003:57). Örneğin birçok ülkede ve Türkiye de işadamlarının

daha fazla kâr elde etme isteği yaygın bir biçimde halen meşru bir amaç olarak görülmemektedir. Hatta birçok işadama yaptıkları faaliyetlerde temel gayelerinin servet biriktirmek ya da kazanç elde etmek istediklerini dile getirmemekle birlikte amaçlarını "vatana-millete hizmet" olduklarını belirtir. Bu anlayışı da "sosyal sorumluluk" adı altında dernekler ve vakıflar kurmak suretiyle kendilerini topluma kabul etmek anlayışı içindedirler (Demir, 2003b:165-166).

Bir ülkede ekonomik sistem oluşturma çabaları o toplumun sosyolojisini, kültürünü göz ardı ederek mümkün olabilir mi sorusu önemlidir. Başka bir söylemle iktisat politikaları her yer ve her koşulda aynı sonucu verir mi? Ekonomik bir sistemin oluşturma çabalarında A.Smith'in Liberalizmi ile K.Marx'ın kumanda ekonomisinden birini tercih etmek zorunluluğu İslam toplumlarında kendinin iyiden iyiye hissettirmiştir. Dr. Shat'ın hazırlamış olduğu kalkınma planı her ne kadar ikinci dünya savaşına girmiş, hiç altın rezervine sahip olmayan Almanya ekonomisinin geliştirilmesine ve yükseltmesine zemin hazırlayarak başarılı olmasını sağlamışsa da aynı kalkınma planının Endonezya da başarılı olamamasının nedeni "*kişisel ve sosyal denklem*" in farklılığından kaynaklanmaktadır (Nebi, 1976:8).

İktisat politikalarının oluşmasında ve iktisadi analizlerin etkin bir biçimde işlenmesini disiplinler arası bir yaklaşımla alan Kuramcı Okul, Amerikalı iktisatçıların yirminci yüzyılın başında iktisat teorisine katkı yaptığı en önemli fikir akımlarından biridir. Bu akımın kurucusu Thorstein Veblen olarak kabul edilmektedir. Kuramcı okul, ekonominin bir bütün halinde incelenmesi gerektiğini savunmaktadır. Bu yaklaşıma göre ekonomik olaylar dini, kültürel, ideolojik, siyaset tarihi gibi sosyal bilimlerin dallarından soyutlanamayacağını, ekonomik olayların bu yönlerinin de mevcut olduğu görüşü savunulmaktadır. Bu nedenle iktisadın salt verilerle değil bireyin davranışlarını belirleyen, yönlendiren psikoloji, sosyoloji, gelenek, inançlarla ilgilenmesi gerekmektedir (Savaş, 2007b:646-47).

"Tarihçi-ahlâki" bir yaklaşım bağlamında Alman Tarihçi Okulu iktisatçılarından Schomoller ve öğrencileri ekonomik yapının, kültür ve kurumlardan aynı zamanda siyaset ve ahlâkın etkisinden sıyrılamayacağını dile getirmektedirler. Bu anlayışa göre ahlâk, siyaset ve kültürden bağımsız bir ekonomik anlayışın pratik hayatta uygulanabilirliği yoktur (Buğra, 2011:148).

Bu anlayış, yöntembilim tartışmalarının yoğun olduğu, tündengelim ve tümevarım arasındaki farkın belirginleştiği on dokuzuncu yüzyılda, iktisada yöneltilen ahlâksızlık suçlamalarına karşı Marshall da çağdaşlarından etkilenmiş ve

ahlâkın iktisatçılar için bütün bir parçası olduğunu dile getirmekteydi. Marshall, iktisatçının yaşama hâkim olan ve yaşamı yönlendiren zihinsel ve ruhsal yönünü göz önünde bulundurması gerektiğini belirtir. Marshall da Mill gibi ahlâka evrimci bir nazarla yaklaşır, bireyin zamanla bencil dürtülerin yerini sosyal dürtülerin alacağını belirtmekteydi. Marshall'ın öğrencisi Pigou'ya göre "Marshall, iktisat biliminin ne entelektüel jimnastik ne de kendi içinde bir amaç olarak gerçeği bulma aracı değil, ahlâkın hizmetkârı" olduğunu belirtir (Pigoa'dan aktaran Buğra, 2011:160).

Her iktisadi sistemin kendi insan tipolojisini yaratmaya çalıştığı aşikârdır. Modern ekonominin ilk kuramlarından klasik iktisada göre ekonomik aktör "homo economicus" olan insan tipidir. Latince olan bu kavramın İngilizcesi "economic man" (ekonomik insan) dır. Örneğin, Mill neoklasik iktisadın temel varsayımlarından biri olan homo economicus (ekonomik insan) anlayışının "sığ" olduğunu kabul etmekle birlikte ekonominin ancak bu tür net varsayımlar ve çıkarımlar kullanılacak şekilde bilim olarak ilerleyeceği iddiasındaydı (Nelson, 2011:30). Halen batıda geçerliliğini koruyan bu kavramda insanın kârını ya da faydasını maksimize etmesi gerektiği belirtilir. Homo economic tipindeki insan ekonomik karar ve tercih aşamasında ahlâki bir kaygı taşımaz, menfaati ekseninde hareket eder, sosyal ve manevi değerleri göz ardı eder (Uslu, 2009:21).

Modern iktisat teorisinde homo economicus olarak kabul edilen insan tipi, kişisel çıkarını tatmin etmek için çabalayan *asosyal* bir varlığı ifade eder. Kişisel çıkardan kastedilen maksimum kâr/fayda düşüncesidir. İnsanın içinde yaşadığı toplumda var olan hukuki düzenlemeler, hür teşebbüs olarak da ifade edilen bireysel girişim ile üretim faktörlerinin kullanım vasıtasıyla fiyatların elastiki olduğu bir piyasa sistemiyle karşı karşıya gelir. Doğal olarak ben eksenli bir iktisadi sistemin teşekkülü ortaya çıkar. Sayar bu durumu şöyle ifade etmektedir: "Modern iktisat teorisinin insanı aynı zamanda iktisadi hürriyetçi bir toplum binasının tuğlası, kişisel çıkar güdüsü ise bu tuğlaların harcı konumundadır" (Sayar, 2005:186).

Sekülerizmin ve rasyonalizmin sert bir şekilde hâkim kılınmaya çalışıldığı Batı Avrupa tarihini sürükleyen, Thomas Hobbes'un "Leviathan"da ifade ettiği "insan insanın kurdudur (Homo Homini Lupus)" (Hobbes, 1993) anlayışı ile beraber hedonist yaklaşım bu dönem iktisadi sistemin öncülü olmuştur. Bu bağlamda bu yaklaşım insanın manevi boyutunu düzlemin dışına atan, metafiziği toplumsal hafızadan silmek isteyen, kişisel çıkarı temel argüman yapan bir düstur halini almıştır (Sayar, 2005:186).

Ekonomik insan anlayışını taşıyan “homo economicus” un iktisatta yer edinmesi klasik iktisat düşünce ile beraber olmuştur. Klasik iktisadın kurucu Adam Smith esasında bir ahlâk hocasıdır. 1759 yılında yayımlanan “Ahlâki Duygular Kuramı” adlı eserinde insan-insan birleşmesinin kişisel cömertlikle yani alturistik yapı olarak kabul edilen diğerkâm olmakla açıklamıştır. Toplumun ancak kişisel cömertlik yolu ile birbiriyle kaynaşabileceğini belirterek bu yapının *ruhi-manevi* değerleri önemseyen başat bir unsur olacağını ve böylece toplumun bu sayede ayakta duracağını belirtir. Ne var ki adam Smith 1776’da yayınlanmış olan “Milletlerin Zenginliği” adlı eserinde “Ahlâki Duygular Kuramı” eserinden tamamen farklı bir çizgi izlemiş ve paradoksal bir yapı ortaya koymuştur. A.Smith, *Ulusların Zenginliği* adlı kitabında ekonomik yaşamın doğal düzenini sağlayacak, ilişkilerin faydalı bir zeminde oturmasını sağlayacak ilkenin “kişisel çıkarın izlenmesi” olduğunu belirtmiştir Zira *Milletlerin Zenginliği* adlı kitabında Smith, insanların egoist bir yapıda olmaları gerektiğini savunmuş, özgeci yapıdan bir hayli uzaklaşarak fayda-maliyet ekseninde bireyin kişisel çıkarını gözetmesi gereken asosyal bir insan yapısı ortaya koymuştur (Sayar, 2005:187-188; Savaş, 2007b:269).

Adam Smith, bireyin kendi çıkarı peşinde koşmasının toplumun refahını artıracaklarını dile getirir.

“Bununla birlikte bu tutumluluk ve aklı başında davranış tecrübe ile görüldüğü gibi, çoğu hallerde hem kişilerin özel israfını ve idaresizliğini hem hükümetçe yapılan kamu çarçurunu karşılamaya yeter. Aslında gerek kamu ve millet zenginliğinin, gerekçe özel zenginliğin dayandığı ana temel olan, her adamın kendi durumunu düzeltmek için bir düziye, sürekli ardı arkası kesilmeyen çabası hem hükümetin har vurup harman savurmasına hem en büyük yönetim yanlışlarına karşın, çokluk işlerin doğal gelişmesini korumaya yetecek kadar kuvvetlidir” (Smith, 2013: 372).

Geleneksel iktisat düşüncesinde “insan” anlayışı bencillik ve akılcılık olmak üzere iki temel üzerine inşa edilmiştir. Bu anlayışa göre akılcılık ile bencillik eşanlı bir uyum gösterirler. Akılcı davranan insan kişisel maddi çıkarının maksimize edeceği için akıllı varsayılır. Tersinden bakıldığında ise bireyin davranışlarında bencil olmaması akılcı davranmadığının bir göstergesi kabul edilir. Geleneksel iktisadın bu iki öğretisi İktisada Giriş kitaplarında okutulmaktadır. Bu anlayış Adam Smith’e dayandırılmaktadır. Adam Smith *Ulusların Zenginliği* adlı eserini yayımlamadan evvel Bernard Mandeville’nin *Arılar Masalı* adlı yayımlanmıştır. Mandeville, söz konusu eserde toplumun çıkarının en yükseğe çıkması için bireylerin bencil, çıkarıcı ve ahlâksızca davranmaları gerektiğini ifade eder. Adam Smith, aynı zamanda bir ahlâk hocası olarak yazdığı *Ahlâki Duygular Kuramı* adlı eserinde

Mandeville'nin Arılar Masalı eserini eleştirirken Ulusların Zenginliği eserinde ise Mandeville'nin çizgisinde yorumlar yapmıştır (Ruben, 2011:22-23). Smith'in Ahlâki Duygular Kuramı ve Milletlerin Zenginliği adlı eserlerinde ahlâk anlayışları bir çelişki (conflict) olarak değerlendirilmiştir. Smith'in ahlâk anlayışında kişisel çıkarı en yükseğe eğilimini sınırlandırma çabasının ekonomide de aynı şekilde olmaması bazı düşünürlerce eleştirilmiştir ve tutarsızlık olarak lanse edilmiştir (Başdemir, 2009:36). Mandeville'nin Adam Smith'in anlayışında belirgin bir etkisinin olduğu görülür.

Smith'e atıfla açıklanan faydacılığa/sonuçculuğa dayalı ilişki olmakla birlikte sanıldığı aksine Smith, Ahlâki Duygular Kuramı adlı eserinde Hume'un savunduğu "bizim bir şeyin faydasını sadece sonucunda elde edeceğimize inandığımız hazdan dolayı tasvip edebiliriz" anlayışını kabul etmez. Smith, faydayı bir araç olarak görür ve ya aracı bir iyiden daha fazla olamayacağını dile getirerek bu anlayışın ekonomi bilimine temel oluşturabileceğini fakat ahlâka temel alınamayacağını belirtir. Hulusa Smith, faydadan önce adaletin olması gerektiğini, adaletsiz faydanın bir yıkım olduğunu, faydanın yalnızca ekonomik faaliyetlere kaynak olabileceğini, ahlâki davranışa bizi sürükleyen eylemin dinamiğinin fayda olamayacağını ifade eder. Smith, adaletli fayda ilkesini de empati (duygudaşlık) kavramı ile açıklamıştır. Smith için fayda terimi ahlâkta ara (tali) bir terimi, ekonomide de temel terimi ifade eder. Smith'in hem ekonomide hem de ahlâk anlayışında önem atfettiği terim sempati kavramıdır (Başdemir, 2009:33-34).

Bir yaşam biçimi olarak adlandırılan kültür kavramı, insan boyutuna dayandığı için aynı durum kültür-ekonomi ilişkisi için de geçerlidir. Genelde Batı iktisadında, özelde Max Weber'in Protestan Ahlâkı ve Kapitalizmin Ruhu adlı eserinde ekonomik değişim ve gelişme boyutuyla ekonomi yeniden dizayn edilmiştir. Weber, bu değişimi çalışmamanın ahlâksızlık olduğunu, çalışmayı dine dayandıran yaklaşımıyla Avrupa'nın bu şekilde zengin olduğunu dile getirmiştir. İslami anlayışın hâkim olduğu toplumlarda manevi-kültürel-değerler bağlamında yer yer çözümler ve dünyevileşmeye dönük değişim izleri görünmekle beraber İslam'ın hâkim etkisi ve bozulmayan yapısı nedeniyle doğrudan ithal edilecek her türlü iktisadi politikanın etkin ve verimli bir şekilde işlemeyeceği bir gerçektir. Tüketim ve üretim kültürünün farklı yapısı, iş ahlâkındaki temel farklılıklar kültürsüz bir ekonominin olamayacağına işaret eder.

Küreselleşme ile birlikte sınırların ortadan kalkması dünya pazarını “büyük bir çarşı” haline getirmiştir. Dolayısıyla hem bilgi hem sermaye için sınırlar kalmamış ve uluslararası bir hale gelmişlerdir. Bu durum ekonomisiz bir kültür ya da kültürsüz bir ekonominin varlığının olamayacağına işarettir. Kültürel yapısı sağlam bir toplumun ekonomisi ayakta kalabilir. Uygarlık tarihi irdelendiğinde toplumun evirildiği üç aşamadan bahsetmek mümkündür. Birincisi tarım toplumdur ki merkezinde toprak ve zirai üretim vardır, ikincisi sanayi toplumdur ki bu toplum tabakasının yapısını belirleyen sanayi ve fabrikalardır. Üçüncüsü günümüzde etkisini gitgide yayan bilgi toplumu anlayışıdır ki bu anlayışın odak noktasını misyon, vizyon, internet sahibi girişimciler tutmaktadır. Dünyanın her tarafındaki pazar payından pay almak isteyen bir girişimci ürettiği ürün ve hizmeti kaliteden ödün vermeden sunabildiğinde gittiği her yere kültürel öğeleri taşıyabilir (Gürdoğan, 2008:34-35).

Kültürel öğelerin baskın olmadığı, tamamen kâr anlayışına odaklı, insani boyutu göz ardı bir ekonomi kısa sürede kârlılığı yakalasa da uzun dönemde kurumsal bir yapı oluşturması zor olmakla beraber pazar payını koruması imkânsızlaşır. Bu bağlamda ekonomik davranışlarını ahlâk ve değerlere göre belirlemeyip, ahlâk ve değerler ekseninde hareket etmeyi akıldışı gören bir yaklaşım kısa dönemde yüksek kâr elde etse de bu anlayış ve tutum uzun dönemde insan sağlığına, topluma, çevreye ve hatta ekolojik dengenin zarar verecektir (Şentürk, 2008:4).

3.4.3. İktisat ve Psikoloji

Psikoloji en genel tanımıyla insan ve hayvan davranışlarını konu edinen, araştıran ve bu davranışların nedenlerini sorgulayan bir bilim dalıdır. İktisat ise genel olarak sınırsız insan ihtiyacını karşılamak üzere, kıt kaynakların etkin kullanılmasını çözmeye çalışan bir bilim dalı olarak kabul edilir. Söz gelimi iktisadın bu tanımı eksik ve eleştirilebilir. Örneğin Fransız sosyolog Emil Durkheim iktisat tanımında yer alan insan ihtiyacının sonsuz olduğu varsayımına ve iddiasına şiddetle karşı çıkar. Sınırsız ihtiyacın “sınırlı kaynaklarla” karşılanmadığında kaotik bir durumun ortaya çıkacağını, *insanın arzu ve ihtiyaçlarını sınırlamayı öğrenmesi ve toplumsal işbirliği içinde kendi sınırlı isteklerini tatmine çalışması gerektiğini* belirtir (Durkheim'den aktaran Aydın, 2004).

İktisat ve psikoloji sosyal bilimlerin iki anabilim dalı olarak bazı noktalarda ortak özellik gösterirler. İlk ortak özellik her iki bilim dalında da “insan” ortak öznedir. İktisat ve psikolojide İnsan ortak özne olmasına rağmen insanı inceleme biçimleri farklılık gösterebilmektedir. İkinci ortak özellik hem iktisat hem de psikoloji aynı köklerden türemişlerdir. Geleneksel iktisadı tanımlayan ve bir bakıma omurgasını oluşturan ”faydacı felsefe” köklerini psikolojik hedonizmden (hazcılık) alır (Ruben, 2011:15-16).

İktisat bilimi bireylerin ekonomik tercihlerini, psikoloji ise insan davranışlarının perde arkasını anlatmaya çalışmaktadır. Bireylerin ekonomik tercihlerinin, tutum ve davranışlarının ne olduğu noktasında iktisat-psikoloji etkileşimi önem arz etmektedir. Daha önce de ifade edildiği gibi sosyolojik, psikolojik ve antropolojik faktörlerin matematiksel modellerde kullanılması ve bu modellere dâhil edilmesi oldukça güç, zor bir durumu ifade etmektedir. Psikolojide bazı zaman olur ki *neyin neden neyin sonuç olduğu iç içe geçebilmektedir* (Çalık ve Düzü, 2009:1-3).

Her iki sosyal bilim dalı ortak özellikler haricinde bazı ortak kavramlar etrafında birleşebilmektedirler. Fırsat maliyeti ve azalan verimler yasası söz konusu ortak kavramların başında gelmektedir. Fırsat maliyeti, bir konuda tercih yapma durumu olduğunda, tercihler arasında diğerlerinden vazgeçtiklerimiz fırsat maliyetimizi oluşturur. Dolayısıyla karar verme ve tercih yapma sürecinde psikoloji etkin rol oynamaktadır. Azalan verimler yasası, tükettiğimiz ya da ürettiğimiz her bir birim malın sağlamış olduğu ilave faydayı tanımlar. Acıkan bir insanın ilk tükettiği bir tabak yemek ile ikinci ya da üçüncü tükettiği tabak yemekler aynı faydayı vermeyecektir. Toplam fayda artsa bile gittikçe yemekten aldığı haz azalır, bir süre sonra zarar verebilecek bir seviyeye de gelebilir. Dolayısıyla azalan verimler yasası, insanın tatmin düzeyini ve belli sınırlamaları gösterdiğinden bu davranışsal boyutlar psikolojiyi de ilgilendirir (Ruben, 2011:17).

Ekonominin sistemli hale gelmesini sağlayan klasik iktisat, psikoloji ile yakından alakadar olmuştur. Başta Adam Smith (1723-1790), David Hume (1711-1776) ve Jeremy Bentham (1748-1832) gibi düşünürler bireyin iktisadi davranışlarını açıklarken psikoloji biliminden yararlanmışlardır. Adam Smith “The Theory of Moral Sentiments” isimli yapıtında bireyin davranışlarını “sempati” kavramı etrafında analiz etmiştir. David Hume *tutku, inatçılık ve hayatı sevmenin* bireyin tercihleri üzerinde etkili olduğunu ve bireyin harcama ve kazanma gibi ekonomik

motivasyon araçlarına vurgu yapmıştır. Jeremy Bentham ise insanların sürekli hazzı yakalamaya çalışan, acıdan kaçan bir kişilik yani homo economicus olduğunu belirtmiştir (Eser ve Toigonbaeva, 2011:288-289). Faydacılık akımının önde gelen temsilcilerinden biri olan Jeremy Bentham insan fitratından yola çıkarak fayda prensibini şöyle ifade eder: "Doğa, insanın fitratına, ona hükmetmek üzere, acı ve lezzetten oluşan iki efendiyi yerleştirmiştir. Yaptığımız, söylediğimiz ve düşündüğümüz her bir şey bu duygular tarafından şekillenir. Bu mahkûmiyetten kurtulmak için yaptığımız hiçbir girişim sonuç vermez, aksine mahkûmiyetimizi perçinleştirir" (Bentham'dan aktaran Aydın, 2004)

Erken neoklasik iktisatta psikoloji-iktisat birleşimi devam etmiş ve bu süreç 1930'lara kadar devam etmiştir. Bu süreçte marjinal fayda, ordinal ve kardinal fayda psikoloji ile beraber ortaya çıkmış ve kullanılmıştır. Ne var ki 1930'un yarısından 1950'lerin yarısına kadar psikolojinin iktisadi analizlerdeki rolü önemini yitirmeye başlamıştır. "Pareto'cu Dönüşüm", John Hicks (1904-1989), Roy George Allen (1906-1983) ve Paul Samuelson (1915-2009) ile rasyonel davranışın iktisat teorisinde dominant hale gelmesiyle psikoloji iktisattan soyutlanacak hale gelmiştir. Bu dönemde iktisadi çepeçevre saran matematiksel modeller olmuştur (Eser ve Toigonbaeva, 2011:290-293).

İktisat ve psikolojinin sistematik bir biçimde birleşmelerinin başlangıcı 1981 yılında Journal of Economic Psychology adıyla yayımlanmaya başlanan "İktisat psikolojisi" eksenli bir dergi ile olmuştur. Derginin içeriğini oluşturan konuların başında tüketici davranışları, bireyin karar alma süreçleri ve rasyonel davranış gelmektedir. Daha sonra iktisat-psikoloji etkileşimi İktisat Psikolojisi ve Davranışsal İktisat gibi başlı başına iki inceleme alanını ortaya çıkarmıştır (Ruben, 2011:17-18). Örnek vermek gerekirse asıl mesleği psikolog olan, iktisada ilgi duyup bu konuda Amos Tversky ile Beklenti Kuramını kuran Danie Kahneman'ın 2002'de Nobel Ekonomi Ödülü alması bu iki alanının etkileşim/yakınlaşma derecesinin önemini göstermektedir.

Son otuz yılda tekrar gelişme gösteren iktisat-psikoloji ilişkisi iktisat bünyesi altında yeni bir dal olan davranışsal iktisadın ortaya çıkmasına zemin hazırlamıştır. Psikoloji-iktisat bilimleri arasındaki etkileşim, tarihsel seyir bir kenara bırakılıp işin özüne dönüldüğünde şu sonuçlara ulaşmak mümkündür. Son yıllarda bilhassa A.B.D.'de politika yapıcıları tasarrufu teşvik ederken, vergi politikalarını oluştururken, yatırım eksenli emeklilik planları hazırlarken, para politikası

uygulanırken davranışsal iktisatçıların verilerini ve bulgularını dikkate almaya başlamışlardır. Örnek vermek gerekirse A.B.D. başkanlığını devralan Obama hükümetinin danışmanları arasında davranışçı iktisatçıların bulunması bu duruma bir örnek teşkil etmektedir. Sonuç olarak “Mevcut teorik değişimlerin ışığında iktisadi analizlerde geleneksel iktisadın matematik ve nicel yöntemlerinin yanında, insan davranışının da dikkate alınması gerektiği ortaya çıkmıştır” (Eser ve Toigonbaeva, 2011:290-293).

Geleneksel iktisadın rasyonalite kavramına bakış açısı ile psikolojinin bu kavramı tanımlama biçimi iki disiplin arasındaki farklılığın önemli bir boyutunu oluşturmaktadır. İktisat insan davranışını salt rasyonel kabul ederken, psikoloji insan davranışlarının rasyonel olabileceği gibi irrasyonel olabileceğini iddia eder ve bunun nedenleriyle ilgilenir. Nobel ödüllü Daniel Kahneman iktisadi davranışın psikoloji ilişkisini irdelediği “İktisada Psikolojik Bir Bakış” adlı makalesinde şu şekilde bir açıklama yapar: ”İktisadın psikoloji varsayımlarına ilk karşılaşmam 1970’li yıllarda okuduğum bir makale sayesinde. Makalenin ikinci ya da üçüncü cümlesinde iktisat teorisinde insanın rasyonel ve bencil olduğu, zevk ve tercihlerinin de değişmediği yazılıydı. Bunu tuhaf buldum çünkü bir psikolog olarak ben, bunun tek kelimesine inanmamak yönünde eğitilmiştim”. Daniel Kahneman makalenin ileri safhalarında insanların sürekli maddi kişisel çıkarlarını düşünmediğinin, sevdiklerine dostlarına hiçbir kişisel çıkar olmadan yardımcı olduklarını, sevmedikleri insanlara ise ters davrandıklarını belirtir. Bu davranış boyutlarının iktisat yazınıminin da yavaş yavaş yer aldığını, insanların ancak sınırlı bir rasyonaliteye sahip olduklarını yazar (Ruben, 2011:19-21).

3.4.4. Ekonomide “Rasyonel Davranış” Varsayımı ve Eleştirisi

3.4.4.1. Rasyonel davranış ve klasik teori

Bireyin davranışlarında rasyonel olması, akıl kurallarına uygun bir biçimde hareket etmesi geleneksel iktisat teorisinin başlıca varsayımlarındandır. Rasyonellik günlük konuşmada da kullanılan *akla uygun, saçma ve mantığa aykırı olmayan, aşırıya kaçmayan, zeki ve makul olan* davranış biçimini ifade eder. İktisat teorisinde ise rasyonellik, *fayda ve kâr fonksiyonu gibi düzgün biçimde tanımlanmış bir fonksiyonun tutarlı bir şekilde maksimize edilmesidir* şeklinde tanımlanabilir. Başka bir deyişle bireyin tüketici konumunda iken belirli bir gelir seviyesi ile yani “bütçe kısıtı” altında çeşitli malları satın alırken toplam faydasını azamileştirmek istemesi,

üretici konumunda iken üretim imkânları dâhilinde “maliyet sınırı” ile toplam kârını en yükseğe çıkarmak şeklinde ifade etmektir (Savaş, 2007a:29-30).

Rasyonel davranış, tutarlı davranmak biçiminde tanımlanır. Bu davranışlar ise iki özelliğe sahip olmalıdır. Birincisi tutarlı davranış istikrarlı olmalıdır başka bir deyişle bireyin tercihleri belirli şartlar sürdükçe aynı şeklide kalmalı, X’i Y’ye tercih etmiş ise bir an sonra bu tercihini değiştirmemelidir. İkinci özellik bu davranışın geçişli olmasıdır. Yani birey X’i Y’ye tercih etmişse Y’yi de Z’ye tercih etmişse X’i Z’ye tercih etmesi gerekir (Savaş, 2007a:29-30). Bu davranışların arkasındaki başlıca varsayım rasyonel davranışlarda bulunan karar mercileri daima en çok faydayı en az faydaya tercih ederler yaklaşımıdır (Seker, 2007:90).

3.4.4.2. Modern iktisatta rasyonel davranışın eleştirisi

Modern iktisada yöneltilen eleştirilerin orijinini gerçek hayatta yapılan davranışların rasyonel davranışlarla özdeşleştirilmesi noktasında olmuştur. Ki bu eleştiriler mümkün olmakla beraber bu durum güçlü eleştirilerin hedefi haline gelmiştir (Sen, 2003:21). Rasyonellik ilkesinin iktisatta yaygın bir şekilde kullanılması ve bu ilkenin sosyal bilimler tarafından kullanılma çabaları bazı tepkilere neden olmuştur. Bilhassa yapay zekâ (artificial intelligence) ve öğrenme psikolojisi (cognitive psychology) konuları alanında uzman bilim adamları, rasyonel davranış konusunda ciddi eleştiriler yöneltmişlerdir. Bu konuda en yetkin ve öncü çalışmaları Herbert Simon yapmıştır. Herbert Simon, rasyonalite ile ilgili iki ilke ortaya koymuştur. Birincisi sınırlı rasyonellik ilkesi (bounded rationality) yaklaşımıdır (Savaş, 2007a:34). Herbert Simon’a göre insanoğlunun zihni kapasitesi kompleks problemleri çözmede ve formüle ederken sınırlıdır (Davut, 169). Simon’a göre ekonomi karar birimleri karar verirken rasyonaliteyi sınırlayan bilgi (knowledge) ve bilgiyi işleme kapasitesi (computational capacity) denilen iki faktör vardır. Bu faktörler ekonomik karar birimlerin kararlarını etkileyecek bir süreçte sahip olmakla birlikte ekonomik davranışların yaklaşımında merkezi bir konu teşkil eder (Simon, 1997:292). İkinci yaklaşım hoşnut olma ilkesi (satisficing principle) yaklaşımıdır. Simon daha sonraları rasyonaliteyi devamlı ve işlemsel rasyonalite olmak üzere iki başlıkta toplamıştır (Savaş, 2007a:34).

3.4.4.3. Ahlâki davranış ve rasyonellik ilkesi

Ahlâkîlik, Hausman ve McPherson'un anlayışına göre normatifliği ifade eder. Ahlâkîlik kuralların bireyin nasıl davranması gerektiği konusunda yol gösterir. Rasyonellik kavramı ahlâkîlik gibi normatifliği ifade eder. Toplumun insanlardan beklediği ahlâki davranmasıdır. Ahlâksız olarak nitelendirilen bir insan nasıl kınanıyorsa irrasyonel tutum da istenmeyen bir durumdur. Burada dikkat çekilmesi gereken husus normatifliğin bir ifadesi olan “olmalıdır” kavramının bir ihtiyatlığa karşılık geldiğidir. Ahlâksız ve irrasyonel tutum ve davranışlarda bulunan bir birey, toplumun eleştirisine maruz kalmakla birlikte kendisi bu durumdan hoşnut olmayabilir. Amartya Sen'e göre standart iktisat teorisinde varsayılan faydanın en çoklaştırılması bazen gerekemeyebilir. Sen'e göre bireyler “rasyonel aptallık” (rational fools) yaparak faydalarını maksimize etmeden de davranışlarda bulunabilir ve rasyonel bir tutum olarak tanımlanabilir. Ahlâki olan davranışlar bazen rasyonel olmayacağı gibi tersi durumda aynen geçerlidir. İçki satmayı rasyonel bulan bu yolla para kazanmayı amaç edinen fakat gayri ahlâki bulan birisi bu eylemi gerçekleştirmezse “ahlâki” olarak onaylamadığı için “irrasyonel” tutum sergilemesi ahlâk felsefesinde sürekli tartışılabilir iktisatta varsayımlara dayanarak sorun çözülmüş gibi görünür (Seker, 2007:93-94). Hâlbuki klasik iktisadın rasyonellik varsayımına karşı davranışsal iktisat, bireyin davranışlarını yönlendiren algılama, inanç ve zihni farklılıkların birbirini etkilediğini ve karmaşık bir süreç aldığını dolayısıyla rasyonel varsayımının geçersiz olduğunu ve gerçek olmadığı üzerinde yoğunlaşır (Özsağır, 2013:56).

Bireyin rasyonel olduğu varsayımından hareketle elde edilmek istenen amaç insan davranışlarının “bilimsel nesne” haline getirme anlayışı yatmaktadır. Söz konusu varsayımda toptan bir anlayış hâkimdir. Burada rasyonel davranış ve faydayı azamileştirme çabası eşdeğer görülmektedir. İkisi birbirinin yerine tanımlanmaktadır. Bireyin bir davranışta bulunurken elde edeceği faydayı tercihleri belirler ve bu tercihlerin *deneyisel araştırmaya* konu edilmesi imkândan uzaktır. Bir bireyin gece geç saatlere kadar kitap okuduğunu, yatmadığını varsayalım. Birey uykusundan fedakârlık edip kitap okuduğu için kitaptan aldığı haz, fayda uykusuzluğundan dolayı maruz kaldığı zarardan daha fazladır. Tersine bir durumda ise kişi uykuyu tercih ederse uykudan aldığı fayda kitaptan okumamaktan dolayı uğradığı zarardan fazladır. Dolayısıyla rasyonel davranış, bireyin özgür iradesiyle yaptığı tercihin sonucunda en

çok fayda sağlayan davranıştır. Bunun için bir eylemin “rasyonel mi, değil mi” gibi bir yaklaşım yanlı bir yaklaşım olacaktır (Demir, 1993:63-64).

Şekil 3.1: Mahkumlar Açmazı (Trigg, 2005:169).

		<u>A Kişisinin Tercihleri</u>	
		Sessiz Kalırsa	İtiraf Ederse
<u>B Kişisinin Tercihleri</u>	Sessiz Kalırsa	Hücre 1 10;10	Hücre 4 20;0
	İtiraf Ederse	Hücre 2 0;20	Hücre 3 10;10

Rasyonel davranış teorisi, ünlü “mahkûmların ikilemi” örneğinde olduğu gibi rasyonel davranan insanın yetersiz olduğunu gösterir. Bu örnek değişik şekillerde açıklanmakla beraber konuyu şu şekilde özetlemek mümkündür. Tutuklanan iki kişinin ciddi bir suç işledikleri bilinmektedir. Fakat bunu ispatlamak için yeterli deliller yoktur. Herhangi birinin mahkûm olması için birinin diğerinin aleyhinde konuşması yeterlidir. Sorgulanmak üzere ayrı tutulurlar. Eğer her ikisi de itirafıta bulunmazsa küçük bir suç dolayısıyla suçlu bulunup ikişer yıl hapis cezası yerler. Eğer mahkûmlardan herhangi birisi olayı itiraf ederse birisi yirmi yıl hapse mahkûm olur, diğeri serbest kalır. Şayet her iki mahkûmda itiraf ederse her ikisi suçlu bulunacak fakat işbirliği ettiklerinden ceza yirmi yıldan on yıla düşecektir. Bu örnekte görüldüğü gibi rasyonel davranışın egoizmle eş anlamda kullanılması ve egoizmin hâkim olması, egoist için de istenmeyen bir duruma da neden olur. Trigg bu durumu şöyle ifade etmektedir: ” *Buradaki paradoks, eğer biri, diğerlerinin pahasına, tek bir amaç güderek kendi çıkarlarını takip ederse, herkes aynı şeyi yaptığında bu çıkarlara aslında tam da hizmet edilmiş olunmayacağıdır*” (Trigg, 2005:168-169). Mahkûmlar ikilemi gibi oyunlar kuşkusuz yapay olmakla birlikte

gerçek hayatta karşılaşılabilecek bilhassa birçok ekonomik sorunu doğru bir biçimde yansıttığından dikkate alınmalıdır (Sen, 2003:70).

İnsanın davranışlarında sürekli rasyonel olduğu görüşüne birçok düşün adamı karşı gelmiştir. Alman filozof İmmanuel Kant (1724-1808) “Critique of Pure Reason” isimli yapıtında insanın eylemlerinde her daim rasyonel bir biçimde olmadığını, bireyin rasyonellik yetisini sınırlayan ve biçimsel bir şekilde insanı kodlayan bir yapı ile dünyaya geldiğini belirtir (Kant’tan aktaran Aydın, 2004). Örneğin evlilik ve doğum oranlarının mevsimsel bir dalgalanma göstermesi bireyin kararlarını etkileyen, yönlendiren faktörlerin bulunduğunu gösterir. Psikolog Amos Tversky bir dizi denek kullanarak yaptığı bir deneyde rasyonel olarak yüzde elli yazı yüzde elli tura gelme olasılığı gerekirken deneklerin turadan sonra yazı gelme olasılığına yüzde elli orandan fazla inandıklarını göstermiştir (Aydın, 2004).

Geleneksel ya da ana akım iktisadın “rasyonel birey” varsayımı mikro anlamda olduğu gibi makro anlamda da istenmeyen durumlara yol açabilir. Krizlerin baş göstermesiyle birlikte hisse senetlerin ve tahvillerin elden çıkarılması suretiyle borsaların çökmesi, varsayımın yeniden sorgulanması gerektiğini göstermektedir. Örneğin Dünyayı sarsan 1929 Ekonomik Buhranından sonra yaşanan en büyük kriz olan Büyük Durgunluk’tan (Great Recession) sonra iktisadın bilimselliği sorgulanmaya başlanmış, ekonomik teorilere duyulan güven halk nezdinde tıkanmış, neoklasik teorinin iktisat politikalarının zararlı sonuçlar doğurduğu kanısı oluşmuştur. Bu durumda serbest piyasa ekonomilerinin veri olarak aldığı rasyonel aktör varsayımının yanlış olduğu görülmüştür. Krizi önleyememekle itham edilen dönemin ABD Merkez Bankası (FED) Başkanı Alan Greenspan 2008 Ekim ayında ABD Temsilciler Meclisinde yaptığı konuşmasında

“Kurumların, özellikle de bankaların [...] kişisel çıkarları doğrultusunda hissedarlarını ve bunların öz sermayelerini en iyi şekilde koruyacağını varsaymakla hata yaptım” şeklinde dile getirmiştir. Paul Krugman ana akım iktisadın pedagojisini alan ve söylemlerini kullanmakla birlikte söz konusu iktisadı eleştirmekte ve kökten değişmesi gerektiğini şu şekilde ifade etmektedir: ”İktisatçılar, herkesin rasyonel olduğunu ve piyasaların mükemmel çalıştığını varsaydığı zarif ama yanlış çözümlerinden vazgeçmeli. Bu meslek kendi temellerini yeniden düşünürken ortaya çıkan görüntü çok net olmayabilir; ama umut edilebilir ki en azından bir parça doğru olma erdemine sahip olacaktır” (İşler, 2011:69-71).

Bireyin tutum ve davranışlarının oluşmasında kültür, gelenek, inanç, bireyin psikolojisi, ahlâki duruşu ve vicdanı gibi faktörlerin varlığı dışarıda tutulup yalnızca rasyonel varsayımından hareketle inşa edilen bir iktisat hem yanlış hem de mutlak

bir eksikliği ifade eder. Bu faktörleri göz ardı eden iktisatçı olayları açıklamada eksik kalacaktır (Özsağır, 2013:56).

3.4.5. Alturizm

Bireycilik kavramı liberal düşünceyi tanımlayan en temel unsurdur. Liberal felsefesinin ekonomik görüşünde ise temel argüman kişisel çıkarın izlenmesi idi. Alturizm (diğerkâmlık) bireyselcilik düşüncesinin karşıtını ifade etmektedir. Alturizm, bireyin salt çıkarından ziyade aidiyet hissettiği aile, sınıf, halk gibi diğer varlıkların faydasını gözetmesi düşüncesine dayanır. Kişisel çıkar anlayışı yerine ortak fayda temel alınır. Liberal düşüncesinin ekonomik teorisi bu yönüyle değerleri dışlayan pozitivist bir yaklaşımla homo economicus varsayımı ile bireyi toplumsal değerlerden soyutlar. Bu düşünce piyasa tarafsızlığına ve değer yansızlığına dayanarak her türlü ahlâki sorgulamayı analizin dışında tutmuştur (Çetin, 2011:32-33). Kişisel çıkar anlayışı esasında Adam Smith'e atfedilmektedir. Adam Smith'in eserlerinden etkilendiği ve Adam Smith'i fikir bağlamında etkileyen Mandeviile Arılar Masalı adlı eserinin "Ahlâki Erdemin Kökeni Üzerine Düşünceler" adlı bölümünde alturizmin (diğerkâmlık) doğuştan gelen bir yeti olmadığını sonradan kazanılabileceğini belirtir. Bu kazanımında insanlara kazandırabileceklerin hukuk ve ya politika yapıcılarını olduğunu ifade eder. İnsanlara diğerkâm olma yetisini kazandırmanın diğer bir yolu insana kendisinin hoşuna gidecek iltifat, övgü ve onay gösterilmesi biçiminde davranmakla olabileceğini söyler (Ruben, 2011:26). Her ne kadar geleneksel iktisat insanı "bencil" ve "rasyonel" kabul etse de insanın varoluşunu tanımlayan diğerkâmlık ve duygudaşlık kavramı vardır. Mandeville, diğerkâmlığın doğuştan gelen bir yeti olduğunu reddetse de Psikolog Martin Hoffman'a göre diğerkâmlık ve duygudaşlık insan doğasının bir parçasıdır. Yağmurlu ve trafiğin yoğun olduğu bir günde buzlu bir yolda yaşlı birisini cadde de karşıdan karşıya geçirme isteği, insanın kendisini aynı durumda hissetmesi yani duygudaşlık yapmasıyla mümkün olabilir (Ruben, 2011:50).

Bireyin kişisel çıkarını düşünmesi fitri ve doğuştan gelen bir haldir. Bireysel anlamda bireyin kendisini geçindirme çabası, başkasına yük olmaması gibi nedenler kişisel çıkar peşinde koşmanın meşruluğunu ifade eder. Bireysel anlamda bu böyle iken, bireyin toplum içinde yaşaması gereği yani "ortak" yaşam alanında göstereceği davranışların "rasyonel olma" ya da "bencillik" gibi ifadelerle yapacağı tutum ve davranışlar kendi dışındaki ötekine zarar vereceği anda kişisel çıkarın peşinde olma

meşruluğunu yitirir. Maliyetleri minimize etmek amacıyla çevrenin, doğanın dengesinin bozulmasına neden olan negatif dışsallıklar, kârını arttırmak amacıyla sahte ürünler üretmek sayılarını arttırmanın mümkün olduğu bu türden örnekler kişisel çıkarın meşruluğunu zedeler. Moral değerlerin dominant olduğu bir toplumda kişisel çıkar varsayımı oluşturulacak iktisat politikalarının da etkin olması beklenemez.

Klasik iktisatçıların, görünmez el yordamı üzerinden açıklamaya çalıştıkları kişisel çıkarın toplumsal çıkarla örtüştüğü varsayımı kimi iktisadi akımlar tarafından kabul edilmemektedir. Örneğin kurumcu iktisatın kurucularından kabul edilen Thorstein Veblen piyasada tam rekabet olgusunun olmamasından hareketle kişisel çıkar ile toplumsal çıkarın örtüşmeyeceğini ifade etmemektedir. Örneğin yolsuzluk yapan biri kendi çıkarını artırırken toplum çıkarını attırmaz. Bu noktadan hareketle kurumların belirleyici kurallarından olan ahlâki kurallar kişisel çıkar ile toplumsal çıkarın örtüşmesini sağlayacaktır. Bunu şu şekilde şematize edebiliriz (Ata, 2009:86).

Bireysel Çıkarlar $\longleftrightarrow$ **Kurallar** $\longleftrightarrow$ **Toplumsal Çıkarlar**

3.4.6. Sekülerizm-Laiklik Bağlamında Ekonomi

Ekonomik krizlerin tekrar etmesi durumunda otoriteler ilk başta krizi iktisat politikaları ışığında yorumlasalar dahi sonraki makalelerde söz konusu iktisatçıların manevi-ahlâki söylemler etrafında çözüm bulma anlayışına yönelmektedirler. Allah'a inanan bir bireyin rasyonel olduğu düşünülürse ki diğer dünyada yeniden hesaba çekileceğine inanan bir birey, iktisadi aktör iken de ahlâki değerlere göre hareket eder. Bunun için seküler anlayışın ekonomide yarattığı tahribatın analizi önemlidir.

Sekülerizm terimi, Latince “saeculum” kökünden türeyen “secular” teriminin “zaman ve “mekân” kavramlarını birlikte çağrıştıran bir kavramı ifade eder. ”Zaman” boyutu secular kavramının şimdi, hâlihazırda oluşunu; “mekân” boyutu ise dünyevi olduğunu gösterir. Şu halde seaculum çağdaş vakıalar (olaylar) manasındadır. Sekülerleşme ya da laikleşme insanın akıl ve fikirlerinin fizikötesi (metafizik) denetimden kurtarma sürecini ifade etmektedir. Sekülerleşme sadece siyasal ve sosyal hayatın veçhelerinden ziyade hayatta var olan tüm alanların

(dolayısıyla kültürel hayatında) dine dayanan ya da dinsel atfedilen değerlerden arındırılması (ayrılması), dini değerlerden bağımsızlaştırılması şeklinde ifade edilir (Attas, 2003:40-41). Sekülerizm, dinsel olan ya da dinsellik atfedilen bütün değer ve ilkeleri bireysel ve toplumsal yaşamın dışına iten, sadece bu dünyayı yaşanabilir kabul edip, öte dünyadan ilişkisini koparma temeline dayalı insan merkezci düşünme ve hayatı devam ettirme biçimi olarak ifade edilmektedir (Demir ve Acar, 2005:357). Laiklik ise, sekülerizmin siyasal çerçevesi olarak ifade edilmektedir (Demir ve Acar, 2005:260) ve devletin vatandaşlarının inançları karşısında tarafsız (bitarafane) olması, din işlerinin ve devlet işlerinin birbirinden ayrılması (arındırılması), siyasal otoritenin, devletin yaptırım gücünün kaynağını dinden almaması olarak tanımlanmaktadır.

Laiklik ve sekülerizm terimleri arasında ortak ve önemli noktalar olmakla beraber birbirinden ayrı olabilecek şekilde derin manalar da içermektedir. Bu iki kavramın çoğu zaman birbirinin yerine kullanıldığı görülür. Laiklik ve sekülerlik kavramları farklı toplumların ve yaşayış biçimlerinin bir ürünüdür. Laiklik, Katolik geleneğinin hüküm sürdüğü ve geçerli olduğu Akdeniz ülkelerinde kullanılan bir olgu iken, sekülerlik, Protestan geleneğinin hüküm sürdüğü kuzeyli toplumlarda geçerli bir olgu olarak ifade edilmektedir (Durmuşoğlu, 2005).

Max Weber “rasyonelleşme” kavramı etrafında batıyı yorumlarken fen bilimleri, astronomi, matematik, tarih, sanat, eğitim, siyaset ve diğer bilim dallarının batı ile geliştiğinin iddia eder ve kapitalizm kavramını rasyonelleşme ile özdeşleştirir (Weber, 2010:7). İlk sosyoloji düşünürleri geleneksel dinin modern dünya için gittikçe marjinal bir hal aldığı noktasında ortak bir görüşte birleşmişlerdir. Marx, Durkheim ve Weber gibi düşünürler laikleşme sürecinin, bilim ve teknolojiye bağımlı olmayı, rasyonelleşmeyi esas alan toplumlarda ortaya çıkacağını belirtmişlerdir. Giddens laikleşme sürecini “*dinin toplum hayatının çeşitli yerlerindeki etkisinin kaybolduğu süreci betimler*” şeklinde ifade etmiştir (Giddens, 2000:540).

Salt “aklı” orijine alan, rasyonalizmi esas alarak yaşamını devam ettirmeye çalışan “Batı”, sekülerleşme sonucu üretim ve tüketim miktarını artıracak şekilde refah düzeylerinin artmasını sağlamıştır. Sekülerleşmenin bu olumlu tarafı ile birlikte, dünya genelinde ise telafisinin zor olduğu bir olumsuzluk süreci yaşatmıştır. Sekülerleşme kültürün çözülüp çöküntüye uğramasına, doğal çevrenin dengesinin bozulup eko-sistemi tahrip etmesine, ırkçılığın yükselen bir değer haline gelmesine,

ekonomik sömürü ile beraber gelir dağılımında müthiş dengesizliklere yol açarak ekonomide bir bunalım dönemi başlatmıştır (Duran, 1997:92).

Batının ekonomi alanında sürekli krizlerle karşı karşıya gelmesini sosyolog ve psikanalist Erich Fromm iki zıt kaynak olan Luther ve Calvinistler ile Kapitalist düşünürlerin seküler düşüncelerine bağlamaktadır (Habermas'tan aktaran Duran, 2009). Ki bu durum kapitalist düşünürler tarafından da tekrarlanmaktadır. Van Den Haag, kapitalizmin yarattığı modern dünyanın temel düşünce sisteminin sekülerizm olduğunu belirtmektedir. (Van Den Haag, 2004:199). Luther, Spinoza ve Calvin bireyin kendi çıkarını en yükseğe çıkarmak istemesini ve sürekli elemden kaçıp hazzın peşinde koşmamasının doğru olmadığını, bireyin Allah'ın iradesine bağlı kalınması gerektiğini savunan dindar düşünürler idi. Kapitalist düşünce fikrini savunanlar ise insanın dışındaki bir gücün insanı araçsallaştırmayacağını savunan bir yaklaşıma sahiplerdi. Kapitalist düşünürlere göre bireyin sürekli hazza yönelik tutumu ve bencil bir davranış sergilemesi asil bir davranışı ifade eder. İki zıt görüşten günümüze devamı akseden Calvinist yaklaşımda din kökenli hareket eksenini terk edip insanı bilim, teknoloji odağında yorumlayan, insanı araçsallaştıran bir düşünceye evirildi. Alman filozof Jürgen Habermas daha önce savunduğu bu anlayıştan sıyrılarak yeni bir anlayış arayışı içinde olmuştur. Habermas'a göre hayatın her anında din olgusunun dışlanması toplumsal zarara neden olmuştur. Ekonomik hayatta insan davranışlarını yönlendiren tek faktörün kâr maksimizasyonu olduğunu dolayısıyla bu anlayışın bireyde hırsı ve tutkuyu amaç, insanı araçsal bir hale getiren idrak boyutuna vardığıdır. Habermas, bireyin paraya ve güce tapma inancının ancak dini ahlâkla gembenebileceğini dile getirmiştir (Habermas'tan aktaran Duran, 2009).

Kapitalizmin oluşum ve çıkış aşamasını protestan ahlâkındaki dönüşüme bağlayan Max Weber'den sonraki anlayış kapitalizmi seküler bir anlayışa sürüklemiştir. Bireyselliğin alturizmle kaynaşamaması, ussallığın temel karakteristik olarak görülmesi, görülmez el prensibinin etkin bir biçimde işlememesi küresel ekonomik krizlerin sık sık yaşanması ve gelir dağılımının istenilen seviyede olmaması kapitalist anlayışı yeniden sorgulatmaktadır.

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM ÇAĞDAŞ EKONOMİK SİSTEMLERİN AHLÂKLA İLİŞKİSİ

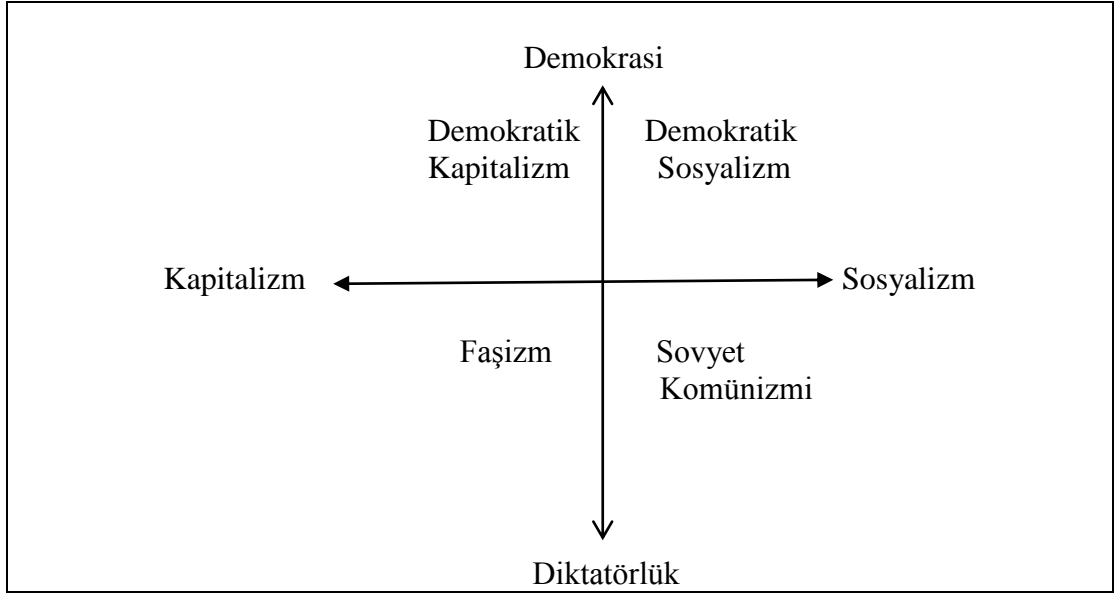
4.1. GELENEKSEL VE ÇAĞDAŞ AÇIDAN POLİTİK VE EKONOMİK SİSTEMLER

4.1.2. Politik Sistemler

Çağdaş ekonomik sistemleri analiz etmeden evvel politik ve ekonomik sistemler arasındaki ilişkiyi geleneksel ve çağdaş tasnife göre ayırmak gerekir. Piyasa süreci bağlamında ise liberalizm ile eşanlı olarak kullanılan kapitalist sistem ile diğer ekonomik ve siyasal sistemleri karşılaştırmak suretiyle yapılacak analiz yararlı olacaktır.

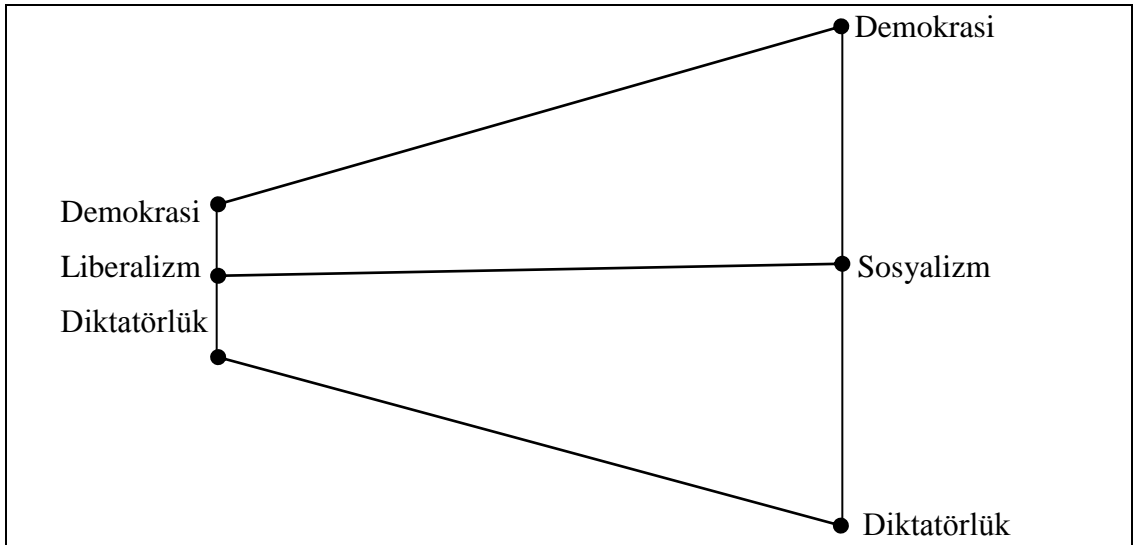
Politik ve ekonomik sistemler birbirinden ayrı, bağımsız olarak incelenemezler. Şekil 1’de görüldüğü üzere geleneksel sınıflandırmaya dayalı yapılan sınıflandırmada yatay diyagramda kapitalist ekonomilerden sosyalist ekonomilere doğru bir süreklilik görülmektedir. Aynı diyagramda karma ekonomik sistem iki marjinal sistem arasında bir yeri ifade eder. Geleneksel tasnifte yatay diyagramda olan süreklilik dikey ekseninde demokrasi-diktatörlük şeklinde gösterilmektedir. Bu sınıflandırmada başlıca varsayım:” Herhangi bir ekonomik sistem herhangi bir politik sistemle uyumludur” anlayışı üzerine bina edilmiştir (Holcombe, 2002:85). Geleneksel diyagramda çelişkileri ifade eden iki konu üzerinde durmakta fayda var. Birincisi, düşey ekseninde liberalizm- demokrasi arasındaki ilişki üzerinedir ki çoğunluğun yönetimi ifadesini tanımlayan demokrasi ile bireysel hak ve hürriyetler üzerine oturmuş liberalizmde azınlık diye bir anlayışın olmaması üzerinedir. İkincisi, diktatörlük rejimleri totaliter, otoriter bir zihniyeti ifade ettiği için bireyin hak ve hürriyetlerini bastırmaları açısından liberalizm ile bağdaşmaları zor görünür. Yatay ve dikey eksen birlikte göz önünde bulundurulduğunda geleneksel diyagramda demokrasinin sosyalizm ile kapitalizme olan uzaklığının ya da uyum derecesinin aynı olduğu düşünülürse bu bizi sosyalist piyasa ekonomisi anlayışına götürür ki bu anlayış tamamen paradoksal bir durumu ifade eder (Seker, 2007:7).

Şekil 4.1: Politik ve Ekonomik Sistemlerin Geleneksel Tasnifi (Holcombe, 2002:85)

Modern sınıflandırmaya baktığımızda şekil 2’de politik ya da ekonomik bağlamda kapitalizm “önyargılı sınıfsal” gibi bir ifade çağrıştırdığı için liberalizm kavramı kullanılmaya başlamıştır (Seker, 2007:7). Geleneksel tasnifteki liberalizm-demokrasi, liberalizm-diktatörlük ve “sosyalist piyasa” ekonomisi gibi uyumsuzlukların, çelişkilerin modern sınıflandırmada ortadan kalktığını görmek mümkündür.

Şekil 4.2.: Politik ve Ekonomik Sistemlerin Çağdaş Tasnifi (Holcombe, 2002:86)

4.1.3. Ekonomik Sistemler

Ekonomik sistem kavramı üretim, tüketim ve dağılım işlevinin yerine getirilmesi ve kararların oluşturulmasına yönelik toplumsal mekanizmayı ifade eder (Ölmezogulları, 1999:6). Başka bir ifadeyle hangi malların, ne miktarda, nasıl üretilceğini, mahsulün dağıtım ve tüketimini belirleyen ilkelerin bütünü, insanların iktisadi uğraşlarının bağlı olduğu töre, gelenek ve göreneklerin hepsini ifade etmektedir (Zarakolu, 1978:2).

Ekonomik sistemlerin oluşum süreci irdelendiğinde mevcut sistemin gelişim, değişim dinamiklerinin temelinde düşünce akımları ve öğretileri vardır. Ekonomik sistemlerin yapısını etkileyen ve bu yapının yönlendirmesinde temel unsurlar gelenekler, inançlar, fikirler, değerler ve ahlâki kurallardır. Dolayısıyla ekonomik sistemlerin anlaşılması için iktisadi doktrinlere ihtiyaç duyulur.

İktisadi faaliyetlerin belirli bir düzen içinde gelişmesini sağlayan, birbirine benzeyen yönleri olmakla beraber belli başlı farklılıklarla birlikte ekonomik sistemler mevcuttur. Bu ekonomik sistemleri en genel anlamda üç başlık altında toplamak mümkündür. Birincisi, özel mülkiyet anlayışına dayalı, serbest iktisadi girişimciliği savunan, devletin ekonomiye müdahalesinin minimal olması anlayışına sahip, bireysellik üzerine kurulu olan sistemdir ki, kapitalizm, piyasa ekonomisi, rekabetçi piyasa biçiminde ifade edilir. İkinci ekonomik sistem ise kamu mülkiyetine dayalı girişimciliğe dayanan ve planlı ekonomi olarak isimlendirilen, nispi farklılıklar olmakla beraber aynı düzlemde yer alan sosyalizm, komünizm, demokratik sosyalizm vb. şeklinde adlandırılmaktadır. Üçüncü yaklaşım ise iki marjinal sistemin arasında yer alan karma ekonomi, kapitalist planlı ekonomi olarak ifade edilmektedir. Her üç iktisadi sistem teori de böyle tasnif edilmekle beraber pratik hayattaki uygulamaları arasında farklılıklar vardır. Bu farklılıkların temelini toplumların tarihi yapısı, kültürlerin gelişim düzeyi, toplumda var olan egemen hayat görüşü, teknolojik yapı, sahip olunan doğal kaynaklar şekillendirmektedir (Zarakolu, 1978:12). Bu üç ekonomik sistem seküler yaklaşımla iktisadi sorunlara çözüm bulmaya çalışır. Faizi haram kılıp, yasaklayarak kapitalist anlayıştan ayrılan ticareti hem teşvik hem de helal kılarak sosyalizmden ayrılan, belirli ritüellere dayalı İslami ekonomik sistem oluşmuştur. Dolayısıyla İslam esaslı ekonomik sistem dördüncü sistem olarak ekonomik sistemlere dâhil edilebilir (Çetin, 2011:4).

Her ekonomik sistemin tahayyül ettiği yaşam biçimi bir idealizmin ifadesi olmakla birlikte ortak amacın toplumsal refahı arttırmak ve refahın sürekliliği

sağlamak olduğu aşikârdır. Bu ortak alanın dışında tartışılan temel konu refahın hangi saiklerle ya da hangi metodu kullanılarak oluşturulacağıdır.

Uygarlık tarihinden günümüze dek her yüzyıl kendinden önceki yüzyılda var olan egemen ideolojisinin, felsefenin etkisinde kalmıştır. Liberalizm ve Marksizm'in 19. yüzyıldaki düşünce ve ideolojik bağlamdaki çatışması yirminci yüzyılda da devam etmiştir. Her iki düşünce akımı bazı gerçeklerin tabiatı noktasında konsensüs sağlarken gerçekliğin nasıl sonuçlar doğuracağı noktasında farklılaşmışlardır. "Rekabet" in gerçekliği ve var olması gerektiği noktasında her iki ana akım uzlaşa sağlamamakla birlikte rekabetin iyi ya da kötü olduğu noktasında zıt noktalarda bulunmaktadır. Gerek Karl Marx gerekse Adam Smith kapitalizmde "rekabet" in varlığının normal bir durumu ifade ettiğini kabul etmektedirler. Smith'e göre kapitalizmdeki rekabet düzeni sosyal sınıflar arasındaki çıkar uyumunu sağlar. Marx'a göre üretim araçları üzerinde özel mülkiyetin varlığı durumunda, toplumsal dengenin bozulacağı dolayısıyla emekçi-kapitalist kesim arasında oluşacak derin bir çatışma zeminin bir çıkar çatışmasını meydana getireceğini savunuyordu (Özel, 1993:17).

4.2. EKONOMİK SİSTEMLERİN TÜRLERİ

4.2.1. Kapitalizmin Tanımı ve Nitelikleri

Kapitalizm, üretim araçlarına (insan ve doğa faktörlerine) bireysel ya da gruplar halinde özel mülkiyet altında sahip olmayı ve bireylerin bu faktörleri istedikleri şekilde kullanmasını savunan bir ekonomik sisteme denir. Kapitalizm 15.-16.yüzyıldan sonra Batı Avrupa'da feodalizmin yerini almış ve 18.-19. yüzyılda egemen bir ekonomik sistem haline gelmiştir (Arda, 2002:487-488).

Werner Sombart, Modern Kapitalizmin tarihini yazarken kullandığı temel kavram ekonomik sistem kavramıdır. Sombart, ekonomik sistemi belirleyen üç temel unsurun olduğunu belirtir. Bunları sistemin ruhu, formu ve tekniği olarak adlandırır. Sombart'a göre ele geçirme (acquisition), rekabet (competition) ve akılcılık (rationality) kapitalizmin ruhunu; âdem-i merkeziyetçilik, piyasanın ekonomiyi yönlendiren girişimcilik yönü ve hür yaklaşım kapitalist yapının formunu; sürekli değişim gösteren ve üretim artışını hedefleyen yaklaşım da bu sistemin tekniğini oluşturur (Savaş, 2007b:508).

Kapitalist düşünce felsefesi genel itibariyle üç temel üzerine kuruludur. (i)Liberalizm, (ii)Bireycilik, (iii)Haz-elem felsefesi. Liberalizm, insanın hür

yaşamalarını öngören ve ekonomik alanda serbest olmasını savunan, “laissez faire-laissez passer” (bırakınizi yapsınlar, bırakınız geçsinler) söylemi ile tanımlanır. Bireycilik ile anlamlandırılmak istenen düşünce “Bir toplumda birey faydasını maksimize ederse toplumun faydası maksimize olur” anlayışıdır. J.Bentham ve Hume başta olmak üzere diğer liberal düşünürlerin yaklaşımına göre insan elemenden kaçıp hazza yönelir (Üstünel, 1999:72-73).

Kapitalizmin düşünce geleneğini oluşturan diğer bir husus faiz olgusudur. Bireysellik kapitalizmin ruhu ise faizde bu sistemin kanını ifade eder (Ahmed, 1975:15). Girişimci için bir mal ya da hizmetin üretim işlevini yerine getirmesini sağlayan temel faktörlerden biri sermayedir. Bireylerin tüketim fazlası elinde kalan sermayeleri tasarrufu ifade eder. Tasarruf sahibinin girişimciye belli bir bedel karşılığında aktardığı para bu zaruriyeti ortadan kaldırır. Bu işleyiş faiz kurumunun bankalar eliyle kurulmasına neden olmuştur. Girişimci bankadan belirli bir faiz üzerinden ödünç alır. Girişimci bu parayı sanayi ve ya ticarete kullanmak suretiyle kâr elde eder.

Kapitalist sistemin varlığı, 1929 Dünya Ekonomik Buhranının yaşanmasıyla beraber sorgulanmaya başlanmıştır. “Bırakınız yapsınlar, bırakınız geçsinler” felsefesinden hızla uzaklaşan kapitalist sistem, toplumun refahını sağlamak üzere, sistemi var eden birçok unsurun aksayan yönlerini düzelterek, katı kuralları yumuşatmak suretiyle varlığına devam etmektedir. Kapitalist sistem sanayi devrimi ile beraber Avrupa’da hızla yayılan bir göç sahnesine neden olmuştur. Nüfusun ani yükselişi ile beraber sanayi merkezlerine göç başlamıştır. Nüfus 1750 ile 1850 yılları arasında 140 milyondan 266 milyona yükselerek neredeyse iki kat artış yaşanmasına neden olmuştur. Sağlık imkânlarının artması, ölüm oranlarında meydana gelen genel bir düşüş olmuştur. Şehir hayatı özgürlüğün ve uygarlığın merkezi olarak görülmeye başlanmıştır. Her ne kadar teknoloji modern ve gelişmiş bir toplum kurarak yaşam kalitesine arttırmış olsa bile makinenin egemen, bireyin nesneleşip robot haline geldiği manevi iklimin dışlandığı Tanrı, doğa ve toplumdan soyutlanan bir kişilik portresi oluşmuştur. Kapitalizmin toplumun refahını sağlaması bir süreç almıştır. 1800’li yıllarda çocuk ve kadınları ucuz işgücü sıfatı ile çalıştırılması, uzun vardiyalarla günde on altı saate kadar çalıştırılan, çoğu kez dövülen çocuk işçilerin varlığı söz konusu idi. Nitekim örgütlenme ve direnme ile beraber kapitalist sistem böyle bir evrim geçirmiştir (İslatince, 2009:64-66).

4.2.2. Kapitalizmin Temel Unsurları

Kapitalist ekonomik sistemi tanımlayan temel unsurları altı başlık altında toplamak mümkündür.

4.2.2.1. Özel Mülkiyet

Kapitalizmi tanımlayan en önemli temel unsurun özel mülkiyet olduğunu ifade etmek yanlış olmayacaktır (Özgener, 2000:178). Özel mülkiyet, mülk sahibine sahip olduğu her şeyin kullanım ve kontrol hakkını verir. Kapitalizmin özel mülkiyet anlayışından kastedilen üretim araçlarının özel mülkiyetin denetiminde olmasıdır. Yani ekonomik kaynakların hangi miktarda, nasıl ve kim tarafından kullanılacağı sorunsalıdır. Özel mülkiyet yoluyla bireylerin ya da şirketlerin tasarrufları özendirme ve sermaye birikimi sağlamasıdır. Bu yaklaşım aynı zamanda kapitalizmin başlıca varsayımlarından olan bencil, akılcı, kendi çıkarını maksimize etme çabasında olan homo economicus ile de eşanlı uyum ve paralellik gösterir. Özel mülkiyet hakkının korunmasını sağlayacak organ devlet olmasına rağmen dışlama etkisi bağlamında gerek kamusal çıkarlar gerek güvenlik ve ahlâk gibi sebeplerden dolayı sınırlandırmanın yapıldığı görülmektedir (Ölmezogulları, 1999:28-29). Mülkiyet hakkının bazı hukuki yollarla ve düzenlemelerle sınırlandırılması, kapitalist sistemin geniş bir şekilde uygulandığı ülkelerde de rastlamak mümkündür. Faiz oranının mevzuata uygun bir biçimde belirlenmesi, adil bir gelir dağılımı ve sermayenin tekelleşmesinin önüne geçilmesi için vergilerin konulması, işverene karşı işçinin emeğinin sömürülmemesi adına toplu sözleşmelerin yapılması ve sendika kurabilme, üye olabilme örnek verilebilir (İslatince, 2009:58).

Özel mülkiyet bireye sahip olduğu mülkü istediği şekilde kullanma imkânı vermekle birlikte bu hak sınırsız ve mutlak bir anlayış değildir. Devletlerin özel mülkiyete müdahalesi devletin sosyal devlet ilkesinden, toplumun sosyal refah anlayışı gözetilerek yapılabilmektedir. Toplumun genel faydası gözetilerek yapılan kamulaştırmalar, ormanların ve madenlerin kullanımı ve işletilmesi, tüketici ya da üretici korumak bağlamında konulan taban ve tavan fiyatlar, konut kiralalarına müdahaleler bunu birkaç örneğini teşkil etmektedir. Bazı mal ve hizmetlerin özel sektör tarafından üretilmesi hem maliyetler hem de organizasyon açısından zor olmaktadır. Ayrıca devlet asli fonksiyonlarını yerine getirmek için kamusal mal ve hizmet üretmek zorundadır. Eğitim, sağlık, adalet, milli savunma, alt yapı yatırımları

devlet eliyle üretilmelidir. Bu durum kamu mülkiyetinin genişlemesine neden olabilmektedir (Zarakolu, 1978:22-23).

Ekonomik sistemlerin iki uçta toplanmasına neden olan konuların başında gelen özel mülkiyet- kamu mülkiyet ayrımı sınıfsal çatışmalarında zeminini oluşturmaktadır. Kamu mülkiyetinin genişlemesi, devletin ekonomideki rolünün artması, bireysel hürriyetleri sınırlar düşüncesiyle liberal akım tarafında sürekli eleştirilen bir husustur.

4.2.2.2. Miras Kurumu

Miras ya da veraset kurumu, bireyin öldükten sonra sahip olduğu ekonomik varlıklarını istediği kişi ya da kuruma devretmesi ve mirası devralanın istediği şekilde kullanım hakkına sahip olmasını ifade eder. Miras esasında özel mülkiyetin devamı için bir zorunluluktur. Miras ya da veraset kurumu ile istenilen amaç “özel mülkiyet” anlayışının devamlılığını sağlamaktır.

Devletler özel mülkiyete çeşitli nedenlerle müdahalede bulunduğu gibi veraset kurumuna da müdahale yapılmaktadır. Bu kısıtlamalar ya da müdahaleler vergilendirme yolu ile yapılmaktadır (Zarakolu, 1978:25). Veraset kurumuna müdahale edilmesinin nedeni miras yolu ile ekonomik varlığa sahip olan bireylerin kazanılmadan sahip olunan mirasın gelir dağılımını bozduğu düşüncesidir (Ölmezoğulları, 1999:30).

4.2.2.3. Girişim Özgürlüğü

Mülkiyet hakkına sahip bireyin ya da birey topluluklarının kamunun sınırlamaları haricinde girişim özgürlüğüne, istediği mesleği seçme hürriyeti ve işyerini belirleme hakkı kapitalist sistemin ana umdelerinden birini ifade eder. Girişim serbestisinde temel mantalite, üretim faktörlerine sahip sermayedarların, emek karşılığı ücret alan işçilerin, mal ve hizmet üreten firmaların toplam hâsılatı toplam maliyetten fazla tutarak karlı alanı bulması ve ortaya çıkarması piyasa açısından önem taşır (Zarakolu, 1978:25).

Kapitalist sistemde girişim özgürlüğü bazı işlevler sağlar. İlk olarak bir mal ya da hizmete olan talep yükseldiğinde malın fiyatı dolayısıyla malın üretiminde kullanılan girdi fiyatı da artar. Üretim kaynaklarına sahip olanlar girdi fiyatlarının yükselmesiyle üretim kaynaklarını bu alana kaydırır, en çok gelir sağlama hedefine yöneltir ve böylece iktisadi etkinlik sağlanmış olur. Üretim faktörlerinin belirli bir

fiyat düzeyinde istihdam edilme olanağı yoksa üretim faktörleri sahipleri bu faktörleri ucuz da olsa düşük bir fiyattan arz etmek isteyeceklerdir. Girişimciler böylelikle ucuz üretim faktörlerini talep edecekler bu yolla üretim kaynaklarının tam istihdamı sağlanacaktır. Son olarak girişim özgürlüğü ile yeni fikirlerin ortaya konulması ile yatırımların artması sağlanabilir ve bir döngü halinde üretim, istihdam olanaklarının artması sağlanabilmektedir (Ölmezoğulları, 1999:30-31)

Kapitalist ekonomik sistemin gelişmesi, yaygın hale gelmesi ile beraber bireyin mülkiyet sahibi olması, girişim özgürlüğü, sözleşme yapma hakkı doğmuştur. İşyeri seçme ve istediği mesleği yapma devlet tarafından sınırlanabilir. Doktorluk, avukatlık, eczacılık gibi mesleklerde belirli bir öğrenim görme ve uzmanlık alanına sahip olmak gerekmektedir.

4.2.2.4. Kişisel Çıkar ve Kâr Güdüsü

Kişisel çıkar ve homo economicus davranış kapitalizmi oluşturan esaslardan biridir. Tüketiciler sahip oldukları belirli gelirleri ile mal ve hizmet satın alırken faydasını maksimize etme çabasındaki iken üreticiler ya da girişimciler üretim araçlarını optimal bir şekilde seçerek karlarını maksimize etme çabasında olurlar.

Kapitalist ekonomik sistemde kâr üreticiler için kapitalist makinenin yakıtıdır. Kâr güdüsünü Max Lerner şu şekilde ifade eder :“ İnsanın beyni ve enerjisi, hiçbir engelleyici kısıtlama olmadığında ve çaba ile ödül arasında bir yakınlık görüldüğünde en iyi şekilde çalışır” (Özgener, 2000:178-179).

4.2.2.5. Fiyat Mekanizması

Kapitalist ekonomik sistemde fiyat mekanizması yoluyla üreticiler hangi miktarda ne üreteceğine karar verirken, tüketiciler gelirlerini ne miktarda tüketim, tasarruf ve yatırıma ayıracıklarını belirler ve üretim faktörlerine sahip olanlar bu faktörleri arz ederken bu kararlara referans oluşturur mekanizma fiyat mekanizmasıdır (Ölmezoğulları:1999:35-36).

Kapitalist sistemin işleyişine göre piyasaya müdahale olmadan piyasa mekanizmasının iyi çalışması sağlanırsa fiyat mekanizması koordinasyon görevi görür, fiyat sistemi yoluyla da “görünmez el” ya da “sihirli bir el” gibi piyasa düzeni sağlanır (Üstünel, 1998:73-74).

4.2.2.6. Rekabet Kurumu

Rekabet, özel mülkiyet ve girişim özgürlüğünün doğal bir sonucu olarak kapitalist ekonomik sistemin unsurlarından birini oluşturmaktadır. Rekabetin serbest olması, aynı mal ve ya hizmeti üretenler ya da tüketenler ve üretim faktörlerini arz edenler arasında bir mücadele doğurur. Rekabet belirli ve açık kurallar dahilinde pozitif/negatif ayrımcılığın olmadığı başka bir ifadeyle kayırmacılığın olmadığı üreticiler ve dağıtımıcılar arasındaki yarışmayı ifade eder. Bu bağlamda rekabetin varlığı “daha iyiyi daha ucuza üretmek”tir. Rekabet yeni mal ve hizmetlerin üretimini, mevcut ürünlerin iyileştirilmesine, kalitenin artırılmasına ve düşük maliyetle üretim rekabetin itici gücü sayesinde olmaktadır (Acar, 2002:12).

Rekabetin olumlu yönleri olmakla beraber piyasa işlevinin aksamasına, ahlâki tehlikelere neden olabilecek yönleri de mevcuttur. Dolayısıyla rekabetin eşit şartlarda yapılmaması ekonomik-sosyal dengesizlik ve eşitsizliklere neden olur bu yaklaşımda devlet müdahalesini gerektirir. Rekabetin dengesiz olduğu bir toplumda kâr oranını muhafaza etmek isteyen bir firma maliyeti düşük tutmak için ticari ahlâka aykırı girişimleri toplumsal sorunlara neden olacaktır (Zarakolu, 1978:31).

Rekabetin aşırı olması yasal olmayan kartel oluşumlarına, tekelleşmeye neden olur. Devlet tekeline karşı rekabeti ve serbest piyasayı benimseyen kapitalist düzenin böylece tekelleşmeye neden olması hem girift hem de bir handicap olarak değerlendirilebilir. Büyük ölçüde rekabet kurumuna dayalı kapitalist ekonomilerde bile rekabetin saf haline rastlamak mümkün değildir. Kapitalist felsefeyi benimseyen ve uygulayan birçok hükümet çeşitli saiklerle piyasaya sınırlama koyabilmektedirler. Tüketicilerin satın aldıkları malların hem fiyat hem de kalite noktasında denetimlerin kamu eliyle yapılması, emek-sermaye ilişkisinin toplu pazarlık şeklinde sendikaların bir taraf olmasıyla emek istismarının engellenmeye çalışılması haksız rekabeti önlemeye yönelik eylemlere örnek verilebilir (İslatince, 2009:63).

4.2.3. Sosyalizmin Tanımı ve Nitelikleri

Sosyalizm kavramı Latince *soci* (arkadaş) kelimesinin sıfatlaşarak *social*, *social* kelimesinin de isimleşerek *socialism* şeklinde bir dönüşümü ifade eder. Sosyalizm kelimesi 19.yüzyılın başında literatürde kullanımına başlanmış ve bu kavram doğu dillerine *iştirakkiyun* şeklinde geçmiştir (Çetin, 2011:59).

Sosyalizm, Komünizm ve Marksizm kavramları çoğu kez birbirlerinin yerine kullanılmasına rağmen aralarında hatırı sayılır bir fark vardır. Marksist düşünceye

göre komünizme geçiş için sosyalizm bir gereklilik ve bir basamak şeklindedir. Sosyalist düşünce sisteminde de kapitalist düşünce sistemi olduğu gibi temel amaç toplumun refahını sağlamaktır. Fakat savundukları değer, dünya görüşleri, düşünce sistematigi bakımından taban tabana bir zıtlık ifade eder. Sosyalist düşünce sistemini savunanlara göre kapitalizmin hâkim olduğu bir ekonomik sistemde söz sahibi sermaye sahibi olanıdır ve sermaye sahibi işçi sınıfını sömürmek suretiyle mutlu bir azınlık bir oluşturur. Temelde sosyalizme göre kapitalizmin hâkim olduğu bir yerde sınıfçı bir sistem oluşur. Sosyal adalet ilkesine uymayan bir gelir dağılımı ve toplumun istek ve ihtiyaçlarına cevap veremeyen bir sistemi ifade eder (Üstünel, 1998:75). Sosyalist doktrinin savunucuları on dokuzuncu yüzyılda bilhassa Birinci Dünya savaşının sonu ile birlikte Batı Kapitalizmine odaklanmış ve bu sisteme kafa yormuşlardır. Liberal iktisat doktrinin iddia ettiği, iktisadi bağlamda olumlu koşulların meydana gelmemesi, emek sömürsü vs. nedenlerle kapitalizmin neden olduğu olumsuz etkiler, sosyalistlerin “doğal kanun”ların işçi aleyhine iddiası ile sosyalistleri liberallerden üç noktada ayırmıştır. Sosyalistler: (i) Mülkiyet kurumunun bütün kötülüklerin nedeni olduğunu. (ii) Rekabet kurumunun emek sömürsüne neden olduğuna. (iii) Eşitliğin bütün bireylerin temel hakkı olduğunu savunmuşlardır (İslatince, 2009:111). Özel’e göre her ne kadar bu tür keskin ifadelerden söz etmek mümkünse esasında sosyalizm ve kapitalizm arasındaki karşıtlığa sosyal sistemler açısından bakıldığında her iki sistemde de tekelciliğin mevcut olduğu görülür. Kapitalizmde sınırlı sayıda sermayedarların tekeli söz konusu iken sosyalizmde de bürokratlar ve parti liderlerinin tekeli söz konusudur (Özel, 1993:7)

Sosyalist ekonomik modelde toplumun istek ve ihtiyaçlarını karşılayacak şekilde üretilecek mal ve hizmetler merkezi otorite tarafından yapılır. Dolayısıyla gerek iktisat politikaları, üretim, bölüşüm merkezi bir planlamayla yapılmaktadır. Kapitalizmle arasındaki en belirgin farkların başında özel mülkiyet meselesi yatmaktadır. Zira sosyalist ekonomik modelde bireylerin üretim kaynakları üzerinde bir hâkimiyeti yoktur, üretim kaynaklarının mülkiyet sahibi devlettir. Özel mülkiyetin olmaması nedeniyle girişimcilik yoktur ve bu yolla özel teşebbüs kaldırıldığından sınıfsal bir ayrım söz konusu olmayacaktır. Kısacası sosyalist ekonomik düzende hâkim yapı kamu yatırımlarıdır.

4.2.4. Karma Ekonomi ve Nitelikleri

Kapitalizm ve sosyalizmin saf bir şekilde egemen ekonomik sistem olarak uygulandığı bir topluma rastlamak mümkün değildir. Karma ekonomik düzen hem

sosyalizmin hem de kapitalizmin bazı yönlerinin benimsenip uygulandığı bir ekonomik sistem olarak tarif edilebilir. Bu sistemde hem kamu hem de özel sektör birbirlerini tamamlayacak şekilde işlev görmektedir. Liberal kapitalist sistemin öngördüğü fiyat mekanizması otomatik işleve sahip olmakla birlikte ekonomik sorunlara çözüm bulma anlayışı karma ekonomik sisteme yön vermektedir. Karma ekonomik düzen, devletin toplumun refahını artırmak için piyasanın etkin bir şekilde işleyişini sağlamaya yönelik, üretici ve tüketiciyi korumak amacıyla taban ya da tavan fiyat uygulamaları yaptığı, doğrudan fiyatlara müdahale edebildiği, sübvansiyon ve vergileme saikıyla piyasaya müdahale edebildiği bir sistemdir (Dinler, 2007:41). Bir ülkede üretim araçları üzerindeki özel mülkiyete sahipliğin kamu mülkiyeti açısından nispi hacmi ve statüsü devlet-özel mülkiyet etkileşimi hakkında bilgi sağlar. Karma ekonomik sistemde üretim araçları üzerindeki özel mülkiyetle beraber kamu mülkiyetinin nispi ağırlığı daha fazla ise geçerli iktisadi sistemi devletçilik olarak tarif etmek mümkündür (Özsağır, 2003:40). Karma ekonomilerde toplumun istek ve ihtiyaçlarını karşılamak üzere üretilen mal ve hizmetler, serbest girişimciler tarafından yapıldığı gibi bazı alanlarda devlet bizzat üretimi üstlenmektedir. Kimi sahalarda ise özel teşebbüs ve devlet bir arada bulunmaktadır.

Karma ekonomik sistemi savunan yaklaşıma göre karma sistemin toplumun refahını sağlamak için kullandığı araçlar ve kurumsal çerçeve üç başlık altında toplanabilir. Bunlar: (i) özgür yaşama isteği (ii) birey-toplum ilişkileri (iii) sosyal güvenliğin hâkim olduğu bir sistem içinde çalışma arzusudur. Sosyalizmin ilk aşamasında sınırlandırdığı özgürlükler, kapitalizmin egemen azınlık bir sınıfa bahsettiği (iş bulamama açlık) özgürlükten ziyade az bir geçimle ile beraber özgür yaşama arzusudur. Bu sistemde ne bireyin hak ve hürriyetleri toplumun üstünde tutulmalı ne de birey hak ve hürriyetleri topluma feda edilmelidir. Bireyin başarıya ulaşması için devlet fırsat ve imkân eşitliği sağlamalıdır. İnsanlar yüksek refahtan ziyade sosyal güvenlik istegindedirler. Yaşlılık, işsizlik vs. sorunların olduğu bir ortamda etkin ve verimli çalışmak zordur. Devlet bunu iki araçla yapabilir: (i) sınırlandırılmış ve yaygın mülkiyet (ii) demokratik planlama ve sosyal devlet düzeni (Üstünel, 1999:80-82).

4.2.5. İnanç Esaslı Ekonomiler ve Nitelikleri

Joseph Schumpeter, iktisadi düşünce tarihinin evrimini anlattığı “İktisadi Analizin Tarihi” adlı eserinde Roma döneminden sonra aradaki 500 yılı atlayarak

Bizans imparatorluğu ve Almanya’da herhangi bir ekonomik düşünce sistemine rastlanılmadığı düşüncesiyle iktisadi tarihin gelişim evrelerini 13.yüzyıldan başlayarak anlatmaya başlamıştır. Hâlbuki Avrupa yarımadasında başlayan İslam’ın doğuşu, İspanya dâhil birçok dünya ülkesine yayılması süreci, bu ara zaman diliminde meydana gelen Haçlı seferleri batı- doğu arasındaki ilişkilerin seyrini tayin etmiştir. Schumpeter ve devamında gelen iktisat tarihçileri İbn-i Sina (Avicenna) ve İbn-i Rüş’ün (Averras) Aristo’nun düşüncelerinden etkilendiğini belirtir bunun haricinde herhangi bir fike yer vermemişlerdir. Schumpeter’in “Büyük Boşluk” (The Great Gap) olarak nitelendirdiği 7. ve 14. yy arasındaki 500 yıllık zaman aralığında birçok İslam düşünürün batı düşünürlerini etkilediği, bu ara dönemde İslam düşünürlerinin skolâstiklerden çok daha önce ekonomik analizleri yaptığı belirlenmiştir (Savaş, 2007b:131). İslami iktisat anlayış, küresel ölçekte az uygulanan bir doktrin ya da sistem olarak kendine has kaynaklara sahip, İslam’ın fikir yapısıyla tutarlı, orijinal ve kendi kendine yeterliliği ifade eder (Çağrı, 2000:259).

Ekonomiyi en basit anlamıyla ihtiyaçları karşılayan yol olarak tarif edersek din, insanın hem maddi hem de manevi ihtiyaçlarını karşılamak suretiyle inanç temelli bir ekonomik model ortaya konulabilir. Bu alanda İslam esaslı ekonomik sistem kurmaya dönük çalışmalar İslam bilincinin toplumda yer bulmasıyla başlamıştır. Bu süreç İkinci Dünya Savaşından sonra canlanarak devam etmiştir (Gencer, 2008:44). Bu alandaki profesyonel çalışmalar 1970’lerin yarısından itibaren belli bazı üniversiteler olsa bile bir-iki ders okutulmuş devam etmiştir. İslam esaslı ekonomilerin ilk çalışma alanları nasıl bir kalkınma modeli ve İslami finans kurumlarının nasıl bir yapıya sahip olmaları gerektiği üzerine idi. İnanç esaslı bir ekonomik düzeni bu meyanda inceleyip sistematik bir anlayış kurma çabasında olanlar İslam bilginleri değil de, Batıda iktisat eğitimi alan İslami karaktere sahip kişiler olmuştur. Zekât müessesinin iktisadi modellere dâhil edilip, faiz unsurunun çıkarılma çabaları bu çalışmaların ilk ürünü olmuştur. Bu çabalar neoklasik iktisada ekleme-çıkarma yapma usulü ile İslam’da uygulanabilir bir iktisat modeli kurmaya yönelik çalışmalardı. Daha sonra yapılan çalışmalarda girişim özgürlüğü, ahlâk ve manevi unsurlarda Batı iktisadi modellere eklenerek İslam iktisadi düşüncesi gelişme evresine girmiştir. Bazı İslam bilginleri İslam’ın iktisadi düşüncesini sosyalist bir zihniyet yapısıyla eklemeye çalışırken kimi düşünürler de hümanist bir yaklaşım sergilemişlerdir (Özel, 1993:100).

İslam esaslı ekonomik sistemi, çağdaş ekonomik sistemler olarak kabul edilen sosyalist, kapitalist ve karma ekonomik sistemden farklı kılan iktisada kattığı manevi cephesidir. Dolayısıyla İslami esas alarak oluşturulmaya çalışılan bu ekonomik sistem yaşanan dünya eksenli değil aynı zamanda öldükten sonra dirilip yeni bir hayatın var olduğuna inanılan “ahiret” boyutuna sahiptir. İslam’ın kutsal kitabı Kur’an’ın mesajları insanlığa sadece imanı ve ibadet yaklaşımdan ziyade bireyin toplumdaki yaşam biçimini, davranışlarını, ticari ilişkilerini üretim ve tüketimleri belirli kaidelere bağlayan bir yaklaşıma sahiptir. Bu yüzden dünyayı yaşanabilir kılan uygulamalarla beraber ana eksenini ahiret yani diğer dünya hayatıdır.

İslam’ın iktisadi sisteminin kendisine has üç boyutu vardır. Bunlar: (i) ihtiyaç ekonomisi. (ii) dayanışmaya dayalı insancıl ve toplumcu ekonomisi.(iii) ahlâki ekonomik yapısı (Hamitoğulları, 1984:328).

İslam’ın iktisadi yapısını ve anlayışını sair seküler ekonomik sistemlerden ayıran temel nüans sahip olduğu değerler ve ahlâki yapısıdır. İslam dininin peygamberi Hz. Muhammed’in “Ben, ancak güzel ahlâkı tamamlamak için gönderildim” ifadesi sosyal hayatın her veçhesinde kuşatıcı değerlerin ahlâk olacağına delil olduğu gibi ekonomik hayatta da başat yönlendiricinin ahlâk olacağını göstermektedir.

İslami iktisadi anlayışı oluşturan iki kaynak vardır. Kur’an ve sünnet birincil kaynaklar iken, şeriatı yani İslam hukukunun diğer kaynakları olan fetvalar, içtihatlar, icma, kıyas vd. ikincil kaynaklar olarak kabul edilir (Çınar, 1994). İslami esaslı iktisadi sistemin ilk kaynağı Kur’an’ın birçok ayetinde bireyler arasında mal ve hizmet anlayışı bir akde yani sözleşmeye bağlanmıştır. Bu anlayıştan kastedilen İslamın ekonomi düşüncesinde piyasalar, arz, talep gibi güçlerin kabul edildiğidir. Sözleşme dışında alışverişlerde kan bağı ya da sosyal statü gibi olgular reddedilmiştir (Savaş, 2007b:132).

İslami iktisadi sistemin seküler kökenli olan kapitalizm ve sosyalizmin hangisine daha yakın olduğu başka bir söylemle uygulanabilirliği tartışması günümüzde de güncelliğini, tazeliğini korumaktadır. İslam’ın ilk kaynaklarından başta Kur’an, İslam peygamberinin söz, hal ve durumunu ifade eden hadisler incelendiğinde mutlak anlamda her iki sisteme eklenmesi mümkün değildir.

İslam kaynaklarının tamamı incelendiğinde bilhassa ayetlerde mülkiyet, miras hakkına birçok yerde vurgu yapılmaktadır. Kur’an ve sünnette “ekonominin devlet tarafından yönetilmesi ve üretim araçlarının devlet mülkiyetine geçmesine” dair

hiçbir hükmün olmaması bizi sosyalizmden uzaklaştırdığı gibi ibreyi serbest piyasa ekonomisine yöneltmektedir. İslam peygamberi Hz. Muhammed'in yaşadığı dönemde fiyatlara herhangi bir müdahale yapmaması ve yapılmasından şiddetle kaçınması aynı zamanda ticarete dair birçok teşvik edici sözlerinin bulunması İslam'ın serbest piyasaya daha yakın olduğunun bir ifadesidir (Erdoğan, 1999:24).

İslam'ın piyasa ekonomisiyle anlaşmadığı meseleleri iki başlık altında toplamak mümkündür. İlki "bireycilik" yani kapitalizmin rasyonel, faydasını azamileştirme peşinde koşan birey modelidir. Ki İslam'da kardeşlik hukuku olarak ifade edilen isar hasleti diğer bir ifadeyle alturist (diğerkâmlık) anlayışıdır. İkincisi ise faiz meselesidir. Kur'an'da riba olarak adlandırılan bu anlayışa İslam düşünürleri arasında kimi farklı yorumlar olsa da genel itibariyle faiz, karşı çıkılan bir olgudur. Fakat "faizin meşruluğu" piyasa ekonominde herkesçe bilinmekle birlikte zorunlu bir unsur olmadığı gerçeği de vardır (Erdoğan, 1999:27).

İslam peygamberinin hem kendisi hem de eşi bizzat ticaret yapan birer girişimci örneğidir. İslam peygamberinin piyasada kendiliğinden oluşan fiyatlara herhangi bir müdahale etmeyip, kimi meselelerde "bu işleri pazarlık tayin eder" diyerek, serbest piyasayı uygulamalarını öneren ve öğreten uygulamalarına rastlamak mümkündür (Öztürk, 2008:70). Bununla birlikte serbest piyasanın üreticileri kandırmak için bir araç olamayacağını dile getirir. İslam peygamberinin bir gün pazarda bir buğday sergisine uğradığı rivayet edilir. İslam peygamberi sergide elini buğday yığınının içine daldırınca parmakları ıslanır. Bunun üzerine satıcıya ıslaklığın sebebini sorar. Satıcı buğdayın yağmur nedeniyle ıslandığını dile getirirse de; İslam peygamberinin "İnsanların görüp aldanmaması için o ıslak kısmı ekinin üstüne çıkarsaydın ya!" karşılığını vererek, "Bizi aldatan, bizden değildir" demiştir (Ağırman, 2008). İslam iktisadi sistem serbest piyasayı onaylamıştır. Narhın yani tavan ve taban fiyatı bizzat İslam peygamberi Hz. Muhammed tarafından bizzat yasaklanmıştır. Fiyatların yükselmesi nedeniyle halkın müracaat ederek fiyatları düzenleme isteğine İslam Peygamberi : "Ucuzluk ve pahalılık bizim elimizde değil, Allah'ın elindedir. Bizim Allah'ın takdir ve kazasını değiştirmeye hakkımız yoktur" şeklinde ifade etmiştir. Bu durum serbest piyasayı onaylamanın göstergesi sayılmaktadır. Bunun yanında İslam savunduğu değerler açısından cemaat hayatını da onaylamıştır. İktisadi bağlamda çıkarılacak sonuç İslami toplumlar piyasa sistemini benimseyip uygulamakla birlikte bireyin ihtiyaç duyduğu her şeyi kâr amacı güden işletmelerin inisiyatifine bırakmamıştır. Sağlık, eğitim, vb. gibi

ihtiyaçlar mahalle cemaati, köy cemaati, lonca gibi kurumlar tarafından geliştirilmiştir (Özel, 2002:25).

İslam'ın iktisadi anlayışını çağdaş batı iktisadi anlayıştan farklı kılan temel argüman insanın manevi yönünün ekonomiye dâhil edilmesi yaklaşımıdır. Batı ekonomisi üretim-tüketim ilişkilerini analiz ettiğinde insanı “ruhsuz” kabul eden, insanın salt maddi ve biyolojik talepleri göz önünden bulunduran bir yaklaşımı benimsemekte iken İslami anlayışta gerek maddi gerek manevi ihtiyaçlar bir arada dengeli bir oranda düşünülür (Çağrı, 2000:259).

4.2.5.1. Faiz ve İslam

Faiz sisteminin etkin olduğu bir ekonomik sistemde başlıca iki aksaklık ortaya çıkar. Birincisi, yatırımcı hiçbir faaliyet göstermeden, emek harcamadan bir ödeme almaktadır. İkincisi, borç alan sorumluluk üstlenerek faiz boyunduruğu altında çalışmaktadır. Girişimci zararda dahi olsa banka alacağını talep etmekten vazgeçmeyecektir (Ahmed, 1975:15).

Kur'an, İslam iktisadi sistemin ilk kaynağını teşkil etmesi nedeniyle faiz meselesinde de ilk referanstır. Kur'an faiz sistemini değişik ayetlerde sert bir şekilde kınamıştır. Zira Bakara süresinin 278. ayeti : “Ey iman edenler! Allah'a karşı gelmekten sakının ve eğer gerçekten iman etmiş kimselerseniz, faizden geriye kalanı bırakın” aynı surenin 279. ayetinde “Eğer böyle yapmazsanız, Allah ve Resulüyle savaşa girdiğinizi bilin. Eğer tövbe edecek olursanız anaparalarınız sizindir. Böylece siz ne başkalarına haksızlık etmiş olursunuz, ne de başkaları size haksızlık etmiş olur”(www.diyaret.gov.tr.).

Kuran'da faiz kavramına karşılık gelen kavram ribâdır. Bakara suresinin 278. Ayeti riba kavramından hareketle fazlalığa, ek olunana işaret ederken; 279. ayette anaparanın alınabileceğini beyan etmiştir. Dolayısıyla anapara haricinde yapılan herhangi bir ilaveyi almak haramdır (Ahmed, 1975:34).

4.2.5.2. İslam ve Diğer kâmlık

İslam iktisadi sistemde birincil kaynaklardan yekdiğeri hadislerdir. Hadis, herhangi bir mesele karşısında İslam peygamberi Hz. Muhammed'in söz, eylem ve takrirlerinden oluşur. Kardeşlik hukukuna sürekli vurgu yapılan Kuran'daki yaklaşımın izini hadislerde görmek mümkündür. Sosyal hayatta ahlâksızlığın kaynaklarından biri olan “Ben tok olduktan sonra başkası açlıktan ölse bana ne!”

söylemi kişisel çıkar anlayışının İslam'ın sosyal adalet denklemine, düşünce dünyasına aykırı olduğunun bir tezahürüdür. Bu bağlamda “Sen çalış ben yiyeyim” zihniyeti de faizi teşvik eden, insanı üretimden uzaklaştıran bir yapının uzantısıdır. Hz. Muhammed'in “Komşusu aç iken, kendisi tok yatan bizden değildir” hadisi diğerkâmlığın, kendisi dışındaki ötekinin hakkını nasıl gözetmesi gerektiğinin bir göstergesidir. Zira başka bir hadis olan “*İnsanların en hayırlısı insanlara faydalı olanıdır*” yaklaşımında bu bağlamda ele almak gerekir. Bu yaklaşım ve bu meselelere bakış açısı İslamı seküler ekonomik sistemlerden ayıran, farklı kılan diğer bir anlayıştır.

İslam'ın iktisadi sistemi ile Batı iktisadi anlayışının karşılaştırılmasında turnusol kâğıdı hükmünü taşıyan ölçüt, sistemlerin “insan”a bakış açısıdır. Bireyi sadece dünya hayatıyla sınırlayan, bireyin manevi boyutunu göz ardı eden Batı iktisadının karşısına diğerkâm (alturist) olan, ihtiyaç ekonomisi odaklı, sağlıklı-dengeli bir toplum oluşturma çabasında olan, sınıf kavramına yer vermeyen İslam iktisadi anlayışı gelir. Batının ekonomik ahlâkı insanı maddeye indirger, İslam'ın ekonomik ahlâkı insanı “amaç” olarak ele alır (Hamitoğulları, 1984:333).

4.2.5.3. İnanç Esaslı Ekonomi ve Ahlâk

Batı iktisadi sistemin ekonomik krizlere çözüm getirememesinin en önemli kültürel kodlarından biri, batının sahip olduğu değerleri yitirmesi ve değer krizine sürüklenmesidir. Bu bağlamda manevi değerlerle donatılmış ve bu değerleri hayata aksettirebilen İslam Medeniyeti hem mikro (şahsi) hem de makro (toplumsal) anlamda bir çözüm çerçevesi sunabilecektir (Şentürk, 2008:5).

Her iktisadi sistemin benimsediği, sahip olduğu bir ahlâk anlayışı vardır. Ahlâki unsurların ekonomide etkin olup olmadığını belirlemek için başvuracağımız ölçütler iktisadi düşüncenin sahip olduğu insan boyutu, üretim, tüketim anlayışıdır. Örneğin Liberal Kapitalizmin uygulandığı bir ekonomide bir üretici bir mal üretirken ekolojik dengeye, toplumsal değerlerin varlığına ve değerlerde meydana gelebilecek zararı göz ardı edebilir. Müslüman bir birey ise üretim bağlamında homo economicusu çevreleyen davranışlar etrafında inancı gereği hareket edemez. Müslüman bir insan bir mal üretirken belirli bir ahlâkın etrafında, toplumsal değerleri göz önünde bulundurarak hareket eder. İslam dini Müslüman bir tacirin hiçbir emek sarf etmeden sağlayacağı kârı ve kazancı yasak kılmıştır ve insanlara zarar veren alkol, afyon ve uyuşturucunun üretimini ve satışını yasaklamıştır. Dolayısıyla Batı

iktisadi (ahlâkında) anlayışında kâr-kazanç ögesinin İslam'daki karşılığının “yararlılık” olduğunu söylemek yanlış olmayacaktır. İslam peygamberi Hz. Muhammed'in ticaret ahlâkı ile ilgili birçok hadisleri vardır. Bu hadislerden biri şu şekildedir :”*Doğru, dürüst ve güvenilir tacir, Peygamberlerle, sıddıklarla ve şehitlerle beraberdir*” (www.diyenet.gov.tr).

Modern ekonomi, etkinlik kavramını esas alarak “*optimal üretim çabası*” şeklinde tüketimi yaygınlaştırma çabasındadır. Hatta ekonomi ya da iktisadın tanımı temel ders kitaplarında yapılırken “kıt kaynaklarla sınırsız insan ihtiyacını karşılamak” şeklindedir. Fakat İslam anlayışında havaâic-i asliye (temel ihtiyaçlar) insan ihtiyaçlarının sınırlı olduğuna işaret eder. Kâinattaki kaynakların yeterli olduğu, kıt olmadığı esasında aşikârdır. Sınırsız olan ihtiyaçlar değil, insan hırsıdır. Gandhi bu çelişkiyi şu şekilde ifade etmektedir: “Yeryüzünün kaynakları her insanın ihtiyacını gidermeye yeter, ancak herkesin hırsına yetmez” (Gencer, 2008:55-56). İslam dini tüketim noktasında da vasatı yani orta yolu tavsiye etmiştir. Yani sade bir yaşamı önererek lüks ve israfı kaçan her türlü eylemden kaçınılması gerektiğini belirtmiştir. Hulefa-i Raşidin olarak bilinen ilk dört halifenin sade bir yaşam bir tarzını yeğlemeleri dönemin memurlarına bir örnek oluşturur. Batı iktisadi sistemde kâr-kazanç elde etme, sermaye birikimine sahip olma sistemin odağını ve amacını oluştururken; İslami sistemde durum aynı değildir (Hamitoğulları, 1984:329-331).

İslami anlayışta ekonomik faaliyetleri sınırlandıran ahlâki davranışlar birey için manevi bir kurtuluş yönünü gösterir. Örneğin zekat müessesesi yalnızca sosyal sefaleti azaltan bir *yeniden-dağıtım* mekanizması değil aynı zamanda bir manevi araçtır (Nakvi, 1985:214.)

4.3. EKONOMİK SİSTEMLERDE AHLÂKIN YERİ

Çağdaş ekonomik sistemler arasında ekonomi-ahlâk etkileşimi bakımından en çok tartışılan konu serbest piyasa ekonomisi ve ahlâk arasındaki ilişkidir. Günümüzde hâkim iktisadi sistemin piyasa sistemi olduğu düşünülürse tartışmanın bu ekseninde yoğunlaşması kaçınılmazdır. Dikkat edilmesi gereken ilk husus, bilhassa sol çevrelerin ve bir kısım İslami düşünce geleneğini savunanların piyasa ve kapitalizmi eşanlamlı görmesi ve eleştirilerini bu minvalde yapmalarıdır. Günümüzde görsel ve yazılı medyada çoğunluğu oluşturan bir kesimin herhangi bir aksaklık, açlık, işçi ölümleri vs. gibi konularda sıkça dile getirdikleri “vahşi kapitalizm” söylemi bir bağlamda piyasa sistemini dahi savunmayı

güçleştirmektedir. Şunu da ifade etmek gerekir ki hiçbir iktisadi ve ya politik sistem mutlak bir gerçeği ifade etmez. Sözü edilen sistemler arasında ancak bir kıyas yapılarak savunulacak iddia dile getirilir. Bu bölümde ilk olarak üzerinde durulması gereken, kavram karmaşasını sona erdirmek için kapitalizm-piyasa kavramlarının neyi ifade ettiğini açıklamak olacaktır. Söz konusu kavramların iyi bir biçimde analiz edilmesi kavramsal zeminin yerli yerine oturmasına katkı sağlayacaktır.

4.3.1. Ekonomi ve Ahlâk Etkileşimi

Ekonomi ve ahlâk arasındaki ilişkinin en somut göstergesi her iki disiplinin de insan davranışlarını, kararlarını ve tercihlerini ele almasından kaynaklanmaktadır. Ekonomi, bireyin gerçekleştirdiği davranışların ve yaptığı tercihlerin nedenlerini, sonuçlarını, etkilerini irdelerken söz konusu karar ve tercihlerin nasıl olması ya da ne olması gerektiği ile ilgilenmez. Ne ve nasıl sorusuna cevap aradığımız an ahlâk kapsamına girmiş oluruz. Geniş anlamda etik, dar anlamda da ahlâkla ilgilenen düşünürlerin ve filozofların insan davranışlarının nasıl olması gerektiği sorusuna cevap ararken, ekonomi bilimini göz ardı etmeleri ahlâki analizin gelişimini engeller ve başarısızlığa neden olur. Bireyin günlük günlük yaşamda aldığı ekonomik kararların tamamının ahlâki karakterli olduğunu söylemek yanlış olmayacaktır (Hazlitt, 2002:13).

Ekonomi-ahlâk arasındaki ilişkiye yalnızca disiplinler arası bir yaklaşımla değil aynı zamanda pratik hayattaki yansımalar üzerinden de bir inceleme yapmak gerekir. Bu bağlamda ekonomi ile ahlâk arasındaki ilişki üç açıdan incelenebilir (Orman, 2009:13):

1. İktisadi hayat ile ahlâki hayat gibi birbiriyle ilişkili olan iki realite üzerinden yapılacak ontolojik bir bakış açısı.
2. Bir bilim dalı olarak ekonomi disiplini ile ahlâki disiplin arasında epistemolojik açıdan yapılacak bir inceleme.
3. Son olarak da epistemolojik ve ontolojik bakış açısının bazı bileşenlerini bir arada yorumlamak.

Ekonomi ve ahlâk arasındaki ilişki ve etkileşim sanıldığı gibi aksine köklü bir geçmişe sahiptir. Amartya Sen, modern iktisadın mühendislik ve ahlâk olmak üzere iki temel kökene sahip olduğunu ve bu kökenin Aristo'nun "Nikomakhos'a Etik" adlı yapıtına kadar gittiğini dile getirir (Sen, 1990:2-3). Modern iktisadın

kurucusu olarak kabul edilen Adam Smith'in ahlâk felsefesi hocası olması ve ahlâk tartışmalarının en önemli yapıtlarından olan Ahlâki Duygular Teorisinin Smith'in en önemli yapıtı olması, Smith'in ahlâk derslerindeki kimi görüşlerini Ulusların Zenginliği adlı eserinde dile getirmesi savunulan tezin güçlülüğünü göstermektedir (Demir, 2003b:5; Başdemir, 2007:14).

İktisadi düşünce tarihinde ekonomiyi mühendislik ya da etikle ilişkilendirenlerin varlığı olmakla birlikte ilişkilendirme oranı ile değişmektedir. Adam Smith, John Stuart Mill, Karl Marks, Francis Edgeworth gibi düşünürler etik olanla daha fazla, William Petty, Francois Quesnoy, David Ricardo, Augustine Cournot, Leon Walras mühendislik ve lojistik alanı ile ilgilenmişlerdir (Sen, 2003:17-18).

İktisat biliminin kendisi uzun bir dönem etiğin bir alt dalı olarak işlev görmüştür. Örneğin Cambridge Üniversitesinin iktisat derslerini “Ahlâki Bilimler” programının konularından birisi olarak okutması geleneksel anlayışın bir göstergesi sayılır (Sen, 2003:14). İktisat 1776 yılına kadar felsefe ile iç içe geçmiş bir bilim dalı olarak işlerliğini devam ettirmiştir. 1776 tarihi Glasgow Üniversitesinde okuyan ve büyük ölçüde fikir anlamında Francis Hutcheson'un etkisinde kalmış olan Adam Smith'in Ulusların Zenginliği adlı eserini yayınladığı yıla tekabül eder. Ulusların Zenginliği yayınlanmadan 34 yıl önce Hutcheson'un “Ahlâk Felsefesine Giriş” adlı yapıtın üçüncü bölümünde “İktisadın ve Siyasetin İlkeleri” başlığı altında anlatılanlar evlilik, boşanma, ebeveyn-çocuk, hizmetkâr-efendi ilişkileri gibi sosyal hayatı tanzim eden konular üzerineydi. Her ne kadar yapılan bu çalışmalar bize farklı bir iktisat portresi gibi görünse de M.Finley yapılanı “Çağdaşları gibi o da iktisadın kapsamına giren konuları yukarıda sözü edilen konular olduğunu düşünüyordu” şeklinde açıklamıştır (Buğra, 2011:46-47).

Ekonomi ile ahlâk arasındaki ilişki bu denli güçlü iken bilim dünyasındaki değişim ve dönüşüme bağlı olarak kimi faktörlerin devreye girmesi ahlâkın ekonomi üzerindeki etki alanını dar bir alan hapsedmiştir. Ekonomi bilimi çeşitli nedenlerden dolayı ahlâki unsurları göz ardı eden ve ahlâki anlayışla arasına mesafe koyan bir tutum içine girmiştir. Başlıca iki faktör ekonomi-ahlâk ayrışmanın nedeni olmuştur.

- “Pozitif iktisat” okulunun yöntem bilim anlayışının normatif iktisat alanını dışlamakla beraber insan davranışlarını etkileyen olgusal değerleri dahi görmezden gelmesi.

- Değerin emek yerine marjinal faydayı ikame etme çabası olarak adlandırılan marjinalist devrimin egemen bir anlayış haline gelmesi.

Lionel C. Robbins, neoklasik öğretinin öncülerinden, insan-insan ilişkisini reddeden, iktisadı “kıt kaynakların alternatif gayeler arasında dağılımını inceleyen” nötr bir bilim dalı olarak nitelemektedir (Kazgan, 2012:115). Robbins, “Ekonomi Biliminin Doğası ve Anlamı Üzerine” adlı yapıtında iktisat ve etiğin birbirinden bağımsız ve ilişkisiz olduğunu belirterek iki alanı yan yana yerleştirmekten başka mantıksal bir izahın olmayacağını dile getirir (Robins’ten aktaran Sen, 2003:14). Lionel Robins’e göre iktisat pozitif bir bilim dalı olarak “olan”ı, etik ise normatif bir disiplin yaklaşımıyla “olması gereken”i incelemektedir. Robins’in bu ayrımı yapması yirminci yüzyıl boyunca iktisat ve etik ayrışmasına neden olsa da uzun bir zamandan sonra her iki bilim dalının ilişkisi tekrar güncelliğini yakalamaya başlamıştır (Robins’ten aktaran Seker, 2007:1).

Ekonomi ve ahlâk arasındaki kopuşun ortadan kalkmasını ve iki disiplininin tekrar yakınlaşmasını sağlamak, mevcut olumsuzlukları ortadan kaldırmak için son yıllarda disiplinler arası çalışmalara ağırlık verilmeye başlanmıştır. Pozitivist iktisat anlayışının ahlâki olmayan iktisat tasavvuruna karşı iktisadın tam da ahlâkla bütünleşmesi gerektiğine dair çalışmalar sürmektedir. Bu yakınlaşmanın perde arkasında yer alan temel faktör, insanın eylem ve davranışlarının nasıl ki ahlâki yönü mevcutsa iktisadi faaliyetler de aynı durumun söz konusu olması yatmaktadır.

Neoklasik iktisadın öncülüğünü yaptığı “tüketici için bir malın tüketim miktarı arttıkça bireye sağladığı toplam fayda artar” anlayışı bireyin daha çok tüketerek mutlu olacağı tasavvuru egemen bir yaşam biçimi haline gelmiştir. ABD’de 1946-1992 yılları arasında kişi başına düşen milli gelirin 12.000 dolardan 27.000 dolara çıkmasına rağmen ortalama milli gelirle mutluluk seviyesinin aynı yönde pozitif bir paralellik göstermediği anlaşılmıştır. Dolayısıyla bireyi mutlu eden faktörlerin yalnızca daha çok tüketmek olmadığı görülmüştür. İnsanları mutlu kılan çabaların birbiriyle etkileşim halinde olduğu bunların bir kısmının iktisat bir kısmının da ahlâkın konusu olduğu söylenebilir. Bu bakımdan iktisat ve ahlâk arasında yakından bir ilişki vardır. (Demir, 2003b:5-8).

Akat, iktisat ve ahlâk arasındaki etkileşimin ve bu ilişki üzerine yazılanların artmasını iktisadın özüne dönüşü olarak niteliyor ve Akat’a göre:

“Ekonomik faaliyetlerin içinde gerçekleştiği insani-toplumsal çerçeveyi önemseyen iktisatçı sayısı son yıllarda hızla artıyor. Bence iktisat teorisi özüne geri dönüyor. Unutmayalım ki mesleğin kuruluş döneminde zaten bu yaklaşım hâkimdi. Örneğin Adam Smith ahlâk hocasıdır. İlk kitabı "Ahlâki Duygular Teorisi" başlığını taşır. İktisadi analizin dar kapsamlı teknik-matematik kalıplara indirgenmesi 20'nci yüzyıla özgüdür. Çıkmaz sokak olduğu görülmüştür. Etkinliği azalmaktadır” (Akat, 2006).

Refah iktisadı üzerine de öncü çalışmalar yapan Amartya Sen, iktisadı etik ve siyasetten koparacak bir biçimde işlemenin imkânının olmadığını belirterek (Sen, 2003:15), iktisada mühendislik tarafıyla yaklaşanların iktisada olan katkılarını dile getirmekle beraber “insan davranışlarını ve yargılarını biçimlendiren etik kaygılara açıklıkla ve daha dikkatle eğilinmesi” durumunda iktisadın daha verimli olacağını belirtmektedir (Sen, 2003:19).

4.3.2. Ekonominin İhtiyaç Duyduğu Değer: Ahlâk

Ahlâki kodlardan soyutlanmış, ahlâki yetinin olmadığı bir toplumu tasavvur etmek olanaksızdır. Bireyin toplumdaki davranışlarını ve eylemlerini sınırlayan, şekillendiren sözlü bir takım kurallar bütünü vardır. Bu bağlamda en genel bir ifadeyle “ahlâksız” toplum yoktur.

Adam Smith’in hocası Hutcheson başta olmak üzere, diğer çağdaş yazarların, iktisadı anlatırken sosyal hayatı anlatan ebeveyn-çocuk, hizmetkâr-efendi, evlilik vs. gibi konulara niye değindiğini anlamak için ekonomi sözcüğünün etimolojik olarak irdelenmesi gerekir. Ekonomi sözcüğü, Yunanca ev anlamını karşılayan “oikos” ile idarenin, yönetimi ifade eden “nem” köklerinden gelmektedir. Yani ekonomi sözcüğü “ev idaresi” anlamını ifade etmektedir. Ekonominin içindeki ev kavramı biyolojik bir ifadeden ziyade hem kişisel hem de sosyal ilişkileri kapsayan bir yetki alanını ifade etmektedir. Bu yetki alanını açıklayan ilk kitap Oikonomikos (Ekonomi-iktisat) M.Ö.4. yüzyılda, Atinalı Ksephon tarafından yazılmıştır. Ksephon yapıtında kimi zaman ahlâki konuları, kölelerin eğitim durumunu ve kullanım alanlarını kimi zaman da tarım ekonomisini anlatmıştır. Ksephon’dan sonra ekonomi ifadesi kamu yönetiminde kamu gelirleri manasında kullanılmıştır. En genel anlamda ifade etmek gerekirse ekonomi siyasal, sosyal vb. gibi konular komplike bir biçimde iççice anlatılmıştır. Ekonomik konular diğer disiplinlerden bağımsız, ayrı bir biçimde anlatılmamıştır (Buğra, 2011:47-48). Söz konusu disiplinlerden ayrı ele alınamayan ekonominin, bireyin yaşamında temel

belirleyici olan ahlâktan bağımsız olarak incelenmesi de sosyal bilimler açısından aksak bir tarafı ifade edecektir. Ahlâkın ekonomik analizlerde model dışında tutulması ya da ahlâkın yalnızca varsayım, veri olarak alınması ekonomik modellerde istenilen düzeyde etkili ve verimli sonuçlar vermeyecektir.

Sosyal bilimler felsefesinin en önemli uğraş ve tartışma alanlarından biri şüphesiz ahlâkın pratik ve teorik hayattaki izdüşümüdür. Neoklasik iktisadın da ahlâkı dışlayan bir iktisadi sistem kurma çabası gerek iktisat yazımında gerek iktisadi düşüncelerin açıklanmasında engelleyici bir anlayışa neden olmuştur. Bireylerin piyasadaki satın alma davranışları sonucu ortaya çıkan verileri ahlâk ve değerden bağımsız bir şekilde ele aldığımızda piyasa-davranış etkileşimi ve nedensellik düzeyi hakkında herhangi bir yargıya ulaşmamız zor bir hal alır (Oğuz, 2002:3).

Geçmişte de rastlanan ve kitle iletişim araçlarının kullanımının artmasıyla günümüzde sıkça görsel ve yazılı medyada yer alan kimi haberler, iktisat ve ahlâk arasındaki etkileşimin önemini bir kez daha gözler önüne sermektedir. Bahsi geçecek olan ve bu şekilde örnek olayları arttırmanın mümkün olduğu birçok hadise bilgi, işlem ve zaman maliyetine neden olmaktadır. Bu eylemler aynı zamanda devletin bireylerin haklarını korumak adına denetimlerini arttırması; rekabetin daha adil bir şekilde işlemesi, tüketici haklarının korunması ve bu şekilde ahlâk dışı üretim yapan firmaların piyasa sürecinden dışlanarak daha etkin bir piyasa sisteminin oturmasına katkıda bulunur.

Piyasada oluşabilecek ahlâklı ekonominin ne kadar önemli olduğunu, söz konusu etkileşimin göz ardı edildiği günümüzde ne gibi olumsuz sonuçlar doğurduğunu/doğuracağını daha somut hale getirmek için bazı örnekler olaylar etrafında konunun etraflıca irdelenmesine olanak sağlanabilir. Özellikle üretimi gerçekleştiren bireyler ya da firmalar, ahlâkı devre dışı bıraktığında salt kâr odaklı yaklaşım için her türlü yolu mubah görmeleri aynı zamanda insanın insan olmak hasiyetiyle kazandığı insan haklarına olan aykırılığın somut bir ifadesini oluşturacaktır.

Ahlâktan yoksun bir ekonominin hangi boyutlara ulaştığını göstermek için gıda sektöründe “Gıda terörü” başlığıyla Radikal gazetesinde yayınlanan habere göre Türkiye Ziraatçılar Derneği (TZD) Genel Başkanı İbrahim Yetkin Türkiye’de gıda denetimi ve kontrol eksikliğinden dem vurarak : “Ülkemizde yeterli denetim uygulandığı söylenemez. Türkiye’de çok ciddi şekilde gıda terörü vardır” şeklinde sözlerini sürdürmüştür. Söz konusu haberde, açıklanan rapora göre ahlâkı

gözetmeksizin yapılan gıda üretimi örneklerinden bazıları şöyle sıralandı (Radikal, 02.07.2012):

- Tarihi geçmiş, küflenmiş peynir eritilip kaşar veya krem peynir yapılması
- Zeytinyağına rafine ayçiçeği, kanola, fındık yağı karıştırılması.
- Salam, sosis ve sucukların içine deri, sakatat ve etsel atıklar karıştırılması.
- Zeytinlerin boya ile siyahlaştırılması.
- Sütün yağının alınarak yağ yerine margarin karıştırılması.
- Sahte pekmez ve sahte çikolatalar üretilmesi.
- Baharatların içine kurutulmuş ot ve saman karıştırılması.
- Tatlandırıcı ve şeker karışımı sahte bal yapılması.
- Deri, bağırsak, paça ve sakatatların 'tavuk döner' yapılması.
- Metil alkol içeren sahte içkiler üretilmesi.
- Toz ve pul biberlere kiremit tozu karıştırılması.

Gıdada yeni bir hile daha! başlıklı haberde ise Türkiye Yemek Sanayicileri Dernekleri Federasyonu (YESİDEF) Trakya Sorumlusu, Gıda Mühendisi Selim Sücüllü ise firmaların ürettikleri ürünlere kattıkları maddelerin insan sağlığını ciddi tehdit ettiğini : "Bazı firmalar, tavuğun piyasa değeri olan ürünleri alındıktan sonra kalan, kemik, kemik zarı gibi kısımları öğütüyor. Kemikleri unlaştırıyor. Kemikle birlikte tavuğun kanı da ürüne karışıyor. Bunlardan mekanik kıyma elde ediyorlar. Rengi de tavuk etine benzesin diye pembemsi gıda boyası ile boyanıp, piyasaya sürülüyor." şeklinde sözlerini sürdürmüştür (Haber7, 02.07.2012). Başka bir yayın organında buna benzer bir olay Gıda terörü devam ediyor başlığıyla yayınlandı. Tüketiciler Birliği Genel Başkan Yardımcısı Mustafa Dinç, Türkiye'de 'gıda terörünün' devam ettiğini, yoğurt üretiminde domuz menşeli ithal jelatin katkı maddesi kullanıldığını iddia etti (Beyaz Gazete, 02.07.2012).

Üretilen sahte ve hileli ürünler hangi sektörde olursa olsun gıda, ilaç, sektör vd. yerel çapta ülke ekonomisine genel baz da ise dünya ekonomisine milyar dolarca zarar verebilmektedir. Yeni Şafak gazetesinde 28.12.2009 tarihinde yayınlanan haberde Abu Dabi Ekonomik Kalkınma Departmanı'nın verdiği bilgiye göre Arap dünyasını 88 milyar dolar zarara uğratan sahte ürün piyasası, tüm dünyada ise 2.2 trilyon dolarlık kayba neden olmuştur. (Sahte ürünlerin dünyaya maliyeti 2.2 trilyon dolar, Yeni Şafak, 02.07.2012). Söz konusu ürünlerin üretiminde kullanılan sermaye (işgücü ve para), üretim sürecinde kullanılan hammadde ve üretimi ilgilendiren sabit ve değişken maliyetler göz önünde bulundurulduğunda işlem maliyetinin; üretimi

gerçekleştirmek için geçen zaman dikkate alındığında zaman maliyetinin ne kadar heba edildiği görülür. Denetim sonucu yok edilen ürünler açısından olaya bakıldığında ise üretimde kullanılan maddelerin doğal kaynakların daha da azalmasına neden olduğu görülecektir.

Liberalizmin temel taşlarından olan hatta omurgası sayılabilecek kurum piyasa kurumudur (Erdoğan, 2006:120). Diğer taraftan liberalizm, bireyi öncelediği için bireyin sağlığını, yaşam hakkını tehdit eden her ne olursa olsun yapısı itibariyle hoş görmez. Kuşkusuz insan hakları hiçbir otoriteye, iktisadi yapının ve ya zihniyetin inisiyatifine bırakılamayacağı için, bireyin sağlığını ve yaşam hakkını tehdit eden sahte ürünleri üretenleri “vahşi kapitalizm”in marifeti gibi gösterip bu yaklaşımla piyasa sistemini aşığılamak, müdahaleciliğe kapı aralamak bilimsel bir yaklaşım olmayacaktır. Bununla birlikte kişisel çıkarı ve rasyonel tutumu hayatın ana umdeleri gibi gösterip, kârı yegâne amaç olarak gösteren, salt dünyayı yaşanabilir kılan ve sekülerizmle bezenmiş kapitalist ideoloji mentalitesi, insan sağlığının tehdit edilmesine ve yaşam hakkının ihlaline dahası toplumsal ve ekolojik felaketlerin oluşumuna davetiye çıkaracaktır.

4.4. KAPİTALİST EKONOMİK SİSTEM VE AHLÂK

Kapitalizmin ahlâki olup olmadığı problemi sürekli tartışılan bir husus olmakla birlikte sorunun özünü, kişisel çıkar anlayışı ve sosyal adalet, özel mülkiyet ve kamu mülkiyeti arasındaki tartışmalar belirlemektedir. Ahlâki değerlerden soyutlanmış, kişisel çıkar anlayışına dayalı sadece kâr odaklı bir üretim yaklaşımının “serbest piyasa” olarak lanse edilmesi ciddi görüş farklılıklarına neden olmaktadır. Bu nedenle temel kavramlar açıklanarak kavram karmaşasını ortadan kaldırmak gerekir.

4.4.1. Bir Ekonomik Anlayış Olarak Kapitalizm ve Nitelikleri

Kapitalizm kavramının günümüzdeki kullanımına bakıldığında sürekli kötü çağrışım uyandırdığı izlenimi vardır. Kapitalizmin maddi manevi her şeyi özellikle emek, toprak ve sermayeyi metâ haline getirdiği yaklaşımı sürekli dile getirilen bir husustur (Polanyi, 2000). Bu durum kapitalizmi savunan bazı düşünürlerce inkar edilmemektedir. Kapitalizmin her şeyi metalaştırdığına dair yapılan yorumlar tamamen dayanaksız değildir. Kapitalizmin egemen olduğu dönemde önceki döneme nazaran daha fazla malın piyasanın parçası haline geldiği iddiası doğrudur (Van Den

Haag, 2004:203). Bu yaklaşım kimi zaman kapitalizm ve barbarlığın eş tutulmasına kadar gidebilmektedir (Yayla, 2007). Bu bağlamda siyasi görüşü ya da tercihi hangi yönde olursa olsun yazarlar ya da toplumu etkisi altına alan kimi düşünürler, kapitalist uygulamaları şiddetle eleştirirken belli bir düzlem ya da fikir birikiminden ziyade acele bir tepki verebilmektedir. Kapitalist sistemi eleştirenler anti-sosyalizm dışındaki fikirleri ahlâki olmayan çirkin bir şekilde nitelendirerek eleştirileri bu şekilde yapmaktadırlar. Bu olay normal, olağan görünmekle beraber aynı zamanda araştırma yapanların işini zorlaştırmaktadır (Schumpeter, 2010:80).

Ekonomik sistemlerin örgütlenme biçimi ile benimsedikleri ahlâk anlayışı arasında ciddi bir ilişki vardır. Söz gelimi Marksistler, sosyalistler ve ya aynı anlayış çizgisi üzerinde olan komünistler geleneksel olarak vurguladıkları, “burjuva” ahlâki ve değerleri adıyla niteledikleri sistem kapitalist sistemdir. Kapitalizme en sert saldırılar “materyalist, bencil, vahşi, adaletsiz, acımasız, ahlâksız” gibi nitelendirmelerle ahlâki temellere dayalı konular üzerinden olmaktadır. Kuşkusuz kapitalizmin bir ahlâki dayanağı olduğunu göstermedikçe kapitalizmi zenginlik yaratır gibi teknik gerekçeler üzerinden savunmak muğlak kalacaktır. Hazlitt, kapitalist sözcüğünün bizzat kendisinin semantik bir dezavantajı olduğunu belirterek söz konusu sisteme bu ismin düşmanları tarafından verildiğini belirtir. Kapitalizm kavramının Karl Marks ve Engels tarafından kullanılmadığını bundan dolayı bu kavramın 1848’de yazılan Komünist Manifesto’da geçmediğini belirtir (Hazlitt, 2002:16), Marksist terminolojide bu kavramın kullanılmaya başlandığı tarih 1850’lerin başında olmuştur (Seker, 2007:157). Kapitalizm kavramının bu denli kötü çağrışım izlenim vermesi kapitalist sistemi savunmayı zorlaştırdığı gibi Hazlitt’e göre “kavramsal ayak oyununun” başarılı bir örneğidir. Esasında kapitalizm kavramını karşılayan piyasa ekonomisi, rekabetçi sistem, serbest girişim vb. gibi birçok isim olmakla beraber Hazlitt, bu andan itibaren kapitalizm kavramını atmanın gereksiz ve anlamsız olduğunu dile getirir (Hazlitt, 2002:16).

Kapitalizm kavramına gerek sağ gerekse sol cenahtan farklı anlamlar yüklenilmesi anlam karışıklığına ve kavramsal karmaşasına neden olmaktadır. Piyasa sistemini savunanlara göre kapitalizm, özel mülkiyete dayalı rekabetçi serbest piyasa sistemini ifade eder. Piyasa karşıtlarına göre kapitalizm, sermaye gruplarının siyasi otorite ile iç içe girerek ekonomik yapılanmanın siyasi otoritenin kontrol ve güdümüne girmesidir. Bunun için iktisadi analizin sağlıklı bir zemine oturması için kapitalizmi ana hatlarıyla iki başlık altında toplamak gerekir. Birinci tür kapitalizm

serbest piyasacı ya da liberal kapitalizm, ikinci tür kapitalizm ise crony denilen devlet kapitalizmidir (Yayla, 2008; Cansen, 2011). Liberallerin savunduğu kapitalizm şüphesiz serbest piyasacı kapitalizmdir. Kapitalizm kavramı, sosyalistlerin geçen yüzyıldaki baskın yapısı ve sosyalizmin “sosyal” kavramını içerdiği için hoş görülmesinden dolayı zamanını etkileyerek bu sözcük icat edilmiş ve kullanımı yaygınlaşmıştır. Kapitalizm sözcüğü Mises, Rand, Rothbard gibi yazarlarca benimsenip kullanılmışsa da Hayek’in de bulunduğu önemli ve geniş bir grup bu adlandırmayı reddetmektedir. Hayek, kapitalizm kavramının yerine catallaxy kavramını geliştirmiş ve bunu ikame etmiştir (Yayla, 2009).

4.4.2. Kapitalist Ekonomik Anlayışta Ahlâk

Kapital kavramı Encyclopaedia Britannica’da daha fazla servet sağlamak için kullanılan sermayeyi, kapitalizm bu uğraşmayı yerine getiren iktisadi sistemi ifade eder (Ahmed, 1975:16). Kapitalizm kavramının serbest piyasa kavramı ile aynı anlamda kullanılmaya başlaması Alman İktisatçı ve Sosyolog olan Werner Sombart’ın 1902 yılında yazdığı “Modern Kapitalizm” adlı yapıtı ile olmuştur. Sosyalist ve komünist kesimin kapitalizmi sert bir şekilde eleştirmesi, “kapitalizmin sonu geldi” tezini devamlı olarak ileri sürmelerine rağmen günümüzde en yaygın ve en geniş biçimde kapitalist sistem varlığını sürdürmektedir (Kılıçbay, 1994:94).

Kapitalizmin sahip olduğu ahlâki anlayışı anlamak için Adam Smith ve Max Weber’in ekonomik anlayışlarını incelemek gerekir. Kapitalizmin doğduğu dönemdeki politik anlayış, toplumun sosyolojisi, ekonomik bağlamda üretim güçleri ile üretim araçları arasındaki ilişki, uluslararası sermaye hareketleri, dünyadaki refah düzeyi ve birçok etkenin belirlenmesi ve günümüzdeki meydana gelen değişimin karşılaştırmalı bir analizi önemlidir.

Daha fazla kâr elde etmek için meşruiyetini Kapitalizmi sistemleştiren Smith ve Weber’in söylem ve argümanlarından ilham alan üreticilere/girişimcilere sözü edilen filozofların düşünce kavrayışlarını açıklamak gerekir. Asıl olarak kuruluş ve gelişim aşamasında iken kapitalizmin ruhu sanıldığı aksine ne çok tüketmek, ne az çalışmak ne de devletin ekonomik sistemde hiçbir biçimde olmadığı bir idari sistem tahayyül etmektir.

4.4.2.1. Adam Smith'te doğal düzen ve görünmez el prensibi

Adam Smith, ekonomi biliminin kurucusu sayılmasına rağmen esasında bir “ahlâk filozofu” idi. Ekonomi biliminin ilk yapıtı sayılan “Milletlerin Zenginliği” (An Inquiry into the Nature and Causes of the Wealth of Nations, 1776) başlıklı, kitabını yazmadan önce, “Ahlâki Duygular Kuramı” (The Theory of Moral Sentiments, 1759) başlıklı bir diğer kitap yazmış ve Glasgow Üniversitesinde de Ahlâk Felsefesi dersleri vermişti. “Milletlerin Zenginliği” adlı yapıtını ortaya koyduktan sonra 200 yıldan fazla bir süre geçmesine rağmen halen üzerinde düşünülen, analizler yapılan ve bir bakıma başyapıt olma kimliğini korumaktadır.

Adam Smith, işbölümü, uzmanlaşma, tam rekabet, piyasanın kendiliğinden dengeye gelmesini sağlayan görünmez el (invisible hand) prensibi üzerine çalışmalarını sürdürmüştür. Smith, çalışmalarında esas olarak toplumun refah düzeyini arttırmanın yollarını araştırmıştır. “Milletlerin Zenginliği” adlı eseri incelendiğinde Smith'in 16.yy.da Batı Avrupa'da ortaya çıkan ve döneme hâkim ekonomik olan Merkantilist sistemi eleştirdiği görülecektir.

Adam Smith, devletin ekonomiye müdahale etmesini eleştirerek, söz konusu anlayışın toplumu ahlâkî bir yapıdan uzaklaştırdığını merkantilist sistem üzerinden açıklamıştır. Smith, merkantilist sistemi oluşturan tüccarların devleti kullanarak doğal ekonomik-sosyal dengeyi bozduğunu ve toplumu ahlâksızlaştırdığını dile getirir. Smith'e göre toplumsal refahı arttırmanın yolu israf yapmayan, tutumlu davranan iktisadî aktörler ile devletin piyasaya müdahalesi olmadan bireyin kendi çıkarları peşinde koşmasıyla oluşur. Smith'e göre,

“Bütün merkantilist sistemin kimlerin başından çıktığını kestirmek pek güç olmasa gerektir. Bunların çıkarı ile hiç de gereği gibi ilgilenmeyen tüketiciler değil, çıkarları bunca özel ile kollanmış bulunan üreticiler olduğuna inanabiliriz; o tabaka içinde de bu sistemin kurucuları olarak tacirimizle sanayicilerimiz en başta gelir. Bu bölümde ele alınan ticari düzenlemelerde sanayicilerimizin çıkarı pek özel olarak gözetilmiş ve tüketicilerin çıkarından çok başka bir takım üreticilerin çıkarı ona feda edilmiştir” (Smith, 2013: 733).

Smith bu anlayışla birlikte devletin bütünüyle piyasadaki el çekmesini dile getirmemiştir. Smith, piyasanın düzgün bir biçimde işlemlerini sağlayacak sürekli değil fakat sınırlı bir devlet anlayışının rekabeti koruyabileceğini ifade etmiştir. Smith, piyasadaki malların sağlıklı bir biçimde mübadele edilmesi için herhangi bir değerli metalin kullanılması gerektiğini belirtir. Rekabetin belirli kurallara dâhilinde

yapılması için devletin piyasaya kısmen de olsa müdahale etmesini şu şekilde açıklar:

“...Bu gibi yolsuzlukları önlemek, değiştirmeyi kolaylaştırmak, böylelikle her türlü çalışmayı ve ticareti özendirme içindir ki, gelişme yolunda oldukça ileri gitmiş bütün ülkelerde, mal satın alırken herkesin kullandığı belirli metallerin belirli bir miktarına, beylik bir damga basmak gerektiği görülmüştür.” (Smith, 2013: 27).

Adam Smith’e atfedilen ve günümüz sermaye çevresinin adeta bir kalkan olarak kullandığı “görünmez el” prensibinin neyi ifade ettiğinin analizi gereklidir. Piyasanın kendiliğinden dengeye geleceği tezinin asıl anlamından uzaklaşarak kullanmak “denetimsiz kâr anlayışına” netice verir. Bu anlayışta bireyin her istediğini yapmasına, ahlâki değerleri göz ardı ederek yegane amaç olan” kâr”a ulaşmasına zemin hazırlar. Kazgan bu durumu şöyle ifade etmektedir (Kazgan, t.y.:10-11):

“Aydınlanma çağının yetiştirdiği bir kişi olarak Orta Çağ değerler sistemine de, merkantilizmin kıymetli madenleri (altın, gümüş) ülkenin zenginlik kaynağı sayan anlayışına da karşıydı. “Görünmeyen el” i üretimi/verimliliği, insan emeğini, bu eski anlayışı yıkmak bağlamında çalışmalarına içermiştir. “Görünmeyen el” deyişini de söz konusu iki kitabının her birinde sadece birer kere kullanmıştır. Bugünkü dev sanayi ve hizmet şirketlerinin varlığının söz konusu olmadığı, monopollerin devletin verdiği ticari imtiyazlarla doğduğu bir dönemde yazıyordu; yazarken de, devletin monopollerini denetlemesi ve ekonomi ile toplumun alt yapısını üretmesi gerektiğini vurgulamaktan geri kalmamıştır. Öyleyse, dev tekellerin dünya pazarına egemen olduğu, ulus-devleti ekonomi politikalarından dışarı itip, kendi çıkarı doğrultusundaki kararları Tanrı Buyruğu gibi tepeden bastıran bir ortamda, “Görünmeyen El” kuramının erdemlerini konu etmenin ne yeri olabilir? Kaldı ki, A. Smith bu deyimini yerleştirirken “finans kapital” henüz ana rahmine bile düşmemiştir.”

4.4.2.2. Max Weber, protestan ahlâk ve kapitalizmin ruhu

Max Weber, “Protestan Ahlâkı ve Kapitalizmin Ruhu” adlı eserinde kapitalizmin gelişimini çok çalışıp asketik bir anlayışla yaşamın sürdürülmesine bağlar. Weber, birçok uygarlıkta kapitalizmin doğmasına olanak varken bu uygarlıklarda engelleyici faktörleri bulma çabasıdadır. Weber, kapitalizmin yalnız gerekliliğini değil aynı zamanda yeterli koşullarını bulma arayışındadır. Weber’e göre “Yeterli koşullar, yalnızca Batı’da, içe dönük asetzimin belli bir kişilik tipi yarattığı Batı’da bulunuyordu” (Weber, 1998:109).

Weber’e göre çağdaş kapitalist ruhun kaynağı Ortaçağ’a kadar uzansa da en temel ve önemli ahlâki temelleri asketik Protestanlıkta bulur. Kapitalizmin gelişmesinde bu anlayışın payı çok belirgindir. (Weber, 2010: 150).

Günümüz bakış açısıyla kapitalizm ele alındığında akla sınırsız bir sermaye biriktirme, daha fazla tüketme, tamamen ruhu dışlayan madde eksenli bir yaşama ideali akla gelmektedir. Weber'e göre kapitalizmin yegâne amacı ve varlık nedeni "maksimumu kâr" değildir. Weber bu durumu şöyle ifade etmektedir.

"Sahip olma güdüsünün "kazanç çaba"sının, kâr çabasının, olanaklı en fazla parayı kazanma çabasının kendi içinde kapitalizm ile doğrudan hiçbir ilişkisi yoktur. Bu çaba şimdi olduğu gibi eskiden de garsonlar, doktorlar, arabacılar, sanatçılar, fahişeler, rüşvet alan görevliler, askerler, asiller, denizciler, kumarbazlar ve dilenciler arasında yaygındır. Yeryüzünde bütün çağlarda ve ülkelerde bunlar (all sorts and can didions of man (her çeşit ve her durumda olan insanlar) için vardı ve olacaktır da yeter ki bunun nesnel olanağı bir biçimde sağlanmış olsun. Bu safça kavram belirlemelerinde vazgeçilmesi gerektiğini insanın daha kültür tarihinin emekleme döneminde öğrenmesi gerekir. Sınırsız kazanma açlığı hiçbir biçimde kapitalizm ile aynı şey değildir; ne de "ruh"u ile aynıdır. Kapitalizm olsa olsa bu us dışı güdünün dizginlenmesi en azından mantıkî olarak dengelenmesi ile özdeş olabilir" (Weber, 2010: 10).

Max Weber'in din ile kapitalizm gibi iki zihniyeti birleştirme çabalarını anlatırken Ülgener de Weber'e benzer biçimde kapitalizmin mahiyetini şöyle açıklamaktaydı:

"Kapitalist zihniyet... Birçoklarının sandığı gibi hudutsuz bir kazanma hırsı demek değildir (öylesi tarihin her devrinde görülmüştür). Batı kapitalizmi için yeni olan, düzenli bir 'meslek' çatısı altında rasyonel-metodik çalışmayı kendine vazgeçilmez bir hayat ilkesi ve felsefesi haline getirmiş, tüketim ve gösterişten çok tutum ve hesaplılık tarafına yatkın vazife ve iş adamıdır" (Ülgener, 2006:10-12).

Başka bir eserinde Ülgener yakın zamanlara kadar "para hırsı" kavramı nerede görülürse görülsün kapitalist zihniyetin ayak izleriymiş gibi göstermenin yanlış olduğunu belirterek bu yanlışlığı şöyle ifade etmektedir:

"Hakikatte kapitalizmden öncesi ve sonrası arasında bu bakımdan esaslı bir fark tamamiyle tersinedir. Kapitalizmin gerisinde altın hırsı sonrasında daha taşkındır; bhusus paralı mübadelenin ilk defa kullanılmaya başladığı sıralarda, her şeye kolaylıkla ve süratle çare bulan bu sihirli, cazibeli alet pek tabii olarak şimdikinden daha fazla dikkat çekecekti" (Ülgener, 2006:151).

Kapitalist ekonomik anlayışın, tüketimi ekonomik devinimin motoru olarak görmesi ve daha fazla tüketmenin toplam faydayı artıracacağı tezine dayanmasının Weber'in anlayışında bir yeri yoktur. Weber'e göre Asketik Protestanlık "mülk sahibi olmanın verdiği doğal zevke var gücüyle karşı çıkmış tüketimi özellikle lüks tüketimini sınırlamıştır (Weber, 2010:141).

Buchanan, Püriten ahlâk bağlamında "Püriten Normların Ahlâki Değeri" başlıkta tartışmayı istemekte iddialarını dini, tarihi ya da sosyolojik bir bakış açısıyla

değil yalnızca Püriten ahlâk çerçevesinde analiz yapmak istemektedir (Buchanan, 1994:2). Buchanan'a göre kapitalist girişimciliğin ruhu Kalvinizm, Protestanlık ve Puritenizmle az ya da çok ilişkilidir. Elbette, dikkate değer bu ilişkiyi bireyin davranış kalıpları ve tutumları sayesinde Japonya'da da ve Pasifik ülkelerde de görmek mümkündür. Bazı eleştirmenler, bu anlayışla hızlı Weber'in savunduğu tezi şiddetle eleştirmekte ve yanlışlanabilir olacağını göstermek gayretindedirler. Buchanan, buradaki amacının Weber'e karşı bir tutum almak ya da ona katılmak olmadığını, kökeni ne olursa olsun ister dini isterse başka bir şey her şeye rağmen Protestan ahlâk anlayışının, ekonomik gelişme ve ilerlemeye neden olduğunu belirtmektedir (Buchanan, 1994:84-85).

Buchanan'a göre Weber'in formüle ettiği ve bireyin çok çalışıp, asketik bir yaşam sürdürmesi üzerine inşa ettiği Kapitalizmin ekonomiye birçok yönden olumlu katkısı vardır. Buchanan aylaklık ve çok çalışmayı karşılaştırarak şunları ifade etmektedir: "Aylaklık piyasa dışı bir maldır. Bundan dolayı çalışmayıp aylaklığı tercih edenlerin iş bölümünde uzmanlaşmaları ve ekonomik genişlemeye yol açmaları rasyonel olarak imkânsızdır" (Buchanan, 1994:1 30).

James Buchanan, Weber'in ilişki kurduğu din-ekonomik gelişme paradigmasının önemli olmadığını belirterek kökeni ne olursa olsun dini ya da din dışı bir şekilde tasarruf yapmanın ekonomiye pozitif dışsallık katarak ekonomik gelişmeye katkıda bulunduğunu savunur (Buchanan, 1994:84-85). Bireylerin çok çalışma yoluyla piyasaya sunacağı mal miktarının artması kişinin gelirini arttırmakla beraber toplam üretimde artışa paralel olarak arzın artıp fiyatların düşmesini sağlar. Bu durum kaliteli malların ucuz üretilmesine imkân vererek toplum refahını pozitif yönde etkiler. Yani sadece tüketim eksenli değil ahlâki erdemlilik bağlamında yapılan bu yaklaşım ekonomiye olumlu bir ivme kazandıracaktır. Moral ve etik değerlerin bireyin çalışma şevkini arttırıp, tasarruf etme motivasyonu sağlaması ekonomik gelişme ve refahın oluşması bakımından önemlidir (Demir, 2003b:225-228).

Kapitalizmle Protestanlık arasındaki ilişkinin ahlâk ve din temelinden kopup sekülerleştiğine dair Weber şu sözleri sarfetmiştir:

"Bu dünyanın malları insanlar üzerinde artan ve nihayet kaçınılmaz bir güç kazanmıştır. Bugün Protestanlığın ruhu belki de kafesten kaçmıştır. Şimdi mekanik temele dayanan muzaffer kapitalizmin bu desteğe artık ihtiyacı yoktur" (Weber, 2010:80).

Kapitalizm her ne kadar protestan ahlâkın bir ürünü olarak doğmuşsa da zamanla farklı bir anlayışa evrilmiş ve bu anlayış günümüzde daha belirgin bir hal almaya başlamıştır. Weber, döneminde kapitalizmin esas anlayışını ifade eden asketik yaşamdan uzaklaşarak seküler bir hal aldığını belirtmiştir. Bu bağlamda seküler bir mantığa bürünen iktisat “*sosyal ilişkilere dayalı bir ekonomiyi*” açıklayamaz bir duruma gelir (Özsağır, 2013:57).

4.4.3. Kapitalizmin Kendisini Yeniden Tanımlaması ve Ahlâk

Asketik (çileci) yaklaşımdan uzaklaşıp sadece dünyayı yaşanabilir kılan ve sekülerleşen kapitalist zihniyet, sermayeyi sınırsız bir şekilde biriktirmeyi hedefleyen bir mekanizmaya dönüşmüştür. Kapitalist sistem bu hedefe ulaşmak için varlığını “serbest piyasa” olarak lanse etme anlayışı içine girmiştir. Kapitalizm ile serbest piyasa kavramı eşanlamda kullanılmışsa da Fransız düşünür Fernand Braudel bu tezi şiddetli bir şekilde eleştirmiştir. Braudel’in çalışmalarında üzerinde durduğu temel nokta kapitalizmin serbest piyasanın varlığını tehdit ettiğini, kapitalizmin piyasayı tekel bir hale getirerek rekabetin varlığını ortadan kaldırdığı düşüncesidir. Bu durum bilhassa yirminci yüzyılın ikinci yarısından itibaren kendisini iyice hissettirmiştir.

Braudel, kapitalizm ve serbest piyasa arasındaki farkı/farklılığı rekabet olgusu üzerinden ifade ederek aralarındaki ilişkiyi şu şekilde ifade etmektedir:

"Dün olduğu gibi bugün de, Sanayi Devrimi'nden önce olduğu gibi sonra da, kapitalizmin gerçek yurdu anti-piyasadır. Büyük yağmacıların homurdandığı ve orman kanununun geçerli olduğu karşı- piyasa... Sözüm ona 'hür' dünya müstesna bir dönüşüm yaşıyor bugün: artan üretim potansiyeli, dev ve çoğunlukla çokuluslu- şirketlerin mantar gibi büyümesi 'her şeye gücü yeten' piyasanın, müşterinin ve piyasa ekonomisinin eski düzenini tersine çevirdi. Piyasa kanunları, çok etkili reklamlarıyla talebi etkileyebilen ve fiyatları diledikleri gibi belirleyebilen şirketler için artık geçerli değildir. Galbraith bu yeni olguya sanayi sistemi adını veriyor, Perroux ise 'organizasyon'. Her ikisi de haklı. Piyasa ekonomisinin belkemiği rekabettir; kapitalizm ise varlığını rekabeti mümkün olduğu kadar ortadan kaldırmaya borçlu. Hülasa, piyasa ekonomisi "rekabet" demektir, kapitalizm "tekel". Tekeli üç şey ortaya çıkarır: güç, hile ve zekâ." (Özel, 1993:18).

Joseph Schumpeter aynı durumu şu şekilde ifade etmektedir

"Kapitalizm ne ev hanımının fasulye ile nohut arasında bir tercih yapması, ne de genç adamın çiftlikte veya fabrikada çalışmaya keyfince karar vermesidir. Kapitalizm bir değerler dizisi, hayat karşısında bir tutum ve bir medeniyet demektir: eşitsizliklerin ve aile servetlerinin medeniyeti." Buna karşılık “piyasa” küçük adamın özgürlük alanıdır. Piyasadan yana olmak, büyüklerin sınırlamaların alanı olan tekellerle mücadele içinde olmak demektir” (Özel,1993:19-20).

Kapitalizmin bu denli dönüşümünden yola çıkarak Başkaya, kapitalizm ile ahlâk arasındaki ilişkiyi şöyle açıklamaktadır:

”Kapitalizm doğası ve temel eğilimlerinin ve dinamiklerinin zorunlu bir sonucu olarak, kendine özgü bir ahlâka sahip olamazdı ama geçmiş uygarlıklardan miras kalanı aşındırabilirdi. İnsan emeğinden başlayarak her şeyi metalaştıran, ticarileştiren, alınıp-satılan nesnelere dönüştüren, insanı üreten ve tüketen bir araca bir tür ‘makineye’ indirgeyen, maddi zenginliği yaşamın biricik ereği mertebesine çıkararak, bencilliği, egoizmi ve gücü yücelten, parayı tam bir tapınma aracına dönüştüren, iş bitiriciliğin kural olduğu burjuva uygarlığının bir ahlâkı olabilir mi? Böyle bir toplumsal düzen, sözünü ettiğimiz tüm diğer olumsuzluklar ve kötülükler bir yana, iyiyile kütü, doğruyla yanlış, gerçek yalan ayrımını da yok ediyor. Değer ölçüsü sahneden çekiliyor, nirengi noktası [point de repère] yok oluyor... İnsanın bunca değersizleştiği, anlam kaybının artık kural haline geldiği bir toplum düzeni sürdürülebilir mi? Ya da daha ne zamana kadar?” (Baskaya, 2011).

Kapitalizmden önceki ekonomik anlayış toplumun ihtiyaçlarını karşılayacak mal ve hizmetlerin üretilmesi eksenindeydi. E.P. Thompson mübadeleden çok ihtiyaçları karşılamaya yönelik bu üretim anlayışını “ahlâki ekonomi” olarak nitelendirmekteydi. On sekizinci yüzyıldan sonra bu anlayış piyasa ekonomisi ile ahlâki ekonomi arasındaki çatışmalar şeklinde geçmiştir (Aydın, 2003:5). Bu bağlamda O’Neill de kapitalizmi hem ahlâk hem de akıldışı olarak niteler (O’Neill, 2001:39).

Braudel, kapitalizmin piyasa sistemine yaklaşımını dile getirirken fiyat üzerinden bir argüman geliştirmiştir. Piyasa esasında iktisadi kaynakların optimal ve etkin bir biçimde kullanılmasına olanak sağlayan bir kurumdur. Bu bağlamda “rekabet” piyasa etkinliği için temel unsurdur. Serbest piyasada oluşan fiyat en düşük olur dolayısıyla bu piyasada oluşacak fiyat aynı zamanda en düşük kârı da ifade eder. Sınırsız sermaye birikimine dayalı anlayış sınırsız bir kâr isteği oluşturur. Kapitalizm serbest piyasadan bu yönüyle hoşlanmaz ve rekabeti boğmaya çalışır. Kapitalist sistem piyasada yer alan bu rekabeti ortadan kaldırmak suretiyle tekelliliği meydana getirir. En genel anlamda tekellilik kapitalizmin son basamağını değil aksine ilk basamağını oluşturur (Özel, 2002:24). Bu yüzden kapitalist ekonomik sistemde “*piyasanın istenilirliği*” gerçek bir durumu ifade etmez (Özsağır, 2013:46).

Kapitalizm, ideolojik bağlamda kendisini meşrulaştırmak için sürekli bir biçimde bir dönüşüm ve değişim ihtiyacı hissetmiştir. Bu anlayış dikotomik bir hal almış, klasik-modern çatışmasının zeminini salt siyasi tercihlerden ziyade rol model olarak benimsedikleri “insan” anlayışı oluşturmuştur. Birey bencil midir yoksa diğerkâm mıdır? Devleti sınırlamak anlamında negatif özgürlük mü yoksa pozitif özgürlük mü tercih edilmelidir? Bu soru/sorunlar esasında geleneksel iktisadın inşa

ettiği varsayımların da tekrar tahlil edilmesine dönük zorunlu bir yaklaşımı gerektirmektedir.

4.4.3.1. Kapitalizm ve liberalizm

Ekonomik sistemlerin birlikte yürüdüğü siyasal sistemler vardır. Kapitalizmin birlikte yürüdüğü siyasal sistem liberalizmdir. Bırakınız yapsınlar bırakınız geçsinler sloganı ile özdeşleşen kapitalizm ile serbest özgür düşünce ve özgürlüğü esas alan liberalizm ile bağdaşan bir yapıyı ifade etmektedir (Eğilmez, 2011:49).

Kapitalizmin mahiyetini açıklamak ve bu sistemin kendi içinde yaşadığı çatışmaları analiz etmek için liberalizm kavramının anlaşılmasına ihtiyaç vardır. Liberalizm kavramını ilk olarak Adam Smith kullanmıştır. Smith, Ulusların Zenginliği adlı eserinde “liberal ihracat ve ithalat” sözcüklerini kullanmıştır. Bu kavramlar “Laissez faire laissez passer” yani “bırakınız yapsınlar bırakınız geçsinler” ifadesinin yerini alacak şekilde kullanılmıştır. Liberalizm, hem siyasi hem de iktisadi doktrin anlamında kullanılmakla beraber söz konusu düşünce sistemini oluşturan bireylerin iktisatçı olmaları nedeniyle genelde iktisadi doktrin olarak bilinmektedir. (Yayla, 2011:23-24). Liberal felsefenin olgunlaşması aydınlanma dönemi ile aynı döneme denk düşmektedir. Klasik liberalizm Voltaire, Diderot, David Hume, Adam Smith, Kant, John Locke, Adam Ferguson, Montesquieu, J.J.Rousseau, Tocqueville, J.Bentham, J.S.Mill gibi düşünürlerin düşüncelerinin birleştirilmesiyle meydana gelmiştir. Liberalizmin hem siyasi hem de iktisadi doktrin olması “monolitik” bir düşünce sistemini ifade etmez. Örneğin Ludwig von Mises’in liberalizm anlayışı ekonomik liberalizme dayanır. Mises, planlamacı yaklaşımlara karşı çıkarak serbest ticareti yani piyasa ekonomisini savunur. Bu anlayıştan hareketle Mises, “ekonomik özgürlükler olmadan politik özgürlüklerin olmayacağı” dile getirir (Başdemir, 2009:15-16). Liberalizmin farklı versiyonları olan muhafazakâr liberalizm, sosyal demokrat liberalizm, liberteryenizm gibi kavramlaştırmalar klasik liberalizmin etrafında şekillenmiştir. Liberalizm tarihsel bir analize tabi tutulduğunda liberalizmin omurgasını oluşturan klasik liberalizmin benimsediği ve inşa edildiği değerler temel insan hakları, anayasal hükümet ve serbest pazar ekonomisidir. Daha sonraki liberalizmin değişik versiyonları bu ana doku etrafında şekillenmiştir. Modern Liberalizmin önde gelen, sol düşünceye açık, sosyal refahı esas alan T.Green ya da devleti gece bekçisi olarak nitelendiren R.Nozick’in liberteryen çizgisi bunlara örnek teşkil etmektedir. J.Buchanan, G.Tullock ve G.Becker gibi düşünürler ise

A.Smith'in devletin ekonomik hayattan çekilmesi gerektiği anlayışına karşın devletin iktisadi hayattaki rolünün olmasının pratik sonuçlarına dikkat çekerek yolsuzluk, zimmet, rüşvet, imtiyaz, haksız kazanç, rekabetsizlik vd. gibi kavramlar üzerinden hareketle ekonomik hayatta devletin rol ve payesinin artmasıyla neden olduğu olumsuzlukların adeta bir portresini çizmişlerdir (Çaha, 2007:20-21).

Liberalizmin ahlâki boyutunu bireycilik, hoşgörü ve özgürlük olmak üzere üç başlıkta toplamak mümkündür. Söz konusu başlıklar aynı zamanda liberalizmin temel unsurlarını ifade etmektedir (Çaha, 2007:21). Liberal düşünce geleneğini oluşturanlardan John Locke, David Hume ve J.Stuart Mill, pozitivizmin temsilcileri olarak bilinmelerine rağmen bu düşünürler liberal düşünceye bilimsel bir temel atfetmemişlerdir. Mill bütün fikirlerini ahlâkta ararken, Hume bilim mantığı ile ahlâk anlayışını ayrı tutmuştur. Locke ise ahlâki yargılarla bilimsel yargılar arasında paralellik kursa da aynı eylem mantığı içinde bir değerlendirmeye tabi tutmamıştır. Liberal düşünce geleneği oluşum sürecinden beri bilimsel bir temel yerine ahlâki bir temel anlayışı içinde olmuştur. Yani bilimsel bağlamda ne söylenilirse söylensin liberalizm düşüncesinin savunduğu temel değerler piyasa düşüncesi, mülkiyet hakkı, kanun hâkimiyeti vd. olmuştur. Bu değerleri savunurken hiçbir zaman bilimsel bir temele ihtiyaç duymamış, ahlâki bir temellendirme yapmıştır. Bu anlayışa göre “liberalizm bilimsel bir teoriden ziyade ahlâki bir teoriyi” ifade eder (Başdemir, 2009:15-16).

Bir ahlâk teorisi olarak kabul gören liberalizm aynı zamanda kapitalist ideolojinin yarattığı olumsuzluklardan etkilenerek anlayış değişikliğine gitmek zorunda kalmıştır. Kişisel çıkar anlayışının meydana getirdiği tahribatı ve yıkıcılığı savunan klasik liberallere karşı modern liberaller karşı çıkmıştır. On dokuzuncu yüzyıl liberalizmi olarak da adlandırılan klasik liberal düşünce, bencil bireyciliği kabul eden anlayışla insanoğlunu rasyonel bir biçimde bencil çıkarlarına ulaşma peşinde koşan yaratıklar olarak niteler (Heywood, 2007:58). Klasik liberalizmi oluşturan temel unsurlar hakkında ortak bir kanaat olmamakla beraber biri diğerini mantıksal çerçevede destekleyecek, sistematik hale gelebilecek dört unsura sahip olduğu söylenebilir. Bunlar: 1.Bireycilik, 2.Özgürlük, 3. Kendiliğinden doğan düzen ve piyasa ekonomisi 4. Hukukun hâkimiyeti ve sınırlı devlet anlayışıdır (Yayla, 2011:145).

4.4.3.2. Liberalizm ve ahlâk

Klasik liberalizmin temel unsuru her ne kadar negatif özgürlük anlayışına dayalı ise de liberal düşünce geleneğinde pozitif özgürlük anlayışı da savunulmuştur. Negatif özgürlük bireyi etken yapan, dış müdahalelerden arındırmayı amaçlarken, pozitif özgürlük anlayışı bireyin bizatihi kendi efendisi olmayı, otonom olmasını amaçlamıştır (Çaha, 2007:27)

Klasik liberalizmin geniş bir biçimde kabul gören bencil çıkar anlayışı sanayileşme ile birlikte büyük miktarda bir servet artışı meydana getirmiş bu süreçle birlikte genel refah düzeyinin artacağı umulmuştur. Klasik liberalizmin sınırlı devlet anlayışını savunmak için sınırlı kanun argümanı işverenlerce “istediğini yapma” izlenimi doğurmuş bu anlayış refah artışı ile birlikte altyapısı olmayan bir yaşam, düşük ücretler, işsizlik gibi durumlara neden olmuştur. Bu olumsuzlukların sonucunda “*denetimsiz bencil çıkar anlayışının sosyal olarak âdil bir toplum*” üretemeyeceği anlaşılmış, liberalizmin ilkelerinin yeniden gözden geçirilme ihtiyacı doğmuştur. İktisadi bireycilik fikrinin bu denli savrulması ve şiddetli bir biçimde eleştirilmesi liberallerin devlete yönelik görüş ve tutumlarının yeniden revize edilmesini zorunlu kılmıştır. Klasik liberal düşüncenin savunucularının rehber edindiği minimal devlet, sivil toplumda meydana gelen eşitsizlik ve adaletsizlik sorunlarını gidermek için yeterli olmamıştır. Bunun sonucunda modern liberaller olarak tanımlanan yirminci yüzyıl liberalizmi müdahaleci ya da imkân tanıyan bir devlet için sözgelimi hazırlık yapmışlardır (Heywood, 2007:70).

Modern liberallerin eşitsizlik ve adaletsizlik gibi meselelere çözüm bulma yaklaşımı klasik liberaller tarafından eleştirilmiş, klasik liberallerin modern liberalleri bireyselliği terk ederek kolektivizmi benimsediklerini iddia etmişlerdir. Modern liberaller ise bu tutumun ihanet değil aksine klasik liberalizmi sağlam bir bina haline getirdiklerini iddia etmişlerdir (Heywood, 2007:71).

İngiliz filozof T.H.Green’in öncülüğünü yaptığı çalışma L.T. Hobhouse (1864-1929) ve J.A.Hobson (1854-1940) gibi liberal düşünürleri etkilemiş ve sözgelimi liberal düşünce geleneğinden bir kopuşun ifadesi haline gelmiştir. Green, en genel anlamda “klasik liberalizm tarafından savunulan denetimsiz kâr anlayışının, yeni adaletsizlik ve yoksulluk” gibi arzulanmayan durumlara yol açtığını belirtmektedir. Liberalizmin kalbi olarak tanımlanan, bir bakıma modern ve klasik liberalizm arasında köprü olan John Stuart Mill’in takipçisi olan Green, klasik liberalizmin biçimlendirdiği “bencil, fayda azami eştirici” insan formunu

reddetmiştir. Green, insanın alturist (diğerkam) olduğunu ya da en azından böyle bir kapasiteye sahip olduğunu, bireylerin birbirine şefkat beslediğini ve bireylerin sosyal olma saikıyla sosyal sorumluluk beslediğini empati bağlarının olduğunu dile getirir (Heywood, 2007:72).

Bir dönüm noktası olan bu fikri ayrışma liberalizmin politik ekonomi bakımından liberaller klasik ve modern (refah) liberaller olmak üzere iki gruba ayrılmasına neden olmuştur. Bu ayırım hem tarihsel bir ayrımı ifade etmektedir hem de devletin yetki alanının sınırlandırılması ya da genişletilmesi noktasındaki farklılığı ifade etmektedir. Klasik liberaller iktisadi özgürlükler ve piyasa ekonomisini şiddetle savunan ve devletin görev alanı noktasında sınırlı bir rol üstlenmesini savunurken modern (refah) liberalleri ise klasik liberallerin bu tutumuna karşılık devletin yetki alanını geniş (kısmen yeniden-dağıtım) anlayışını savunmaktadırlar. Bu yaklaşım aynı zamanda “sosyal liberal” bir yaklaşımı da ifade eder. Ki bu durum Amerika’da liberalizmden kastedilen yaklaşımdır. Bu bağlamda klasik liberaller farklılıklarını vurgulamak için kimi zaman kendilerini “liberteryen” olarak tanımlarlar. Refah liberalleri piyasa ekonomisine karşı çıkmamakla birlikte klasik liberaller ya da liberteryenlerin bu konudaki tutum ve duruşlarına sahip çıkmamıştır (Erdoğan, 2009:30-31).

Klasik liberalizmin en önemli unsurlarından biri negatif özgürlük anlayışıdır. Negatif özgürlük, bireyi çevreleyen, sınırlayan birey üzerinde dışsal sınırlamaların olmamasını ifade eder. Kârını en yükseğe çıkarma peşinde olan iş dünyası “negatif özgürlüğü” rehber edinerek mümkün olan en düşük ücretle emeğin satın alınmasına haklı bir pencere açar. Bu durum sefalet ve açlığa mahkûm bir bireyin işgücü olarak yetişkinin yerine çocuğu, erkeğin yerine kadını ikame ettirebilir. Green, tam da bu noktada negatif özgürlük anlayışına temkinle yaklaşır ve pozitif özgürlük anlayışını savunur. Pozitif özgürlük bireyi güçlendiren, bireyi sosyal felaketlerden koruyan refah devleti anlayışına kaynak bir anlayıştır. Green’e göre sosyal refah bireyin özgürlüğünü kısıtlayan bir olgu değil özgürlüğün garantörüdür (Heywood, 2007:73-74).

Kapitalist ekonominin yarattığı tahribatların ve meydana getirdiği acımazlıkları ortadan kaldırmak adına konulan koruyucu yasalar kuşkusuz sınırlı bir biçimde etkin olacaktır. Özsağır’ın ifadesiyle bireyin sapkın davranışlarının engellenmesi ve bireyi iyiye yöneltecek olan ahlâki değerler ancak *görünmez el vazifesi* görülebilir (Özsağır, 2013:53). Bu anlayıştan hareketle serbest piyasa

ekonomisinin etkin ve optimal bir iktisadi yapı ortaya koymasının olmazsa olmazı ahlâki değerlerle donatılmasıdır.

4.4.4. Piyasa ve Ahlâk İlişkisi

Piyasa kavramı İtalyanca “piazza” kelimesinden Türkçe’ye geçmiştir. En genel anlamda ise mal ve ya hizmeti arz eden satıcı ile bu mal ve ya hizmeti talep eden alıcıların karşılaşmasını ve bu yolla fiyatların oluşumunu ifade eder (Seyidoğlu, 1999:479; Arda, 2002:735). Günümüzde internet gibi kitle iletişim araçlarının yayılmasıyla telefon, faks ve elektronik posta gibi her türlü alışverişin yapıldığı ortamları piyasa olarak değerlendirmek gerekir. Piyasa sistemi en geniş bir biçimde: Özel mülkiyet, girişim özgürlüğü, serbest ticaret ve rekabete dayalı; tüketicilerin fayda temin etmek, üreticilerin kâr elde etmek amacıyla iktisadi faaliyetlerde bulunup ellerindekini serbestçe mübadele edebilmelerini imkân tanıyan sistemi ifade eder (Acar, 2002:12). Piyasa üretilen mal ve hizmetlerin dağıtımını organize etme yollarından sadece biridir. Piyasa haricinde ana akım olarak kumanda ekonomisi ve alturizmden bahsedilebilir. Bu bağlamda Barry, piyasa mekanizmasının ille de kapitalizmle özdeşleştirilmesine gerek olmadığını belirtir (Barry, 2002:29). Piyasa ekonomisi ne orman kanunlarının geçerli olduğu ne de kuralsız bir düzeni ifade eder. Piyasa ekonomisi, belirli kurallara dayalı olan keyfilik ve kuralsız ilkelerin elimine edildiği moral/etik davranış ilkelerine sahip bir iktisadi sistemi ifade eder. Piyasa ekonomisi, ekonomik kararların merkezi otorite tarafından alındığı sosyalizm ve ya devletin hiç olmadığı anarko kapitalizmden ayrılır. Devletin piyasa ekonomisinin etkinliğinin sağlanması için yapması gereken toplumu oluşturan bireylerin farklı amaçlarını gerçekleştirmelerini sağlayan bir ortam oluşturarak, fırsat eşitliğini sağlayarak baskı gücünü ortadan kaldırmaktır (Yay, 2012:2).

Piyasa kavramı sadece ekonomi de değil aynı zamanda siyaset, kültür ve sanatın söz konusu olduğu, kimi zaman da ahlâk ve din gibi öğelerin de dâhil edildiği bir biçimde de kullanılmaktadır. İdeal tip piyasanın temel özelliklerini tanımlayan tam, kusursuz ve eksiksiz ifadeleri ideal piyasa etrafında somut piyasayı kavramsallaştırmak için kullanılmaktadır. Söz konusu özellikleri referans almak koşulu ile gerçek yani somut ekonominin işleyişinden bahsetmek isabetli bir yaklaşımdır. Zira ideal piyasadaki varsayımların reel ekonomide de birebir uygulandığını söylemek mümkün değildir. Diğer kavramsal modellerde olduğu gibi piyasa olgusu da çeşitli kısıtlar altında olduğundan gerçek hayatla senkronizasyonu

mutlak anlamda imkânsızdır. Bilimsel ve kavramsal modelleri bir miktar sadeleştirerek kolay anlaşılmasını sağlamak üzere yapılan indirgemeler gerçeklikten uzaklaşmaya neden olur. Piyasa alıcı ve satıcı gibi iki temel aktör, alıcı ve satıcı arasında doğabilecek çatışmaları önlemek için ortak meşru güç olarak tanımlanan ve yardımcı unsuru ifade eden devletten oluşur. İdeal piyasada alıcı ve satıcıların mutlak özgürlüğe sahip olması, bireylerin isteklerinin meşruiyetinin sorgulanamaması, bireyin rasyonel ve faydasını en çoklaştırmaya çalışması, mükemmel bir bilgiye sahip olması, rekabet kurumunun fiyatları düşürerek kaliteyi arttırdığı varsayımı, dışsallığın olmaması gibi temel özellikler somut piyasayı anlamak için bir basamağı ifade eder (Demir, 2003b:128-140). Serbest piyasanın olduğu yerde “tüketici efendi”dir. Zira sınırsız bir üretim anlayışına imkân veren bu anlayışla birlikte tüketici sadece belirli ürünleri seçme iradesiyle karşı karşıya bırakılmaz, arz fazlalığından dolayı istediği mal ve hizmetten istediği miktarda satın alabilir. Serbest piyasa aynı zaman rekabetin nefes aldığı bir ekonomik biçimdir. Serbest piyasanın hayat bulduğu bir ekonomide rekabetin korunmasına yönelik birçok yasal düzenleme yapılarak, rekabetin varlığını devam ettirmesi ve korunması hukukun güvencesi altına alınmıştır. Serbest piyasanın hâkim olduğu bir yerde tekelleşme, kartel ve tröst gibi oluşumların olacağı iddiası gerçek dışıdır. Serbest piyasada giriş giriş-çıkış serbestisi olduğundan özel ya da tüzel kişilerin ekonomik faaliyet imkânı vardır. Bu imkânla küçük ölçekteki firmalar bir araya gelmek suretiyle büyük ölçekli firmalara dönüşebilirler. Esasında tekelleşmenin olduğu yerler devletin etkin bir ekonomik güç olduğu yerlerdedir. Devletin kimi firmalara verdiği imtiyazlar, dış ticarete uygulanan tarife, ithal mallara konulan kotalar, firmalara teşvik kapsamında verilen lisanslar tekelleşmeyi beslemektedir (Çaha, 2007:40).

Piyasa ve ahlâk ilişkisi geçmişten günümüze tartışılan bilhassa modern bilim olarak kabul edilen sosyal bilimlerde tartışma konusu olmaya devam eden, küreselleşme süreci ile beraber yeniden merkezi bir konu olmaya başlayan bir tartışmayı ifade etmektedir. Neoklasik iktisadın iktisadi değerden bağımsız bir zemine oturtma çabasına rağmen insanın iktisadi davranışlarını inceleyen, derin bir biçimde irdeleyen iktisat, ahlâk alanının dışına bırakılamaz (Acar, 2002:11).

İnsanın isteklerini kuşatan, yönlendiren normları, idealleri ve kültürü veri olarak kabul etmek, açıklanması gereken şeyin çoğunu veri kabul etmekle eşdeğerdir. Bu bağlamda iktisadi kararları belirleyen ekonomi kurumu dışındaki diğer kurumların incelenmesini gerektirir. Ahlâk kurumu da piyasa faaliyetlerinin

açıklanmasında önemli bir işleve sahiptir. Bu işlev tek yönlü değildir. Ahlâk ve iktisat birbirini etkileyen, etkileşim halinde bir olgu olarak ele alınmalıdır (Demir, 2002:3). Belki de vurgu yapılması gereken en önemli olgu ahlâkın, piyasa olmadan önce devlet, uluslararası ticaret gibi kurumlar olmadan da var olan insan-insan ilişkilerini düzenleyen, neyin iyi neyin kötü olduğunu belirleyen insanlık tarihi kadar eski olan sözlü kuralları ifade etmesidir. İslam, Hristiyan, Yahudi ve ya başka dinlere ait ahlâk türleri olduğu gibi içindeki mezhepsel farklılıkları da barındıran farklı ahlâk türlerine rastlamak mümkündür. Örneğin Max Weber Kapitalizmin Ruhu ve Protestan Ahlâkı adlı yapıtında batıda ortaya çıkan kapitalizmin varlığını Protestan ahlâktaki dönüşüm üzerine inşa eder. Burada üzerinde durulması gereken husus ahlâki kodların yaşamın her alanına hâkim bir unsur oluşturduğudur. İktisadi bağlamda özel mülkiyet serbest piyasa, rekabet, serbest mübadele gibi durumların varlığı söz konusu olmadan da ahlâk insan davranışlarını kapsayan bir durumu ifade ediyordu (Acar, 2002 :13).

Piyasa ve ahlâk arasındaki ilişkinin ne olması gerektiği, piyasa sürecini yorumlarken piyasa üzerinde ahlâki kuralların ve kodların olup olmaması gerektiği konusunda liberal/piyasacı yazarların fikirlerini iki başlık altında toplamak isabetli olacaktır. Birincisi Avusturya İktisat Okulundan piyasa süreci teorisinin kurucusu kabul edilen Carl Menger, sosyal bilimler metodolojisi üzerine yazdığı eserinde Ahlâk'ın ayrı bir disiplin olarak bilimsel bir kategori altında incelenebileceğini, iktisada ahlâki açıdan yaklaşıldığında ahlâka ayrıcalıklı bir yer vermeye gerek olmadığını, “ahlâk piyasadaki bireylerin bilgiyi değerlendirmelerinin bir üst kategorisi olmaması gerektiğini” savunmaktadır. Yani genel anlamda Avusturya İktisat Okulu, özel anlamda da Hayek piyasa ekonomisinin ahlâki terimlerle açıklamanın bir mantığının olmadığını, bu uğraşı anlamsız olarak niteler. İkinci görüş piyasanın ahlâkla ilişkilendirilebileceğini ve bu açıdan irdelenmesinin gerekli olduğu yaklaşımıdır (Oğuz, 2002:5-6). John O'Neill, piyasanın hakim olduğu ekonomik ilişkilerin ahlâk bağımsız olduğunu, piyasa dışındaki ekonomilerde ise ekonomik kararların doğrudan toplumsal gelenek ve gereksinimlerle sınırlandırıldığını belirtir. O'Neill'e göre:

“...Piyasa ekonomilerinde ekonomik kararlar doğrudan etik kaygılarla sınırlanmadığı için ekonomiler etik olarak savunulamaz...Kararlar ve sonuçlar hiçbir etik amaçla belirlenmemesi piyasa ekonomilerinin bir erdemidir. Belirli bir “iyilik” anlayışıyla “iyi”yi geliştirmek kamusal ekonomik ve siyasal kurumların işi değildir. Kamusal kurumların mükemmeliyetçi açıklaması

reddedilmelidir. Çoğulcu toplumlarda yaşıyoruz ve bu tür toplumlarda en iyi kurumsal düzenleme, farklı iyilik anlayışları arasında tarafsız kalanlardır. Piyasa, bu liberal tarafsızlık ilkesini gerçekleştiren bir kurumsal düzenleme sunar” (O’Neill, 2001:18-19).

Yerli literatürde ise Fuat Oğuz “Piyasa Süreci Teorisinin Ahlâk Anlayışı Üzerine Bir Not” adlı makalesinde Avusturya İktisat Okulu’nun görüşlerine yakın bir pozisyondadır (Oğuz, 2002:3-9). Mustafa Acar “Ahlâk Piyasanın Neresinde?” (Acar, 2002: 11-18) adlı makalesinde, Ömer Demir “Piyasa Ekonomisi ve Ahlâk” (Demir, 2002:3-7) isimli makalesinde, Atilla Yayla gibi liberal düşünürler (Yayla, 2004) piyasanın ahlâkla ilişkilendirilebilmesi gerektiği düşüncesine yakındırlar.

Piyasa ekonomisine yapılan en ciddi eleştirilerin başında piyasa ekonomisinin model aldığı iktisadi aktörlerin bencil, kişisel çıkar anlayışına dayalı olması gelmektedir. Piyasa ekonomisini eleştirenler bu modeli “birey kendi çıkarı peşinde koştuğunda ulaşmak istediği amaç için ahlâk ve hukuk kurallarını hiçe sayabilir” şeklinde değerlendirmektedirler. Buna çözüm olarak da bireyin ahlâk kurallarını ihlal etmesini engelleyecek piyasa kontrolü yapılmasını savunmaktadırlar (Yayla, 2004:4). Serbest piyasayı modelleyen unsurlardan bir kuşkusuz görünmez el (invisible hand) prensibidir. Bu prensibe göre bir toplumda birey kendi çıkarını maksimize ettiğinde toplumun çıkarı birey tarafından amaçlanmazsa bile toplum çıkarı maksimize olur. Serbest piyasa modelinde bireyin isteklerinin meşruluğu sorgulanamaz, veri olarak kabul edilir. Serbest piyasa modeline dayalı bir ekonomik sistemde başkaları için hiç bir şey üretmeyen bir birey mal, hizmet değişimi yapmasa bile kendi çıkarını maksimize etmek için yapacağı eylemler toplumun yararına olacaktır. Tam bir serbestlik içinde “kötü” bir şey satın almak istemeyenler olduğu için birey tek başına yaşamayı göze almıyorsa iyi bir şeyler üretecektir bu akıl yürütme işi çok güçlü olmakla beraber mutlak bir gerçeklik barındırmamaktadır. Ayrıca izaha muhtaç yönlerinin olduğunu belirtmek gerekir (Demir, 2002:3).

İktisat literatüründe bireyin kişisel çıkarı peşinde koşması anlayışı Adam Smith’e atfedilmektedir. Smith bu kavramı bugünkü kullandığımız manada ifade etmemektedir. Adam Smith bir fırıncı ya da kasabın bir mal satarken davranışlarını belirleyen temel argümanın kişisel çıkar olduğunu söyler. Kişisel çıkarı iktisadi ahlâk ile birlikte değerlendirdiğinde göç olgusuna atıfta bulunur (Kılıçbay, 1994:98-99). Hayek, piyasa ekonomisinin bireyi kendi çıkarı peşinde koşan varlıktan ziyade bireyin sahip olduğu sınırlı bilgi ve imkânlarıyla sahip olmak istediği ilgi çerçevesini belirlediğini söyler. Yani piyasa ekonomisinin sistemleştirme çabasında olduğu yapı

iktisadi aktörlerin iktisadi kararlarını kendilerinin almaları ve belirlemeleridir. Kişisel çıkarı maksimize etme çabası sadece Şikago Okulunda bilimsel çalışma yöntemlerinden biri olup genelde liberalizmin, özelde piyasa sisteminin yapısını belirleyen, kapsayan bir anlayış değildir.

Yayla, Piyasa Medeniyeti adlı yapıtında piyasanın kişisel çıkar anlayışı üzerine kurulmasını şöyle ifade etmektedir:

”Şikago Okulu’nun en önemli isimleri F. Knight, M. Friedman ve R. Posner’dır. Bazı liberallere göre bu okulun yaklaşımı çok mekaniktir. Hatta kimi iktisatçılar Şikago Okulu’nun piyasacı bile olmadığını iddia etmektedir. Aynı zamanda bireyin kişisel çıkarı peşinde koşması sadece maddi olanı değil manevi olanı da kapsar. Bu bağlamda birey aynı zamanda akrabalarını, sevdiklerini düşünebilir. İnsanların kendisini düşünmesi bu yönde çalışması ahlâksız bir tutum değil aksine meşru ve insandır. Zira kişisel çıkarını düşünmeyip çalışma arzusunda olmayan birey başkasına yük olur” (Yayla, 2004:8).

4.4.4.1. Piyasanın şiddetle ihtiyaç duyduğu model: Ahlâk esaslı ekonomi

Ahlâki kodlarla donanmış bir iktisadi aktör ahlâk kurallarını hayatının her anında yaşayacağı için yapacağı her eylem bilgi elde etme, zaman ve işlem maliyetini düşüreceği için piyasa tarafından desteklenir. Bu anlamda piyasa ekonomisi ahlâkla çelişki halinde değildir, tersine ahlâka ihtiyaç duyar ve ahlâksızlığı değil ahlâklı davranışı teşvik eder.

Piyasanın ahlâka ihtiyacını birçok başlık altında toplamak mümkündür (Demir, 2002:4-7).

- Ahlâk, piyasada bilgi ve işlem maliyetini düşürerek iktisadi faaliyetlerin sıfır olmazsa bile düşük maliyetle gerçekleşmesini ve kaynakların daha etkin kullanılmasını sağlar. Serbest piyasanın etkin bir şekilde işlemesi ve her türlü maliyetin minimize edilmesi için piyasa ahlâka ihtiyaç duyar. En başta piyasa serbestliğe dayalı, bireylerin rızalarına dayanan bir sistemi ifade eder. Böyle bir sistemde güven, doğruluk gibi temel ahlâki davranışların hayat bulması ilişkilerin sağlıklı bir biçimde yürütülmesini sağlar. Böylelikle ahlâkın devre dışı bırakılmadığı, ahlâki tehlike (moral hazard) ve ters seçim (adverse selection) riskini ortadan kaldırır.
- Ahlâk, piyasada bireyin iktisadi davranışlarına yön vererek, bireyin amaç edinmesine yardımcı olur. Rızaya dayalı, hiçbir zorlamanın olmadığı bir sistemde seçeneklerin fazla olması bireyin alacağı kararlarda meşruluğunu artırır. Yoksul bir ailenin yaşamını sürdürmesi için günde 15 saat çalışmaya

razı olması ahlâki bir sorun olarak algılanmayabilir. Aynı eylemi çocuk ya da organ satarak yapmaya çalışması meşruluğu ortadan kaldırır, eylemi ahlâk dışı bir zemine oturtur. Çalınan bir ürünün düşük fiyattan satılması alıcı ve satıcının karşılıklı rızasına dayansa bile yapılacak işlem meşru olmayan ve ahlâki olmayan bir durumu ifade eder.

- Hayatın her alanında olduğu gibi ekonomik faaliyetlerde de ahlâk, güdülenme (motivasyon) unsurudur. Bir öğrencinin arkadaşlarıyla kendisini kıyaslayarak kendisini övmek suretiyle üstün görmesi ahlâki bir davranış olarak kabul edilmez. Aynı durum söz konusu olduğunda aynı çocuğun güdülenme mekanizmasıyla daha çok çalışarak başarı elde etmesi mümkündür ve onaylanabilir bir durumu ifade eder. İşte bu nedenle ahlâki kurallar, bireyin bir amaca ulaşmak için sahip olduğu enerjiyi meşru kanallara yönlendirerek kişilerarası çatışma ve gerilimi durdurur. Söz konusu örneği üretim sürecine uyarladığımızda birey, örnek edinme yoluyla üretimin artıp, paylaşımın uzlaşmacı yollarla, düşük maliyetle olmasını sağlar.
- Sosyal yaşamda aynı soy, aynı aileye üye olma, aynı bölgede yaşama gibi geleneksel olarak var olan insan-insan ilişkisinde güven, sadakat gibi sosyal olgular daha sağlam bir zeminde iken, piyasada mallar yoluyla bu insan-insan ilişkisi insan-mal-insan ilişkisine döner. Bireyler arasına yüz yüze ilişkiler yerine mallar araya girdiğinde güven kaybı olabilir. Ahlâk kurallarının etkin olduğu, ahlâk alanının genişletildiği ilişkilerde güvensizlik, sadakatsizlik gibi onaylanmayan davranışlar ortadan kalkar.
- Ekonominin istediği durum uzun dönemli istikrarı sağlamaktır. Ahlâki kodların yararlı bir şekilde bir sonraki nesle aktarılması bu uzun vadede istikrarın sağlanmasını kolaylaştırır.

Erdemli bir birey, piyasanın etkin bir biçimde varlığını sürdürüp gelişmesi için arzulanan bir insan modelini ifade eder. Ahlâkın önemsendiği doğruluk, sadakat, dürüstlük ve çalışkanlık gibi “iyi” kabul edilen davranışlar vasıtasıyla insanın erdemli bir şahsiyete dönüşüp karşısındakini aldatmaması, borcunu inkâr etmemesi, senetlerini ödemeye sadık kalması gibi hoş görülen davranışlar piyasanın iyi işleyip piyasaya pozitif dışsallık sağlar. Piyasanın arzuladığı şey hem tüketici hem de üretici konumundaki iktisadi aktörlerin ahlâklı olmasıdır. Tüketici olarak bir birey rasyonel ve akılcı olmak kaydıyla kazıklandığı bir firmadan ikinci kez mal alıp kazıklanmak

istememez. Aldatılan tüketiciye alternatif ürün ve farklı firma olanakları sunulduğu sürece gerçeği fark edecek ve kazıklanma problemi ortadan kalkacaktır. Aynı durum üretici içinde geçerlidir. Bir üreticide rasyonel ve akıllı olmak koşuluyla dağıtımçı ya da tedarikçi tarafından aldatılıyorsa bir daha aynı hataya düşmeyecektir. Bu da ancak piyasa ortamını oluşturmakla mümkün olabilecektir. Piyasa varlığı ve sahip olduğu özellikler bakımından piyasaya giriş serbestisinin olduğu yani giriş-çıkış yasağının olmadığı, tekelleşmeyi engelleyen rekabetin varlığı, korumacılık yerine serbest ticaretin istendiği ve bu isteğin hukuk devleti çerçevesinde soyut kurallar dâhilinde rekabeti teşvik ettiği için piyasada kaliteli mal üretmeyen, sürekli müşterilerini kazıklayan, borcuna sadık kalmayan aktörlerin piyasada varlığını sürdürmesi, geliştirmesi imkansızdır (Acar, 2002:14-15). Serbest ticaretin olduğu bir ekonomik sistemde iyi iş ile iyi ahlâk birbirini tamamlayıcı iki unsurdur. Dolayısıyla ticaret, uzun vadede işini sağlam ve dürüst biçimde yapanları ödüllendirir. Mallarını zamanında teslim eden satıcı ve itibar sahibi bir alıcı işini ve şöhretini kimseye kaptırmayacaktır (Griswold, 2004:104).

Ürettiği mal ya da hizmeti maliyeti düşürücü bir yolla sunan üretici, bir yandan fiyatı düşürmekle rakiplerini saf dışı bırakır ve onlar üzerinden bir negatif dışsallık oluşur. Bu durum tüketicilerin ise bütçe kısıtı altında daha fazla mal ve ya hizmet almasını sağlayarak tüketiciye pozitif dışsallık meydana sağlar. Fakat söz konusu girişimci, ahlâklı olmayıp rahiplerini iftira ya da tehdit yoluyla piyasa dışına atmaya çalışırsa, bu bireyin elde ettiği kazanç rakiplerini piyasa dışına itmekle üreticilerin pozitif dışsallığa sahip olmasını engeller hukuk ve ahlâkı ihlal ederek negatif dışsallığa neden olur (Demir, 2003b:172). Modern refah ekonomisinde daha çok çalışmak ve tasarruf etmek yoluyla, bireyin etik bir yaklaşımla sınırlamaları bu yolla ekonomide meydana gelen dışsallıkların içselleştirmesini sağlayacaktır (Buchanan, 1994: 53).

Yayla piyasanın ahlâka olan ihtiyacını şöyle açıklamaktadır: ”Piyasa ekonomisi, ahlâkla çelişki içinde değildir; o, ahlâkın zaten var olduğu ve fonksiyonlarını icra ettiği bir ortamda yaşamasının yanı sıra, ahlâka ihtiyaç duyar ve de ahlâklı davranışı teşvik eder (Yayla, 2004:4). Nelson’un ifadesiyle mal ve hizmet yaratma fikri elbette kötü değildir fakat bunu “etik çıkarımların kendi sorunlarını çözeceğini” varsayımıyla yaptığımızda bu anlayış ekonomiye zarar verebilir (Nelson, 2011:59).

4.4.4.2. Piyasa Aksaklıkları ve Ahlâk

4.4.4.2.1. Asimetrik bilgi sorunu ve ahlâk

Ekonomik analizler yapılırken, iktisadi aktörlerin tam rekabet piyasası şartlarında tam bilgiye sahip oldukları anlayışından hareketle statik bir iktisadi analiz yapılarak, diğer faktörler sabit varsayılır. Fakat somut piyasalarda tam bilgiye sahip olmak istisnai bir durumdur. Bu durum asimetrik bilgi sorununu meydana getirir. Asimetrik bilgi, bir işlemle ilgili olarak taraflardan birinin belli bir bilgiye sahipken, diğer tarafın bu bilgiye sahip olmadığı durumun ifadesidir. Asimetrik bilginin bir diğer adı özel bilgidir (Krugman ve Wells, 2010:559).

Miskhin ve Strahan, işlem maliyetlerini finansal sistemin etkin bir biçimde işlemesini engelleyen faktörlerden biri olarak niteler. Aynen öyle de asimetrik bilginin varlığı da başka bir engeldir. Finansal işlemlerde genellikle bir tarafın yeterince doğru kararlar almasını sağlayacak tam bilgiye sahip olmaması asimetrik bilgi problemini ortaya çıkarır. Tam bilginin aksine sahip olunan bilgi eksikliği ahlâki tehlike ve ters seçim gibi iki tip problem yaratır. Ters seçim işlemlerden önce meydana gelirken, ahlâki tehlike işlemlerden sonra yer alır. Fakat ahlâki tehlikenin kaynağı yalnızca asimetrik bilgi değildir (Miskhin and Strahan, 1999:3).

George Akerlof 2001 yılında J.E.Stiglitz, M.Spence ile birlikte Nobel ödülünü almıştır. G. Akerlof 1970 yılında yayınladığı “The market of Lemons : Quality, Uncertainty and Market Mechanizm” adlı makalesinde asimetrik bilgi sorununun sistematik bir biçimde ele almıştır Akerlof bu çalışmasında kalite ve bilinemezliği (muğlaklığı) ilişkilendirip ekonomik faaliyetlerde güvenilir ve dürüst olmanın önemini vurgulamakla birlikte, dürüst olmamanın ekonomide maliyetlerin temel belirleyicilerinden biri olduğunu belirtmektedir (Akerlof, 1970:488-500).

Akerlof’un bu fikrinin en önemli ayağı Herbert Simon’unda belirttiği gibi “bütünüyle rasyonel olmanın değilde daha az rasyonel olmanın, çoğunlukla daha rasyonel olduğunu” ifade etmiştir (Akt.Krugman, s.210).

Paul Krugman, Akerlof’un bu yaklaşımını Keynes’i mezarından çıkaracak derecede güçlü bir fikir olduğunu belirterek, “Kusursuz Rasyonalitenin Akıl Dışılığı” başlığını verdiği yazısında bu durumu şöyle ifade etmiştir:

“Bir kez işittikten sonra sanki onu eskiden beri biliyormuşsunuz gibi hissettiğiniz etkileyici şarkılar yazabilen bir halk müziği bestecisi olduğunu duymuştum. Aynı yeteneğe sahip iktisatçılar da bulunmaktadır: bunlar, çok temel ve aynı zamanda çok basit, bir kez duyduğunuzda

hiçbir zaman anlamadığınıza inanmamızın çok zor olduğu fikirleri sahiplenmeyi başarabilirler (Krugman, s.210).”

Tam bilgi varsayımının kaldırılması hassas olmakla birlikte doğru modele nasıl ulaşacağız sorunu ortaya çıkarır. Bu nedenle ekonomik analizlerde tam bilgi varsayımının kaldırılması, Stiglitz’in metaforik yaklaşımıyla adeta Pandora kutusunun kapağının açılması gibi olur. (Stiglitz, 2000:70)

Hukuksal çerçeve anlayışı içerisinde sorun ortadan kaldırılabılır. Kurumlar olarak denetleme mekanizmaları, mevzuatlar, üst kurullar, dernekler, meslek odaları, ilgili yönergeler, sivil toplum örgütleri gibi ters seçim ve ahlâki minimize olur. En iyi ikinci teoremden kaldırılamazsa minimize edilmeli (Şimşek ve Karakaş, 2007:26).

Kurumsal iktisat yaklaşımına göre birey sınırlı rasyonaliteye sahiptir. Sınırlı rasyonalite ise asimetrik bilgiye neden olur. Asimetrik bilginin olduğu yerde “işlem maliyeti” ve “fırsatçılık” meydana gelebilir. Aynı zamanda kurumsal düzenlemeleri de ifade eden ahlâk ve hukuk, bir toplumda sosyal ilişkilerde olduğu gibi ekonomik ilişkilerde de daha “temiz, dürüst ve adil” davranışların oluşumunu sağlar (Ata, 2009:84-85). Kurumların da insan davranışlarını belirleyen kurallar bütünü oluşturur yaklaşımından hareketle (Demir, 1996:42), toplumların bir arada yaşamasını mümkün kılan, sözü edilen toplumlarda kişilerarası çatışmaların en aza indirilmesini sağlayan hukuk gibi formel kurumlar olduğu gibi ahlâk ve değerlerin olduğu informel kurumlar da vardır. İformel ve formel kurumların birbirini desteklediği toplumlarda, kuralların hayata aksedilmesi ve uygulanması kolaylaşır ve bu anlayışla aynı zamanda işlem maliyeti düşer. Örneğin vergi kaçırmanın dini, hukuki ve ahlâki değerler açısından kötü karşılandığı bir toplumda vergi kurallarına uyma eylemi artar, daha az vergi denetmeni, daha az savcı, polis, hapisane ihtiyacı doğar.

4.4.4.2.2. Dışsallıklar ve negatif dışsallıklara bir çözüm olarak: Ahlâk

Kâinatta düzenli bir biçimde işleyen dengeye, evrende gözle göremediğimiz derecedeki radikal değişim ve dönüşüme insanın hiçbir müdahalesi yokken, doğadaki dengenin bozulmasına neden olan eylemlerin sebebi insanların sınır tanımaz istekleridir. Çevre, varlığın en geniş bir biçimde hayat bulduğu yeri ifade eder. Çevre kirliliği/sorunları insan yaşamının her anını etkileyen bir durum olarak karşımıza çıkar. İnsan hayatını yaşanabilir kılan sadece insanın isteklerine ulaşma derecesi değil aynı zamanda hayvan, bitki ve ekosistemin sorunsuz ya da en az miktarla sorun

yaşadığı bir tabiat gereklidir. Yirminci yüzyılın sonlarından başlamak üzere çevre kirliliğinin boyutları küresel bir tehlike haline gelecek derecede artmıştır. Hızlı nüfus artışı, tüketimin daha fazla özendirilmesi, besin ihtiyaçlarının karşılanmasına dönük yeni tarım arazilerinin temininin gerekli kılmış, ekosistemin dengesinin en önemli sağlayıcıları olan ormanlar ve yeşil alanlar hızla azalmış buna bağlı olarak da karbon emisyonu (zehirli gazlar) ve atıklar artmıştır. Bu sorun sadece hali hazırdaki insanların varlığını değil aynı zamanda gelecek nesilleri de bir tehdit oluşturmaktadır.

Uygarlık tarihi irdelendiğinde, insanoğlunun barınma, yeme, giyinme türünden ihtiyaçlarını karşılamak üzere avcılık-mağara yaşam biçiminde başlayan ve şekillenen yaşamı, “küresel bir köy” olarak tabir edilen günümüze değin sürekli tüketim-üretim sarmalında bir işlev görmüştür. Endüstri devriminin yaşandığı toplumlarda, sanayi uygarlığı yaşamı bütün yönleriyle (siyasi, sosyal, ekonomik, kültürel) değiştirerek, bir bakıma toplumsal dönüşüm ve gelişme yaşatmıştır. Kapitalist üretim biçiminin dünya ölçeğinde birçok yerde varlığını yaygın bir hale getirerek zenginlik yaratması, refah düzeyinde önemli artışların zeminini oluşturması olumlu olsa da, Paretocu yaklaşımın öngördüğü “ bir kimsenin faydasını azaltmadan diğerinin faydasının artırılamayacağı” ilkesinin yansımaları her zaman var olmuştur. Bu yaklaşımda da dezavantaj kısmı her zaman az gelişmiş ülkelerin payına düşmüştür.

Çevre, insan faaliyetleri ve canlı varlıklar üzerinde hemen ya da süreç içinde dolaylı ya da dolaysız bir etkide bulunulabilecek fiziksel, kimyasal, biyolojik ve toplumsal etkenlerin belirli bir zamandaki toplamı olarak tanımlanmaktadır (Keleş ve Hamamcı, 1993:21). Bu tanımdan anlaşılacağı üzere çevre sorunları gibi negatif dışsallıklar sadece lokal bir bölgeyi değil çevreyi kullanan herkesi olumsuz etkiler. Örneğin sigara içenlerle içmeyenlerin olduğu bir ortamda o ortamdakiler negatif dışsallığın maliyetine katlanır. Fakat çevre sorunları, bir bütün halinde toplumun bütünü negatif etkiler.

Çevre kirliliği bir dışsal maliyetin ifadesidir. Kirliliğin bize yarar sağlayan faaliyetlerin bir sonucu olduğundan hareketle (şehirlerimizi aydınlatmak için yapılan elektrik santralleri, yiyecek üretilen çiftliklerden gelen gübrelerin nehre dökülmesi) hiçbir çevre politikasında hedef çevre kirliliğini ortadan kaldırmak değildir. Amaç kirliliği minimize etmektir (Krugman ve Wells, 2010:434-436). Çevre kirliliğinin ekonomik boyutu dışsallıklar ölçeğinde ele alınır. Dışsallık, piyasa aksaklıklarından

biri olarak “bireylerin ya da firmaların başka bireyler ya da firmalar üzerinde etkisi olan ve etki altında kalanın bu etkinin bedelini ödemediği ya da kendisine bu bedel ödenmeyen bir eylemi” ifade eder (Stiglitz, 1981:262). Dışsallık kavramı, negatif dışsallık (dışsal maliyetler) ve pozitif dışsallık (dışsal faydalar) olmak üzere ikiye ayrılır. Dolayısıyla bir birey ya da firmanın başkalarına yükledikleri ve bundan dolayı bir bedel ödemedikleri maliyet negatif dışsallığı ifade eder. Çevre kirliliği bir negatif dışsallık örneğidir (Krugman ve Wells, 2010:437). Pozitif Dışsallık ise dışsal fayda olarak da tanımlanır, bir malı ve ya hizmeti satın alan ya da satanların üçüncü kişilere herhangi bir bedel ödetmeksizin fayda sağlamasıdır. Örneğin bulaşıcı hastalığa yakalanan bir bireyin para ödeyerek aşı olması hastalığın yayılma riskini ortadan kaldırır (Yıldırım vd, 2011:302). Çevre kirliliği gibi negatif dışsallıklar, piyasa mekanizmasının başarısız olmasının temel nedenlerinden biridir. Dışsallıkların olduğu bir yerde ekonomik etkinliğin bozulması kaçınılmazdır. Bu bağlamda piyasa başarısızlıklarının ortadan kaldırılması için devletin ekonomiye müdahale etmesini gerekli kılar (Krugman ve Wells, 2012:433).

Çevre-ahlâk bağlamında toplum-tabiat ilişkileri, dönemin (18.yy) bilimsel görüşüne benzer bir biçimde hatta aynı düzlemde seküler ve insan-merkezli (antroposentik) anlayışa sahip olmuştur. Daha önceleri kâinattaki düzenin, ahengin, güzelliklerin “aşkın ve mutlak” bir varlık tarafından yaratıldığı anlayışı, Neo-Darwinizm'in tesadüf ve evrimle temellendirmeye çalışan bir anlayışına hapsedilmiştir. İnsanın hayattaki tek amacının mücadele etmesi gereken bir kimliğe büründüren anlayış, hayatta kalmanın yegâne ilkesini ”mücadele ve savaş” olarak nitelendirmektedir. Bu anlayış diğerkâmlık yerine bireysellik, empati yerine rekabeti öngörerek güçlünün güçsüze, kuvvetlinin zayıfa gelişmişin az gelişmiş tahakkümüne yol açmıştır (Özdemir, 1999:299-300). Bu yaklaşıma benzer bir biçim de liberal kapitalizm düşüncesi de çevre değerlerine salt iktisadi kaynak açısıyla yaklaşmaktadır. Bu anlayış çevreye, antroposentrik (insan-merkezli) bir nazarla olaya yaklaşmakta ve doğal kaynaklara bizzat varlıkları itibariyle bir değer atfetmemektedir. Bu anlayışla çevresel değerleri korumanın gereği/gerekçesi insan ihtiyaçlarını karşılama eksenlidir. Yani insana faydalı olan korunmaya değer olan değerdir prensibi hâkimdir (Bıçkı, 2001:40). Bu anlayış esasında toplumsal felaketselere de yol açabilme potansiyeline sahiptir. Başta Afrika ülkeleri olmak üzere, örnek edindirme yoluyla az gelişmiş ülkelerin gelişmiş ülkelerin sahip olduğu tüketim kalıplarına özendirilmesi bir felaketin habercisi olur. *Liberalizmin albenisi* olan bol

tüketim anlayışının dünyada 3,8 milyar nüfusa sahip düşük-gelirli, alt-orta gelirli ülkeler ABD'deki, Yunanistan'daki tüketim düzeyine ulaştığını varsayarsak önu alınmaz çevresel felaketlere neden olur (Kazgan, 2012:397).

Dışsallıkları önlemek için kamusal çözümlerin yanında özel çözümler olarak konulabilecek iki çözüm vardır. Bunlardan birincisi Coase Teoremidir. Yani dışsallığı meydana getirenler ile dışsallıklardan etkilenenlerin bir araya gelip dışsallığı içselleştirmeleridir. Örneğin sigara içenlerin ve içmeyenlerin olduğu bir ortamda sigara içmeyenlerin kaybı daha fazla ise sigara içmeyenler bir araya gelip sigara içenlere tazminat ödeyebilirler. Ya da aynı balık sahalarını kullanan balıkçıların bir araya gelip aşırı avlanmayı önlemek için belirli kurallar koyması gibi. İkinci yol ise sosyal yasaklar yoluyla dışsallığı önleme çabasıdır. Toplumsal hayatta sıkça rastlanan ve istenilen bir durumun ifadesi olarak “Sana yapılmasını istemediğin bir şeyi başkasına yapma” altın kuralını hayata geçirmek. Yani iktisat diliyle “pozitif dışsallıklara neden ol” “negatif dışsallıklara neden olma” (Stiglitz, 1981:266-67). Bu anlayışla birlikte ahlâka sahip iktisadi aktörlerin (girişimciler, firmalar) üretim yaparken sadece kısa vadede kârlılık eksenli değil, çevreyi koruyan ve “sosyal sorumluluk” anlayışının firmalara kattığı prestijden hareketle yapacakları üretim piyasa için istenilen bir durumu ifade edecektir.

Çevre sorunlarının azaltılması ve sürdürülebilir kalkınma politikalarının oluşturulmasında elbette ki devletin oluşturacağı siyasi ve ekonomik politikalar, yasal mevzuatlar, ceza-i müeyyideler gereklidir. Fakat devletlerin/hükümetlerin, çevre kirliliğini/sorunlarını önlemek için yapacağı çalışmaları maliyet-fayda karşılaştırılması ekseninde düşünerek, söz konusu sorunların büyük bir ekonomik yük yükleyeceği gerekçesiyle çözmekten kaçınması, hem şimdi hem de gelecek nesiller için telafisi zor tahribat ve yıkıma sebebiyet verecektir. Bireyin diğerkâm olmasını sağlayacak, çevrede tahribat ve yıkım yapmadan üretim yapmaya teşvik edecek, “vicdan” merkezli, görünmez el vazifesi görecek olan ahlâklı bir ekonomik sistemdir.

4.4.4.3. Ahlâk-piyasa bütünlüğünü sağlamaya dönük çalışmalar

Piyasa sürecine ahlâkı dâhil etme çabamız hangi araçları ya da hangi metodu kullanmakla oluşacaktır sorusu iktisadi düşünce sisteminin gerek siyaset gerekse iktisadi bağlamda günümüze dek sorun oluşturan devletin ekonomik

hayattaki rolü ne ve bu rolün ne ağırlıkta olması gerekir sorusuna cevap aramakla mümkün olacaktır.

Devletin belirli bir ideolojik dayatmasıyla ahlâkı topluma enjekte etme çabası, bireyi rızası olmadan “ahlâklı” davranmaya zorlaması, bireyin tutum, davranış, eylem ve etkinliklerini planlayan, bireyin kendine ait kararları özgür iradesiyle almasını engelleyen bir ortamda bireyin erdemli olup olmadığı anlaşılabilir ve yeşerebilir (Acar, 2002 :15-16).

Friedrich Von Hayek Kölelik Yolu adlı yapıtında bu durumu şöyle ifade etmektedir:

“...Ne var ki bu kuşak, aynı zamanda, ahlâk denilen kavramın aslında bireysel bir temele dayandığını ve bireyin, ancak özgür bırakıldığında, kendi çıkarı kadar, gerektiğinde içinde yaşadığı toplumun çıkarı içinde kişisel fedakarlıklara hazır olması gereğine dayanan bir ahlâk düsturunu unutma tehlikesiyle karşı karşıyadır. Kişisel sorumluluk dünyanın dışında iyiliği ve kötülüğü tefrik etmek zordur. Bireyin erdemi, ancak, ona uğruna kişisel arzularından vazgeçebilmeyi göze alabileceği doğrunun ne olduğunu şahsen değerlendirme fırsatı verildiğinde tartışılabilir. Başka bir anlatımla, insanlara, ancak kendi şahsi çıkarlarına ilişkin sorumluluklar yüklenme ve gereğinde onları feda etme özgürlüğü tanındığı takdirde, karalarının ahlâki değerlerinden söz edilebilir.” (Hayek, 2010:271-272).

Piyasa sistemi, hem yapısı hem de sahip olduğu özellikleri itibariyle piyasa sürecine dışarıdan bir ahlâki norm dayatmanın olumsuz sonuçlar doğuracağını savunmaktadır. Bireyin kendi çıkarını gözetirken subjektif yargılardan, toplumsal değerlerden ve ahlâki tasavvurdan etkilenmesi koşulu göz önüne alındığında bu yaklaşım toplumunda çıkarının maksimize edilmesine hizmet edeceğidir. Herhangi bir ahlâki yaptırım işlem maliyetlerini artıracaktır. Bu bağlamda piyasanın geliştirdiği ve savunduğu değer, ahlâki yaptırımların zoraki uygulanmasını ortadan kaldıracak olan “ahlâkın ilgisizliği argümanıdır” (Oğuz, 2002:3). Politik gücün bireyin yaşama alanına müdahale etmemesi ve herhangi bir yaşam modeli dayatmaması koşulu ile ahlâk kurallarının oluşumunda, etik kodların ortaya çıkmasında önemli bir işlevi olabilir. Bu konuda siyasi otoritenin ahlâk ve etik kodları destekleyen, politika üreten bir rolünün olması gerekir. Birey ya da kurumsal bazda erişilen ekonomik faaliyetlerde ahlâk kurallarına uyum, moral standartlara bağlılığın olması ve kurumsal bir görüş olması gerektiği birçok çağdaş ekonomistin ve fikir adamının savunduğu değerlerdir. Hatta serbest piyasa modelinin en önemli savunucularından ve fikir öncülerinden olan Nobel ödüllü F.Hayek felsefeye bağlı

kişi ve grupların bazı sosyal değerlere uyması ve birlikte hareket etmesi gerektiğini savunmuştur (Kılıçbay, 1994:99). Hayek, liberalizme has bir ahlâkın olmadığını savunmasına karşın genel anlamda liberalizmin, özelde ise piyasa sisteminin bir ahlâk yapısından tamamen ayrı ele alınamayacağını düşünür. Hayek, sosyalist ekonominin kolektivist yapısı itibariyle "müşterek amaç" zihniyetini eleştirirken bu zihin yapısının ahlâki ve entelektüel sorunlara neden olacağını dile getirmiştir. Hayek, piyasaya dışarıdan yapılacak bir müdahalenin piyasada kendiliğinden gelişen ticari ahlâka sekte vuracağını bu sebeple de ticari ahlâkın gerileceğini açıklar. Piyasada ise geçmişten günümüze kadar bir takım ahlâki buyruklar oluştuğunu bunu bozma yönündeki bir eylemin refah kaybına neden olabileceği gibi ahlâki zafiyeti de beraberinde getireceğini belirtir (Başdemir, 2009:40).

Piyasa sisteminin servet yaratarak zenginlik sağladığı görüşü her ne kadar geniş bir kitle tarafından kabul edilse de iktisat-ahlâk bağlamında piyasa sürecine yapılan eleştiri dağıtım sürecinde piyasanın başarısız olduğu ve bu nedenle ahlâki bir normu esas alan anlayışla dağıtım sürecinin daha etkin yapılacağı görüşüdür. Piyasa süreci teorisini savunan düşünürlere göre piyasa, ekonomide bilgiyi en etkin bir şekilde dağıttığı için piyasaya yapılacak herhangi bir müdahale bireylerin etkin kararlar vereceğini engeller iddiasıdır. Sisteme yapılacak herhangi bir müdahale sonucu sistemin yanlış bilgilerle donatılacağı dolayısıyla bireylerin sistemdeki bilgileri yanlış yorumlayacağına neden olacaktır. Oğuz'a göre "piyasa bireysel tercihlerin ve beklemeleşlerin fiyat yoluyla birbiriyle uyumlu hale getirildiği bir sistem olduğu için, ahlâki normlar ve tercihlerinde etkin bir şekilde işlemesi piyasa sisteminde yer alacaktır" (Oğuz, 2002:4).

4.5. Diğer Ekonomik Sistemler ve Ahlâk

Sosyalizm ve kapitalizm arasında Aydınlanma Çağından günümüze doğru süregelen tartışmaların temel kaynağının üretim araçları üzerinde özel ya da kamu mülkiyeti sorunu olduğunu söylemek yanlış olmayacaktır. Kapitalizm düşüncesi ve anlayışı, sosyalist düşünce sistemini benimseyenler tarafından sürekli ahlâksızlıkla suçlanmaktadır. Sosyalizmin anlayışı, maddi iktisadi bir zemin üzerine inşa edilmiştir. Sosyalizmin Marks öncesi ve sonrası sosyalizmi ile sosyalizmin belirli boyutlarını ifade eden ütopya-reel ayrımı yapılmadan ya da evrimsel tarihi süreci göz önüne alınmayacak biçimde bir bütün halinde düşünüldüğünde, kurulmak istenen

“proletarya diktatörlüğüne” ulaşmak için her yolu mubah görme anlayışı yatmaktadır.

Sosyalizm, kolektivist düşüncenin çeşitlerinden biri olduğundan kolektizmin savunduğu değerler sosyalizm için de gereklidir. Sosyalizmin ideal düşüncesini, nihai gayesini toplumsal adalet, eşitlik ve güvenliğin sağlanması oluşturmaktadır. Sosyalistler ile liberaller arasındaki tartışmaların tümü ulaşılacak istenen gayeler üzerinden değil, bu hedefe götürecek metodlar üzerinden yapılmaktadır. Bu gayelere ulaşmak için iktisadî hayatın devlet kontrolünde yeniden bir nizamla sokma çabaları kimi liberalleri de ikna etmiştir (Hayek, 2010:61-63).

Sosyalizmin ahlâki yapısını, kurucusu kabul edilen Karl Marx’ın ve Friedrich Engels’in ahlâk felsefelerini nazara vererek açıklamak gerekir. Marx’ın ahlâkçı bir düşünür olup olmadığı konusunda bir konsensüsten bahsedilemez. Bazı düşünürler ve sosyal bilimciler, Marx’ın ahlâk anlayışını hazcılık ve mutluluk anlayışı üzerine inşa ederken bazıları ise yararcı olmayan sonuçlu ya da deontolojik bir yaklaşımla ele almaktadırlar. Hangi taraf olursa olsun konsensüs sağlanan tek konu, Marx’ın ahlâki eleştirilerinin başat noktasını “kapitalizm değerleri” üzerine olduğudur. Marx’ın ahlâk felsefesi ile ilgili görüşleri tarihsel materyalizm etrafında şekillenmiştir. Ahlâki değerleri, alt yapı-üst yapı bağlamında sınıf ilişkileri ve çıkarlar üzerine inşa eden Marx ve Engels, hem hedonist ahlâk yaklaşımını hem de asketik (çileci) ahlâk anlayışının bittiğini dolayısıyla “bütün ahlâkın kaleminin kırıldığı” belirtmişlerdir (Göçmen, 2010:4-8).

Sosyalizmde ahlâk kavramı monolitik bir düşünce yapısı ifade etmez, paradoksal ritüellerle doludur. Marksist öğretilerdeki materyalist temelli yaklaşım ahlâkı dışlayan bir yapıyı savunur. Ahlâk, marksist ideolojide ‘burjuva çıkarımı’ savunan sınıflı toplumun özelliği olarak görülür. Sınıf karşıtlıklarını kaldırmadan ahlâkında ortadan kaldırılamayacağı anlayışı marksizmin ahlâki özgürlük anlayışına sahip olmadığını açıkça göstermektedir. Marksizmin adalet, eşitlik, kardeşlik gibi yargı ve kavramlarla donatılmış olması da bir etik yönünün olabileceğine karine oluşturur (İnce, 2008: 126-127). Marx’ın eserlerinde yabancılaşma olgusuna, adaletsizliğe, sefalete, insanın insan tarafından sömürüye uğratılmasına şiddetle karşı çıkması gibi nedenlerden dolayı Fransız filozof Andre Comte-Sponville tarafından Marx’ın bu yaklaşımı ekonomiyi ahlâkileştirme çabası olarak görülmüştür (Comte-Sponville, 2012:200-201). Her ne kadar Marks sözü edilen sözcükleri kullanmışsa da, Marks “sevgi”, “adalet”, “insanlık” ve “ahlâkîlik” gibi sebepleri ortaya koyarak

Komünist Parti'den insanları atması belki onaylanabilir görünmekle beraber Enternasyonali kurduğunda, Engels'e şu özel mesajı yollamıştı:” Önsözün içine ‘görev ve sorumluluk’ ile ilgili (yani gerçek ahlâkîlik ve adalet) iki söylem sokmak zorunda kaldım.” Fakat bu kederli söylemlerin “hiçbir zarara uğratmayacak şekilde konulduğu” konusunda Engels'e güven vermiştir (Hazlitt, 2006:400). Marx, Paris El Yazıları adlı yapıtının önsözünde her ne kadar hukuk, politika, ahlâk vs. gibi alanları hem bağımsız hem de birbiriyle olan bağlantılarını ve ilişkilerini ortaya sunmayı amaçlasa da istediği amacı gerçekleştiremedi. Marx ve Engels buna rağmen yaptıkları değerlendirmelerde metafizik, din, hukuk ve politika ile birlikte ahlâkî da ideolojik bir yaklaşımın ürünü olarak gördüklerini ve bunların üretim ilişkileri, alt yapı-üst yapı arasındaki ilişkilerden bağımsız ele alınmayacağını belirtmişlerdir (Göçmen, 2010:6). Marks ve Engels tarafından Aralık 1847-Ocak 1848'de yazılan Komünist Parti Manifestosunda Marks üst yapı-alt yapı olgusunu irdelerken din, hukuk vb. bazı değerler ki buna ahlâkta dâhil “burjuva çıkarını pusuda bekleten bir yığın burjuva önyargılarıdır“ şeklinde nitelemiştir.

Marks'ın bu zihni yapısını ve anlayışını, Komünizme inanmış ve Rusya'da uygulamış olan hem Lenin de hem de Troçki'de de görmek mümkündür. Lenin bir konuşmasında şunları dile getirmiştir:

“Dünyadaki sosyalist cennete ulaşmak için aldatmaya, kandırmaya, kanunları çiğnemeye, doğruyu engellemeye ve gizlemeye hazır olmalıyız. Kitleler arasında bizimle fikirdaş olmayanlara karşı nefret, isyan, tahkir ve benzer şeyleri ekecek bir dille yazılar yazabiliriz ve yazmamız gerekir” (Hazlitt, 2006:400).

Lenin 1920'de Komsomol Kongresinde ise ahlâk-komünizm arasındaki ilişki üzerine düşüncelerini şöyle açıklıyordu:

” Biz, kendi ahlâkımızın, bütünüyle proletaryanın sınıf mücadelesinin çıkarları tabi olduğunu söylüyoruz... Ahlâk, eski sömürücü toplumu yok etmeye ve bütün çalışanları, yeni bir toplumu, komünist bir toplumu inşa etmekte olan proletaryanın etrafında birleştirmeye hizmet eden şeydir... Bir komünistin gözünde, her türlü ahlâkın kökeni sömürücülere karşı yürütülen bilinçli kitlesel mücadele ile bu birleşik disiplindir. Biz, ezeli ve ebedi bir ahlâka inanmıyor ve ahlâk ile ilgili bütün masalların sahte olduğunu gözle önüne seriyoruz” (Özgener, 2000:186).

Troçki ise sosyalizm ya da komünizmin ahlâk ile ilişkisini:

“Ahlâkın, sınıf mücadelesinin bir fonksiyonu olduğunu ve aynı şekilde ahlâkın toplumsal gelişmenin bir ürünü olduğunu, bunun herhangi bir şekilde değişmeyeceğini, ahlâkın toplumsal çıkarlara hizmet ettiğini, söz konusu toplumsal çıkarların birbiriyle çeliştiğini, ahlâkın da ideolojinin diğer biçimlerinden daha fazla bir sınıfsal karakter taşıdığını...” şeklinde iddia etmiştir (Özgener, 2000:186).

Marksizm, kapitalizmin ürettiği “artık değer” sorununu kaldırmak istemiş ve bu değeri emekçilere yansıtmak istemişse de pratik durum böyle olmamıştır. Kapitalizmin kâr odaklı anlayışına şiddetle karşı çıkan Marksizm; kârı, oluşturduğu siyasi ve idari yapısı ile kemikleşen ve adeta yeni bir sınıf halini alan bürokratik üst kademe arasında paylaşmıştır (Çağrı, 2000:265). Sosyalizm esasında adil ve ahlâki olmayan bir ekonomik düzeni ifade eder. İnsanların rızası olmadan zorla, dayatmayla “emek” alıp bürokratik yapının istediği biçimde mal sunmasıdır. Toplumda emek vasıtasıyla üretilen mal ve ya hizmetin bölüşüm görevini üstlenen bir otoritenin insafına bırakıldığında ideolojik dayatmaya boyun eğmedikçe her türlü zulme uğramak olasıdır (Özel, 2002:24). Trotsky’nin şu sözü savunduğumuz iddiayı güçlendirmektedir: “Tek işverenin devlet olduğu bir ülkede muhalefetin anlamı, yavaş yavaş ölüme mahkûmiyettir. Çalışmaya ekmek yok diyen eski prensibin yerini artık boyun eğmeye ekmek yok prensibi almıştır” (Çaha,1999).

Sosyalizm, kapitalizmi bilhassa adil olmayan bir gelir dağılımına neden olduğu için şiddetle eleştirmektedir. Adil bir gelir dağılımını sağlamak amacıyla merkezi otorite tarafından yönetilen ve kontrol edilen bir ekonominin olması gerektiğini savunmaktadırlar.

Sosyalizmin idealindeki dünya düzenine ulaşmasının öncülünü ve ilk vasıtasını oluşturan “iktisadi planlılık” esasında hedef saptırabilir. Gelirlerin sosyal adalet kavramından hareketle dağıtılmak istenmesi iktisadi faaliyetleri merkezi bir idareye bağlar. Bundan dolayı kâr için üretim yapmak yerine tüketim için üretimin yerleştirilmesini isteyenler planlılığa taraftır. Ama gelirlerin bölünmesi adalet anlayışımızın tamamen zıttı da olsa kurulmak istenen zorunlu olarak, planlılığa başvurmak olacaktır. Gelirin dağılımı bizim adalet anlayışımıza tamamen zıt bir şekilde düzenlenmek istenildiğinde bile bu “planlılık” yoluyla yapılacaktır. Elit bir kesime ve ya belirli bir parti yahut aristokratlar dünya nimetlerinden daha fazla hisse ayırmak istendiğinde kullanacağımız metotlar eşitlikçi bir bölünmeye imkân verecek metotlar olur (Hayek, 2010:63).

SONUÇ

Geleneksel iktisat, iktisat kavramını “kıt kaynaklarla sınırsız insan ihtiyacının karşılanması” şeklinde tanımlar. Böyle bir tanımın izaha muhtaç yönleri olmakla birlikte söz konusu tanım, insan-insan ilişkisini reddeden nötr bir yaklaşımın ürünüdür. Hâlbuki ekonominin hayat bulmasını sağlayan, ekonomiyi bütün kurum ve kuruluşlarıyla reel ve tabii kılan insandır. Bu anlamda kimi farklı tanımlamalarla beraber iktisadi, “insanlığın günlük yaşamında sergilediği davranışların incelenmesi” biçiminde tanımlamak daha yerinde ve anlaşılır olacaktır. İnsanın hem fizik hem de metafizik boyuta sahip olduğu göz önünde bulundurulduğunda, bireyin davranışlarının bütününe esasında bireyin yaşam biçimini, dünya görüşünü ve dolayısıyla ahlâki anlayışını yansıttığı görülecektir. Bu bağlamda iktisadi davranışların ahlâki boyutunun ekonomideki yeri önemlidir. Ahlâk, bireyin diğer insanlarla olan ilişkilerini, “insani” tutum ve davranışlarını şekillendiren, eylemlerini yönlendiren bir kavramdır. Ahlâk, insanın “insan olma” özelliğinden hareketle, bireyde var olanı terbiye etmek yoluyla, bireyin tabiatını belirli yüksek değerler sistemine ulaştırarak, bireyin hem ideal hem de insani bir hal almasını sağlar. Bu bağlamda ilkel toplumlardan en modern toplumlara, tarım toplumu anlayışına sahip toplumlardan bilgi toplumu anlayışına sahip toplumlara kadar her dönemde ahlâka rastlanılmaktadır. Formel bir kurum olarak hukuk nasıl ki toplumsal düzeni sağlıyorsa hem din hem de ahlâk informel bir kurum olarak toplumsal düzeni sağlayarak, bireyler arasında meydana gelen uyuşmazlıkları, çelişkileri minimize eder.

Ahlâkın ekonomiden kopuş serüveninin dönüm noktasını modernleşme akımı olmuştur. Modernite öncesi dönemlerde hem ekonomik hem de politik sistemlerin meşruiyet kaynağı kutsallardı. Modern hayat, bireyi aynı zamanda hem gelenekten hem de kutsaldan koparmıştır. Kutsalın yerine yeni bir anlayış ikame edemeyen modern anlayış “anomi” olarak adlandırılan, toplumda ya da bireylerde değerlerin kaybolmasına, hiçbir norma bağlı kalınmamaya yönelten bir yaşam biçimi sunmuştur. Bundan dolayı ekonomik ve politik sistemler, ahlâki ilkelere yoksun bırakılarak toplumsal bunalım ve çözümlere neden olmuştur. Sosyo-kültürel

dinamiklerden kopan bir ekonomik anlayış kaçınılmaz bir sorun olarak ekonomik, meşruiyet, aidiyet, motivasyon krizlerine maruz kalır. Bu bağlamda, toplumu sahip olduğu değer yargılarından, ahlâki ve dini anlayıştan koparmak meşruiyet krizini de beraberinde getirir. Nitekim modern zamanla birlikte gelenekten kopan kapitalizm, geliştikçe ekonomik sistem bağlamında otarşik bir anlayışla herhangi bir ahlâki sisteme ihtiyaç olmadığından hareketle, kutsaldan seküler bir anlayışa evrilmiştir. Seküler anlayışta toplumsal düzlemde kültürün çözülp çöküntüye uğramasına, doğal çevrenin dengesinin bozulup eko-sistemi tahrip etmesine, ekonomik sömürü ile beraber gelir dağılımında müthiş dengesizliklere yol açarak ekonomide bir bunalım dönemi başlatmıştır.

İnsanı benmerkezcilikten (egoizmden) diğerkâmlığa ulaştıracak değerler seti ahlâki davranışlardır. İktisadi faaliyetin toplumsal zeminde hayat bulduğu her an ve her ortamda kişilerarası çekişmeler ve anlaşmazlıklar kaçınılmazdır. Kurumsal bir zeminde çözülmeyen konular bireysel çatışmalara neden olur ki bu durum aynı zamanda toplumsal bunalım, istikrarsızlığa da neden olur. Bu çatışmaları önleme noktasında doğruluk, dürüstlük, mülkiyet hakkına saygı duymak, sözünde durma gibi ahlâki davranışlar anahtar rol oynar.

İnsanın ahlâki inançlarıyla ekonomik tavrı arasındaki sonsuz uçurumu modern dünya trajedinden kurtaracak tek çıkış yolu, iktisadi aktörlerin bütünüyle ahlâki bir yapıya kavuşmasından geçmektedir. İnsan özgürlüğünün sınırlandırıldığı ve bencilliğin erdem olarak kabul edilmediği bir ahlâki anlayışla oluşturulacak ekonomik politikalar, hem kapitalist hem de sosyalist ekonominin sağlayamadığı sosyal adalet eksenli bir refah devleti anlayışının anahtarı olacaktır.

Bu tez öncelikle çağdaş ekonomik sistemler olan kapitalizmin ve sosyalizmin bir takım ahlâki eksikliklerinin olduğunu göstermektedir. Piyasadaki aksaklıkları gidererek, herhangi bir dışsal maliyete neden olmayacak bir biçimde piyasanın etkin, etkili ve verimli kılacak unsurların başında informel bir kurum olarak, “görünmez el” vazifesi görebilecek ahlâk gelmektedir. Buradan hareketle geleneksel ekonomi anlayışının daha insani bir yapıya kavuşturulması gerekir. Bunun için şu faktörler belirleyici bir rol oynayabilir:

- Ekonomi öğretiminde, gerek lisans gerekse yüksek lisans düzeyinde okutulan ekonomiyi, liberal ideolojiyi meşrulaştırma amacından ayırarak, bu alanlarda mesleki ve eleştirel iktisat derslerinin arttırılması gerekir. Bununla birlikte ekonomiyi hem geleneksel iktisadın (klasik-neoklasik-keynesyen-parasalcı)

hem de radikal iktisadın (Marksist iktisat) ötesinde, kurumcu iktisadı ve sahip olduğu enstrümanları kullanarak, ekonomiyi siyaset, sosyoloji gibi sosyal bilim dallarıyla birlikte disiplinler arası bir bakış açısı sunmak, parçaların bir araya gelerek sosyal politikaların oluşturulmasına katkıda bulunur.

- Geleneksel iktisadın homo economicus anlayışını oluşturan “kişisel çıkar” ve “rasyonalite” eksenli bencil birey anlayışı, ekonomik model kurmak için gerekli bir varsayım olmakla beraber, bu varsayımların pratik hayatta herhangi bir karşılığı bulunmamakta ve toplumsal gerçekleri açıklayamamaktadır. Bu nedenle, ekonomik analizlerde “ceteris paribus” anlayışının teorisinin oluşturulması esnasında arındırılması, ekonominin toplumsal gerçeklerle örtüşmesine zemin hazırlayacaktır.
- Matematiksel modellere hapsedilen ekonomiyi tekil, soyut ve makineleşmiş anlayıştan sıyrarak, ekonomiyi ahlâki açılımlarla zenginleştirmek ve ekonomi politikaları oluştururken bireysel ve toplumsal farklılığı oluşturan “sosyal denklemler” göz önünde bulundurmak ekonomik istikrarın ve kalkınmanın sağlanmasına doğrudan katkı sağlayacaktır.
- Negatif dışsallıkları minimize etmek için formel kurumların (hukuk, yasalar, mevzular) yanında informel kurumların (ahlâk) önemine vurgu yapılmalıdır.
- Devletin bireyleri doğrudan dönüştürme amacı gütmeyip, sosyal politikalar yoluyla ahlâkın önemine vurgu yapması ve bu noktada toplumun ikna edilmesi, istenilen sonuçlara ulaşmada kolaylık sağlayacaktır.
- Özellikle işletmelerin kısa vadede kârlılığını sağlamak adına insan sağlığını göz ardı eden bir üretim anlayışına yönelmelerinin söz konusu firmaları kurumsallaştırmayacağı gibi bu tür firmaların günümüz iletişim ağı göz önünde tutularak piyasadan dışlanacağı görülür.

KAYNAKÇA

- Acar, M. (2002). *Ahlâk Piyasasının Neresinde?*. Piyasa Dergisi, 1 (4):11-18.
- Ahmed, M. (1975). *İslam İktisadı: (Mukayeseli Bir Tedkik)*. Kavakçı, Y.Z. (Çev.), Çağaloğlu Yayınevi, İstanbul.
- Akat, A. S. (2006, Mart 12). *İktisat ve Ahlâk. Vatan Gazetesi*.
- Aktan, C.C. Homepage: <http://www.canaktan.org/> (10.10.2011).
- Akerlof, G. A. (1970). "The Market for Lemons: Quality, Uncertainty and the Market Mechanism", The Quarter journal of Economics, 84 (3):488-500.
- Anderson, E. (1993). *Value in Ethics and Economics*. Cambridge University Press, London.
- Arda, E. (2002). *Ekonomi Sözlüğü*. Alfa Yayınevi, İstanbul.
- Arslan, A. (2005). *Felsefeye Giriş*. Adres Yayınları, Ankara.
- Aslan, M. (2001). *İş ve Meslek Ahlâkı*. Nobel Yayın Dağıtım, İstanbul.
- Aster, E. V. (2005). *İlkçağ ve Ortaçağ Felsefe Tarihi*. Okur, V. (Çev.). İm Yayın Tasarım, İstanbul.
- Ata, A.Y. (2009). *Kurumsal İktisat Çerçevesinde Yolsuzluğun Fırsat ve Motivasyonları : AB Ülkeleri Üzerine Bir İnceleme*. Doktora Tezi, Çukurova Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Adana.
- Attas, S. (2003). *İslam, Sekülerizm ve Geleceğin Felsefesi*. Kılıç, M.E. (Çev.), İnsan Yayınları, İstanbul.
- Aydın, M. K. (2003). *Kapitalizm ve Kriz*. Kocaeli Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi , 6 (2):1-10.
- Aydiner, F. (2009). *Küresel Kriz ve Said Nursi'nin İktisat Görüşü*. <http://www.koprudergisi.com/index.asp?Bolum=EskiSayilar&Goster=Yazi&YaziNo=982>, (18.04.2012)
- Başdemir, H. Y. (2009). *Liberalizm: Ahlâkî Temeller*. Liberte Yayınları. Ankara.
- Bıçkı, D. (2001). *Batı Düşüncesi, Liberal Kapitalizm ve Çevre*, Akdeniz İİBF Dergisi, 1 (2):33-42.
- Buchanan, J.M. (1994). *Ethics and Economics Progress*, University of Oklahoma Press, London.
- Buğra, A. (2011). *İktisatçılar ve İnsanlar*. İletişim Yayınları, İstanbul.
- Cansen, E. (2011). *Kapitalizm Yıkılmaz*. <http://www.hurriyet.com.tr/yazarlar/19083085.asp> (24.09.2012)
- Cevizci, Ahmet. (2007). *Felsefe*. Sentez Yayıncılık, Bursa.
- Ceylan, Y. Homepage: <http://www.phil.metu.edu.tr/yceylan/> (12.01.2013).
- Comte-Sponville, A. (2012). *Kapitalizm Ahlâki midir?*. İletişim Yayınları. İstanbul.
- Çağrı, M. (2000). *Anahatlarıyla İslam Ahlâkı*. Ensar Neşriyat, İstanbul.
- Çaha, Ö. (1999). *Liberal ve Sosyalist Ülkelerde Sivil Toplum* . Liberal Düşünce, 4 (16):104-128.
- Çaha, Ö. (2007). *Dört Akım Dört Siyaset*. Orion Kitabevi, İstanbul
- Çakmak, O. (2003). *Sabri Ülgener*. Alternatif Yayınları, Ankara.

- Çalık Ü., ve Düzü, G. (2009). İktisat ve Psikoloji. <http://www.akademikbakis.org/18.htm>, (13.10.2012)
- Çetin, B.I. (2011). *İktisadi Sistemler Bağlamında Gelir Dağılımı-Kredi Ekonomisi İlişkisi ve Türkiye*. Doktora Tezi. İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.
- Çınar, M. (1994). *İslâmî Ekonomi ve Refah'ın Adil Ekonomik Düzeni*. Birikim Dergisi, 59:21-32
- Çuçen, A. (2007). *Felsefeye Girişi*. Asa Kitabevi. Bursa.
- Davut, L. (2003). *Tüketici Davranışları ve Rasyonellik*. Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi, 52(1):169-179.
- Demir, Ö. (1993). *Pozitif Bilimin Metodolojisi: İktisadın ve İktisat Metodolojisinin Yöntem Sorunlarına Bir Çerçeve Önerisi*. Doktora Tezi, Anadolu Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Eskişehir.
- Demir, Ö. (1996). *İktisatta Yöntem Tartışmaları*. Vadi Yayınları, Ankara.
- Demir, Ö. (1999). *İslam, Sivil Toplum, Piyasa Ekonomisi*. (Ed).Ömer Demir, Liberte Yayınları, Ankara.
- Demir, Ö. (2002). *Piyasa Ekonomisi ve Ahlâk*. Piyasa Dergisi, 1 (3):3-13.
- Demir, Ö. (2003a). *Bilim Felsefesi*. Vadi Yayınları, Ankara.
- Demir, Ö. (2003b). *İktisat ve Ahlâk*. Liberte Yayınları, Ankara.
- Demir, Ö. ve Acar, M. (2005). *Sosyal Bilimler Sözlüğü*. Adres Yayınları, İstanbul.
- Dinler, Z. (2007). *İktisada Giriş*. Ekin Kitabevi, Bursa.
- Dura, Cihan (2005). *Düşünme, Araştırma ve Yazma Yöntemleri*. Ekin Kitabevi, Bursa.
- Duran, B. (1997). *Sekülerleşme Krizi : Ve Bir Çıkışyolu Arayışı*. Timaş Yayınları, İstanbul
- Duran, B. (2009). *Felsefe, Medeniyet ve İktisat*. <http://www.koprudergisi.com/index.asp?Bolum=EskiSayilar&Goster=Yazi&YaziNo=1005> (12.08.2012)
- Durusoy, S. (2008). *İktisat Biliminin Yeri ve Yöntemi Neden Sorgulanıyor?*. Uluslararası İnsan Bilimleri Dergisi, 5(1), 1-26.
- Eğilmez, M. (2011). *Küresel Finans Krizi*. Remzi Kitabevi. İstanbul
- Erdoğan, M. (1999). *İslam ve Liberalizm*. Liberte Yayınları, Ankara.
- Erdoğan, M. (2006). *Aydınlanma Modernlik ve Liberalizm*. Orion, Ankara.
- Erdoğan, M. (2009). *Liberalizme Yeniden Bakış:Tarihi ve Felsefi Temeller*. Liberal Düşünce, 14(56), 30-31.
- Eser, R. ve Toıgonbaeva, D. (2011). *Psikoloji ve İktisadın Birleşimi Olarak, Davraışsal İktisat*. Eskişehir Osmangazi Üniversitesi İ.İ.B.F Dergisi, 6 (1):287-321
- Folscheid, D. (2005). *Felsefe Akımları*. Cedden, M. (Çev.), Dost Yayınları, Ankara.
- Gencer, B. (2008). *Politik İnsandan Ekonomik İnsana İktisadi Kavramları Yeniden Tanımlamak*. R. Şentürk (Dü.) içinde, Ekonomik Kalkınma ve Değerler. Ebru Yayıncılık, İstanbul.
- Giddens, A. (2000). *Sosyoloji*. (Ed.) Cemal Güzel, Ayraç Yayınevi, Ankara.
- Griswold, D. T. (2004). *Serbest Ticaret Üzerine Yedi Ahlâkî İlke*. Piyasa Medeniyeti, Der. Atilla Yayla, Liberte Yayınları, Ankara.
- Göçmen, D. Homepage: <http://dogangocmen.wordpress.com/> (12.08.2012)
- Gürdoğan, N. (2008). *Girişim ve Girişimcilik Kültürü*. İGİAD Yayınları.İstanbul.
- Hamitoğulları, B.(1984). *İktisadi Sistemin Temelleri*. A.Ü.S.B.F Yayınları, Ankara.

- Hausman, D.M. ve Mc.Pcherson, M.S. (1996). *Economic Analysis and Moral Philosophy*. Cambridge University Press, New York.
- Hayek, V.A.F. (2012). *Kölelik Yolu*. Feyzioğlu, T. Ve Arsan, Y. (Çev.). Liberte Yayınları, Ankara.
- Hazlitt, H. (2002). “*Kapitalizmin Etiği*”. Piyasa Dergisi, 4 (4):15-34.
- Hazlitt, H. (2004). “*Kapitalizmin Etiği*”. Piyasa Medeniyeti, Yayla, A. (Der), Liberte Yayınları, Ankara.
- Hobbes, T. (1992). *Levithan*. Lim, S. (Çev.). Yapı Kredi Yayınları, İstanbul.
- Hocaoğlu, Durmuş. Homepage:<http://www.durmushocaoğlu.com/>(12.11.2011).
- Holcombe, R.G. (2002). “*Ekonomik Sistemler Olarak Liberalizm ve Demokrasi*”. Piyasa Dergisi, 1 (4):73-91.
- Honer, M.Stanley, T,C.Hunt ve Okholm, D.L. (2003). *Felsefeye Çağrı*. Ünder, H.(Çev.), İmge Kitabevi, Ankara.
- İslatince, H. (2009). *İktisadi Sistemler (Kapitalizm ve Sosyalizm)*. Ekin Basım Yayın, Bursa.
- İşler, O. (2011). *Anaakım İktisadın Temelden Eleştirisine Doğru: Gizli Felsefi Varsayımların Somutlaşması Üzerine Bir Deneme*. İşler, O. ve Yılmaz., F. (Der.). İletişim Yayınları, Ankara.
- Kazgan, G. Homapage: <http://kazgan.bilgi.edu.tr/> (28.11.2012).
- Kazgan, G. (2012). *İktisadi Düşünce veya Politik İktisadın Evrimi*. Remzi Yayıncılık, İstanbul.
- Keleş, R. ve Hamamcı, C. (1993). *Çevrebilim*, İmge Kitabevleri, Ankara.
- Kemal, H.H. (2012). Alper Bilgili ile röportaj. Yeni Asya Gazetesi http://www.yeniasya.com.tr/haber_detay2.asp?id=34154 (18.05.2012).
- Kılıçbay, A. (1994). *Politika ve Ekonomi*. Türkiye İş Bankası Yayınları, Ankara.
- Kızılçelik, S. (2004). *Sosyal Bilimleri Yeniden Yapılandırmak*. Anı Yayıncılık, Ankara.
- Krugman, P. (2002). *Politika Taşeronları: Azalan Beklentiler Çağında İktisadi Eğilimler ve Önemsizleşen Refah*, Domaniç, N. (Çev.), Literatür Kitabevi, İstanbul.
- Krugman, Paul ve Robin Wells. (2010). *Mikro İktisat*, (Çev. Edit: Sayım Işık vd.), Palme Yayıncılık, Ankara.
- Nebi, M.B. (1976). *Ekonomi Dünyasında Müslüman*. Hicret Yayınları, İstanbul.
- Medkur, İ. (2000). M. Şerif (Ed.) içinde, *Klasik İslam Filozofları ve Düşünceleri*, Bilen, O.(Çev.), İnsan Yayınları, İstanbul.
- Mert, M. (2010). *Alfred Marshall, John Maynard Keynes ve ‘İktisat ile Etik’ İlişkisi*. Ekonomik Yaklaşım, 21(74), 88-89.
- Nakvi, N.H. (1985). *Ekonomi ve Ahlâk*. Kutluer, İ. (Çev.), İnsan Yayınları, İstanbul.
- Nelson, A.S. (2011). *Hayatımızdaki Ekonomi*. Kizen, D. (Çev.), Yapı Kredi Yayınları, İstanbul.
- Oğuz, F. (2002). “*Piyasa Süreci Teorisinin Ahlâk Anlayışı Üzerine Bir Not*”. Piyasa Dergisi, 4 (4):11-18.
- Orman, S. (2008). *İktisadi Kalkınma Politikaları ve Değerler*. R. Şentürk (Dü.), Ekonomik Kalkınma ve Değerler. Ebru Yayıncılık, İstanbul.
- Orman, S. (2009). *İktisat, Ahlâk ve Yönetim. İşletmelerde İş Etiği*. İstanbul Ticaret Odası Yayınları, İstanbul.
- O’Neill, J. (2001). *Piyasa: Etik, Bilgi ve Politika*, Kaya, Ş.S.(Çev.), Ayrıntı Yayınları İstanbul.

- Ölmezoğulları, N. (1999). *Ekonomik Sistemler ve Küreselleşen Kapitalizm*. Ezgi Kitabevi, İstanbul.
- Özateşler, M., Gökalp, M. F., Başer, S.Ö. (1998). *Nobel Ekonomi Ödülü Alan Ekonomistler ve Azgelişmiş Ülkeler*. D.E.İ.İ.B.F Dergisi, 13 (1):145-162.
- Özdemir, İ. (1999). *Çevre bilincinin gelişiminde çevre ahlâkının önemi*. Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi. 39(2):295-317.
- Özel, M. (1993). *Piyasa Düşmanı Kapitalizm*. İz Yayıncılık, İstanbul.
- Özel, M. (2002). *Din, Piyasa Ve Kapitalizm*. Piyasa Dergisi, 1 (1) :23-29
- Özgener, Ş. (2000). *Ekonomik Sistemler ve Ahlâk*. SDÜ İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi, 5(1).
- Öztürk, İ. (2008). *Kalkınmada Aranılan "Girişim Tipolojisi" Üzerine*. R.Şentürk (Dü.) içinde, *Ekonomik Kalkınma ve Değerler*. Ebru Yayıncılık, İstanbul.
- Özlem, D. (2010). *Etik-Ahlâk Felsefesi*. Say Yayınları. İstanbul.
- Özsağır, A. (2003). *Kopenhag Kriterleri Işığında Serbest Piyasa Ekonomisi*, MESS Mercek Dergisi.
- Özsağır, A. (2013). *Bilgi Ekonomisi*. Seçkin Yayıncılık, Ankara.
- Özveren, E. (2011). *(Kurumsal) İktisat Felsefe İlişkisi: Ne Seninle ne Sensiz*. İktisadi Felsefeyle Düşünmek, İşler, O. ve Yılmaz., F. (Der.). İletişim Yayınları. Ankara.
- Polanyi, K. (2000). *Büyük dönüşüm: Çağımızın siyasal ve ekonomik kökenleri*. Buğra, A. (Çev.), İletişim Yayınları, İstanbul.
- Ruben, E. B. (2011). *İktisadın Unuttuğu İnsan*. Bağlam Yayınları, İstanbul.
- Sabuncuoğlu, Z. (2008). *İşletmelerde Halkla İlişkiler*. Alfa Aktüel, Bursa.
- Sakal, M. ve İ.Kitapçı. (2009). *Siyasal Ahlâk Dışı Davranışlara Farklı Bir Çözüm: Anayasal İktisat ve Ahlâk Anlayışı*. Sosyo-Ekonomi Dergisi (2):34.
- Savaş, V.F. (1994). *Politik İktisat*. Beta Kitabevi Yayınları. İstanbul.
- Savaş, V.F. (2007b). *İktisatın Tarihi*. Siyasal Kitabevi Yayınları. Ankara.
- Savaş, V.F. (2007a). *Varsayalım ki İktisat*. Nobel Yayınları. İstanbul.
- Sayar, A.G. (2005). *İktisat Metodolojisi ve Düşünce Tarihi*. Ötüken Yayınları, İstanbul.
- Seker, F. (2007). *Ekonomik Liberalizm ve Etik*. Doktora Tezi. Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü. Kayseri.
- Sen, A. (2003). *Etik ve Ekonomi*. Süha, A. (Çev.), Doğan Kitap, İstanbul.
- Sen, A. (1990). *On Ethics and Economics*, Basil Backwell, USA.
- Seyidoğlu, H.(2006). *İktisat Biliminin Temelleri*. Güzem Can Yayınları, İstanbul.
- Smith, A. (2013). *Milletlerin Zenginliği*. Derin, H. (Çev.). Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul.
- Simon, Herbert (1997), *Models of Bounded Rationality*, e-book: MIT Press, www.books.google.com, (19.03.2012)
- Stiglitz, J.E. (1994). *Kamu kesimi ekonomisi*. Batırel, Ö.M. (Çev.). Marmara Üniversitesi Yayınları, İstanbul.
- Stiglitz, J.E. (2000). *The Contributions of the Economics of Information to Twentieth Century Economics*. *The Quarterly Journal of Economics*. 115 (4). 1441-1478.
- Şentürk, R. (2008). *Ekonomik Kalkınma ve Değerler*. Şentürk, R. (Ed.) Ebru Yayıncılık, İstanbul.
- Şeyh, M.S. (2000). *Klasik İslam Filozofları ve Düşünceleri*. Armağan, M. (Çev.). İnsan Yayınları, İstanbul.

- Şimşek S. ve Karakaş, A. (2007). *Asimetrik Bilgi- İktidar ve Kurumsal Düzenleme Üzerine*. TUHİS İş Hukuk ve İktisat Dergisi, 20 (4-5):21-27.
- Tarhan, N. (2012). *Çağın Vicdanı Bediüzzaman*. Nesil Yayınları, İstanbul.
- Timuçin, A. (2003). *Felsefeye Giriş*. Kocaeli Üniversitesi Yayınları, Kocaeli.
- Trigg, R. (2001). *Sosyal Bilimleri Anlamak: Sosyal Bilimlere Felsefi Bir Bakış*. Sümer, B. ve Ülgüt, F. (Çev.), Babil Yayınları, İstanbul.
- Ulutan, B. (2000). *İbn Sînâ Felsefesi*. Türk Dünyası Araştırmaları Yayınları, İstanbul.
- Uslu, S. (2005). *İktisat Risalesi Üzerine Güncel Bir Yorum*. Zaman Yayınları, İstanbul.
- Ülken, H. Z. (1967). *İslam Felsefesi Kaynakları ve tesirleri : Eski Yunanda Çağdaş Düşünceye Doğru*. Türkiye İş Bankası, Ankara.
- Üstünel, B. (1988). *Ekonominin Temelleri: Mikro-ekonomi*. Ofset Yayıncılık. Ankara.
- Ülgener, S. F. (2006). *İktisadi Çözülmenin Ahlâk ve Zihniyet Dünyası*, Der Yayınları, İstanbul.
- Van den Haag, E. (2004). *Entelektüellerin Kapitalizm Düşmanlığı*. Piyasa Medeniyeti, (Der.). Atilla Yayla, Liberte Yayınları, Ankara.
- Weber, M. (1998). *Sosyoloji Yazıları*. Parla, T. (Çev.), İletişim Yayınları, İstanbul.
- Weber, M. (2010). *Protestan Ahlâkı ve Kapitalizmin Ruhü*. Solmaz, G. (Çev.). Alter Yayınları. Ankara.
- Yayla, A. (3 Ekim 2008). Kapitalizm çöküyor mu? http://www.zaman.com.tr/newsDetail_getNewsById.action?haberno=745031, (14.03.2012).
- Yayla, A. (2004). *Piyasa Medeniyeti*, Der. Atilla Yayla, Liberte Yayınları, Ankara.
- Yayla, A. (2011). *Liberalizm*. Liberte Yayınları, Ankara.
- Yazıcı, S. (1999). *Felsefeye Giriş*. Alfa Yayınevi. İstanbul.
- Yıldırım, C. (2004). *Ansiklopedik Çağdaş Felsefe Sözlüğü: Terimler, Öğretiler, Filozoflar*. Doruk Yayınevi, İstanbul.
- Yıldırım, K., Şıklar, İ., Bakırtaş, İ., ve Doğan, B. (2011). *Mikro İktisada Giriş*. Pelikan Yayıncılık, Ankara.
- Yılmaz, F. (2011). *Düşünmeden Kaçış Çabasının Öyküsü: İktisadın Felsefeden Kopuşu* İktisadı Felsefeyle Düşünmek, İşler, O. ve Yılmaz, F. (Der.). İletişim Yayınları. Ankara.
- Winch, P. (1994). *Sosyal Bilim Düşüncesi ve Felsefe*. Demir, Ö. (Çev.), Vadi Yayınları, Ankara.
- Zarakolu, A. (1978). *Temel Ekonomik Sistemleri Bilgisi*. Sevinç Matbaası, Ankara.
- Zaim, S. (2005). *Türkiye'nin Yirminci Yüzyılı: Toplum*, İktisat, Siyaset, İşaret Yayınları, İstanbul.
- <http://agirman.wordpress.com/2008/04/26/onaltinci-hadisbizi-aldatan-bizden-degildir/> (01.03.2013)
- <http://yenisafak.com.tr/Ekonomi/?t=12.09.2009&c=3&i=231525> (03.07.2012)
- <http://www.haber7.com/guncel/haber/898049> (03.07.2012)
- <http://www.beyazgazete.com/haber/2012/6/16/gida-teroru-devam-ediyor-1257337.html> (03.07.2012)
- <http://www.diyamet.gov.tr/yayin/basiliyayin/yweboku.asp?sayfa=8&yid=1> (03.07.2012)

<http://www.egitim.gen.tr/site/arsiv/57-23/79-ibni-sina.html> (20.05.2013)

ÖZGEÇMİŞ

İlyas BAYAR 1986 yılında Cizre’de doğdu. İlk, orta ve lise öğrenimlerini Cizre’de tamamladı. 2010 yılında Mustafa Kemal Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi İşletme Bölümünden mezun oldu.

VİTAE

İlyas BAYAR was born in Cizre in 1986. He completed her primary, middle and lycee in Cizre. In 2010, he was graduated from Mustafa Kemal University Economic and Administrative Sciences Faculty Department of Business Administration.